

DYNAMICKÉ PROCESY V SÚČASNEJ JAZYKOVEDNEJ SLAVISTIKE

MARTA VOJTEKOVÁ – PETER KARPINSKÝ (eds.)

ISBN 978-80-555-3595-1

Prešov 2025

DYNAMICKÉ PROCESY V SÚČASNEJ JAZYKOVEDNEJ SLAVISTIKE

MARTA VOJTEKOVÁ – PETER KARPINSKÝ (eds.)

VYDAVATELSTVO
PREŠOVSKÉJ
UNIVERZITY

Prešov 2025

DYNAMICKÉ PROCESY V SÚČASNEJ JAZYKOVEDNEJ SLAVISTIKE

Editori: prof. Mgr. Marta Vojteková, PhD.
doc. PhDr. Peter Karpinský, PhD.

Autori: PhDr. Jozef Bilský, PhD.
PhDr. Alexandra Brestovičová, PhD.
prof. PhDr. Mária Čižmárová, CSc.
doc. PhDr. Miroslava Gavurová, PhD.
Mgr. Marek Chovanec, PhD., univ. docent
doc. PhDr. Peter Karpinský, PhD.
prof. PhDr. Peter Káša, CSc.
prof. PhDr. Marta Pančíková, CSc.
Mgr. Gabriel Rožai, PhD., univ. docent
prof. PhDr. Daniela Slančová, CSc.
Mgr. Zuzana Slobodová, PhD.
Mgr. Paulina Stawarz
Mgr. Michal Vašíček, Ph.D.
prof. Mgr. Marta Vojteková, PhD.
prof. PhDr. Peter Žeňuch, DrSc.
Mgr. Svetlana Žeňuchová Šašerina, PhD.

Recenzenti: doc. PhDr. Viera Kováčová, PhD.
dr hab. Sylwia Sojda

Vydanie: prvé

Vydala: Prešovská univerzita v Prešove
vo Vydavateľstve Prešovskej univerzity
Prešov, 2025

Publikácia vznikla v rámci riešenia projektu VEGA 1/0225/23: Dynamické procesy v súčasnej jazykovednej slavistike V. (Kapitoly z výskumu slovenčiny, poľštiny, rusínčiny a ukrajinčiny).

© Dynamické procesy v súčasnej jazykovednej slavistike V. (Kapitoly z výskumu slovenčiny, poľštiny, rusínčiny a ukrajinčiny) – Jozef Bilský, Alexandra Brestovičová, Mária Čižmárová, Miroslava Gavurová, Marek Chovanec, Peter Karpinský, Peter Káša, Marta Pančíková, Gabriel Rožai, Daniela Slančová, Zuzana Slobodová, Paulina Stawarz, Michal Vašíček, Marta Vojteková, Peter Žeňuch, Svetlana Žeňuchová Šašerina 2025
© Prešovská univerzita v Prešove, 2025

ISBN 978-80-555-3595-1

OBSAH

PREDHOVOR	4
Marta Vojteková: LAUDÁCIA.....	7
Mária Čižmárová: JUHOKARPATSKÉ NÁREČIA NA MAPÁCH LINGVISTICKÝCH ATLASOV	10
Daniela Slančová: NÁREČOVÁ (A INÁ NESPISOVNÁ) LEXIKA V TRÉNERSKOM KOMUNIKAČNOM REGISTRU NA VÝCHODNOM SLOVENSKU	19
Michal Vašíček: FONETICKÁ ZMĚNA V > H PŘED SOUHLÁSKOU NA POČÁTKU SLOVA VE SLOVENSKÝCH A RUSÍNSKÝCH NÁŘEČÍCH. PŘÍSPĚVEK KE STUDIU JAZYKOVÝCH KONTAKTŮ V KARPATSKÉM AREÁLU	30
Miroslava Gavurová: NEPODLOŽENÉ PRESVEDČENIE O EXISTENCII TZV. ODMENCA A JEHO JAZYKOVÝ OBRAZ V ŠARIŠSKÝCH NÁREČOVÝCH KOMUNIKÁTOCH.....	39
Jozef Bilský: ODRAZ VÝCHODOSLOVENSKÝCH IZOMORF V PÁDOVOM SYNKRETIZME SUBSTANTÍV GEMERSKÝCH NÁŘEČÍ	49
Peter Žeňuch: NIEKOĽKO POZNÁMOK O GRÉCKOKATOLÍKOCH SLOVÁKOCH A LITURGICKOM JAZYKU	61
Svetlana Žeňuchová Šašerina: ZDRAVIE A CHOROBA V RUKOPISNÝCH CYRILSKÝCH TEXTOCH KARPATSKEJ PROVENIENCIE	73
Peter Karpinský: JE SOTÁCKY KALENDÁR NAOZAJ SOTÁCKY? JAZYKOVO-HISTORICKÁ ANALÝZA PUBLIKÁCIE <i>SOTACKI KALENDAR NA ZVYČAJNYJ ROK 1938</i>	82
Marta Pančíková: ZRADNOSTI POĽSKEJ A SLOVENSKEJ ZASTARANEJ LEXIKY	95
Marek Chovanec: RUSKÉ PRÁVNE TERMÍNY V SLOVENSKEJ PUBLICISTIKE (K OTÁZKE KULTÚRNEJ INTERFERENCIE)	102
Alexandra Brestovičová: SLOVOTVORNÉ JAVY V REČOVOM VÝVINE PO SLOVENSKY HOVORIACEHO DIEŤAŤA	114
Zuzana Slobodová, Marta Vojteková: SÉMANTIKA A ETYMOLOGICKÉ POZADIE KARPATIZMU <i>CMAR</i> V KONTEXTE CESTOVNÉHO RUCHU	123
Gabriel Rožai: SÚČASNÝ LEXIKOGRAFICKÝ VÝSKUM SLOVENSKÝCH A RUSKÝCH NÁŘEČÍ VO SVETLE TRADÍCIE A DYNAMIKY PREMIEN	131
Paulina Stawarz: NOWE SŁOWNICTWO POLSKIE I SŁOWACKIE W DZIEDZINIE FITNESSU – PORÓWNANIE	143
Peter Káša: TERITORIÁLNE A SOCIÁLNE ASPEKTY FORMOVANIA SLOVENČINY.....	151

PREDHOVOR

Zborník *Dynamické procesy v súčasnej jazykovednej slavistike* vznikol ako výstup vedeckého seminára, ktorý sa uskutočnil 20. júna 2025 na Filozofickej fakulte Prešovskej univerzity v Prešove pod záštitou Inštitútu stredoeurópskych štúdií a Inštitútu slovakistiky a mediálnych štúdií a bol venovaný významnému jubileu profesorky **PhDr. Júlie Dudášovej-Kriššákovej, DrSc.**, poprednej slovenskej jazykovedkyne, slavistky a dlhoročnej vysokoškolskej pedagogičky. Okrúhle životné jubileum profesorky Dudášovej bolo pre organizátorov podnetom nielen na bilancovanie jej mimoriadne bohatej vedeckej, pedagogickej a organizačnej činnosti, ale aj na odborné stretnutie vedcov, ktorí svojimi príspevkami nadviazali na oblasti výskumu, ktorým jubilantka zasvätila svoj život – slavistiku, dialektológiu, jazykové kontakty a areálovú lingvistiku.

Zborník združuje štúdie slovenských i zahraničných autorov, ktorí sa z rôznych aspektov venujú dynamickým procesom v súčasnej jazykovede. Tematicky zahŕňa príspevky z oblasti teoretickej a aplikatívnej jazykovedy, fonetiky, morfológie, lexikológie, onomastiky, sociolingvistiky a dialektológie, pričom osobitnú pozornosť venuje areálovým a konfrontačným výskumom slovanských jazykov. Spoločným menovateľom všetkých štúdií je dôraz na pohyb, vývin a vzájomné ovplyvňovanie jazykových javov – teda na *dynamiku*, ktorá v slavistike vždy zohrávala kľúčovú úlohu.

V kontexte výskumu, ktorý reprezentuje profesorka Júlia Dudášová-Kriššáková, sa aj tento zborník stáva pokračovaním tradície prešovskej školy slavistiky a dialektológie, zakorenenej v rešpekte k vedeckej presnosti, medzinárodnej spolupráci a hlbokému poznaniu slovanského areálu. Je poctou učiteľke, vedkyni i človeku, ktorého celoživotné dielo inšpiruje celé generácie jazykovedcov.

Zároveň chceme vyjadriť úprimné poďakovanie všetkým autorom, recenzentom a organizátorom, ktorí sa podieľali na príprave tohto zborníka, ako aj predchádzajúceho seminára.

Veríme, že publikácia, ktorú držíte v rukách, sa stane nielen vedeckým príspevkom k poznaniu súčasných jazykových procesov, ale aj symbolickou poctou jubilantke – profesorke **Júlii Dudášovej-Kriššákovej**, ktorej práca a ľudská integrita zostávajú pevným bodom slovenskej a slavistickej jazykovedy.

Marta Vojteková a Peter Karpinský (editori zborníka)

**Zborník venujeme
prof. PhDr. Júlii Dudášovej-Kriššákovej, DrSc.,
pri príležitosti jej okrúhleho životného jubilea.**

Prof. PhDr. Júlia Dudášová-Kriššáková, DrSc.

LAUDÁCIA

Marta VOJTEKOVÁ

**Inštitút stredoeurópskych štúdií
Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove
E-mail: marta.vojtekova@unipo.sk**

V marci tohto roku oslávila okrúhle životné jubileum významná slovenská jazykovedkyňa a slavistka prof. PhDr. Júlia Dudášová-Kriššáková, DrSc. Jubilantka sa narodila 12. marca 1945 v podtatranskej goralskej obci Ždiar, nachádzajúcej sa na severnom Spiši. Jedinečnosť prírody, hmotnej a duchovnej kultúry, folklóru a jazyka vytvorili nielen silné citové väzby na rodnú obec, ale výrazne ovplyvnili aj profesijné a odborné zameranie jubilantky. Návraty do rodiska a spoznávanie slovanských krajín sú neoddeliteľnou súčasťou života J. Dudášovej, jej osobný a profesijný život je však už niekoľko desaťročí spätý s mestom Prešov.

Na Filozofickej fakulte v Prešove UPJŠ v Košiciach ukončila jubilantka v r. 1969 aprobáciu slovenský jazyk a literatúra – ruský jazyk a literatúra a v r. 1974 na základe obhajoby rigorózneho práce *Živé mená v goralskej oblasti na Spiši* získala akademický titul PhDr. Externú aspirantúru vo vednom odbore jazykoveda konkrétnych jazykových skupín absolvovala v Kabinete cudzích jazykov ČSAV v Prahe u prof. K. Horálka a v r. 1982 ju zavŕšila obhajobou dizertačnej práce *Goralské nárečia (Odras slovensko-poľských jazykových kontaktov na fonologickej rovine)*. Na Filozofickej fakulte v Prešove UPJŠ v Košiciach sa v r. 1992 na základe práce *K teórii a výskumu jazykových kontaktov (s prihliadnutím na slovensko-poľské a slovensko-ukrajinské jazykové pomedzie)* habilitovala vo vednom odbore slavistika – slovanské jazyky. V uvedenom vednom odbore sa na prešovskej alma mater inaugurovala a v r. 2002 jej bol udelený vedecko-pedagogický titul profesorka. V r. 2011 na základe doktorskej dizertácie *Kapitoly zo slavistiky II* získala v Slavistickom ústave Jána Stanislava SAV vedeckú hodnosť Doctor Scientiarum (DrSc.) vo vednom odbore slovanské jazyky.

Už počas vysokoškolského štúdia slovistiky a neskôr aj počas pôsobenia na Katedre slovenského jazyka a literatúry FF UPJŠ (od r. 1969 do r. 1993) bola J. Dudášová obklopená špičkovými vedcami a pedagógmi, najmä profesormi Ľudovítom Novákom a Štefanom Tóbišom, na ktorých si s vďakou spomína dodnes. Počas svojho pôsobenia na uvedenej katedre absolvovala viacero letných škôl slovanských jazykov (vo Varšave, v Sofii, Záhrebe, Dubrovniku) a pracovala aj ako lektorka slovenského jazyka a kultúry: v Moskve, v Užhorode a v Prahe. Opakované pôsobenie a pobyty na zahraničných univerzitách významne ovplyvnili odborný rast a smerovanie J. Dudášovej v nasledujúcom období. V roku 1993 už ako uznávaná slavistka založila na Filozofickej fakulte v Prešove (do r. 1997 UPJŠ, od r. 1997 PU) Katedru slavistiky, ktorú dlhé roky viedla a na ktorej pôsobila až do r. 2012. Na uvedenej katedre garančne zabezpečovala študijný program slavistika (na všetkých troch stupňoch) a jedno študijné obdobie aj program poľský jazyk a literatúra. Počas svojho pôsobenia zveľaďovala lektorát poľského jazyka, ktorý prešiel z Katedry slovenského jazyka a literatúry (založený bol v r. 1969 a na

FF existuje dodnes). Zriadila tiež lektorát bulharského a bieloruského jazyka. Vďaka jej vedeniu Katedra slavistiky v Prešove zastávala dôstojné miesto v slavistickom svete. Pokračovaním Katedry slavistiky je v súčasnosti Inštitút stredoeurópskych štúdií FF PU. Od r. 2012 prof. J. Dudášová pôsobí v Ústave rusínskeho jazyka a kultúry Prešovskej univerzity v Prešove.

Vedeckovýskumné zameranie J. Dudášovej vyplýva z jej srdečného vzťahu k slovan-ským krajinám a národom, ich jazykom a dialektom, z úcty k tradíciám a hodnotám. K hlavným oblastiam jej vedeckovýskumnej činnosti možno zaradiť slovensko-slovan-ské jazykové kontakty, konfrontačnú gramatiku, jazykovú typológiu, dialektológiu, vývin a dejiny slovanských jazykov, staroslovienčinu a cirkevnú slovančinu. Výsledky vedecko-výskumnej práce J. Dudášovej sú obdivuhodné. Jej publikácie predstavujú cenný príspe-vok k poznaniu slovanských jazykov a sú pozitívne reflektované odbornou verejnosťou doma i v zahraničí, o čom svedčí množstvo citácií a ohlasov, ako aj významných ocenení. Spomedzi jej vedeckých prác stručne spomeniem aspoň monografické spracovania a vy-sokoškolské učebnice.

Monografia pod názvom *Goralské nárečia (Odraž slovensko-poľských jazykových kon-taktov na fonologickej rovine)* (1993) vyšla pri príležitosti XI. medzinárodného zjazdu slavistov a predstavuje prvý systematický a ucelený pohľad na goralské nárečia v sloven-skej dialektológii. Výskum, spočiatku zameraný na rodnú obec, rozšírila autorka na celú spišskú goralskú oblasť a aj na ostatné územia goralských nárečí. O širokej slavistickej orientácii svedčí aj monografia *Kapitoly zo slavistiky* (2001), ktorá podáva najdôležitej-šie výsledky vedeckého výskumu v troch oblastiach: jazykových kontaktov, jazykovej typológie a dejín slavistiky. Na uvedenú publikáciu nadväzujú svojím názvom aj prob-lematikou *Kapitoly zo slavistiky II* (2008), jednotlivé oblasti výskumu tu však autorka rozširuje a prehľbuje. Uvedené publikácie boli odmenené viacerými cenami. Vedecká monografia *Fonologický systém slovanských jazykov z typologického hľadiska* (2014) pri-náša systémový pohľad na fonologické systémy 15 súčasných spisovných jazykov a sta-roslovienčiny.

Spomenúť treba aj päťväzkový dialektologický spis *Gemerské nárečia I – III* (2018 – 2021). Rukopis z pozostalosti Štefana Tóbika Júlia Dudášová opravila, doplnila a pri-pravila na vydanie. Završením tejto činnosti je publikácia *Život a dielo profesora Štefana Tóbika v dokumentoch* (2024).

J. Dudášová je aj autorkou hodnotných vysokoškolských učebníc: *Vývin rusínskeho jazyka a dialektológia* (1. vyd. 2015, 2. vyd. 2022) a *Goralské nárečia z pohľadu súčasnej slovenskej jazykovedy* (1. vyd. 2016, 2. vyd. 2017).

Osobitne treba vyzdvihnúť aj spoluúčasť na realizácii dlhodobého medzinárodného projektu Celokarpatský dialektologický atlas s koordinačným centrom v Inštitúte slavis-tiky a balkanistiky RAV v Moskve (v rokoch 1975 – 2003). Od r. 1975 bola J. Dudášová členkou slovenskej národnej komisie pre prípravu atlasu a od r. 1987 aj členkou Medzi-národného redakčného kolégia. Je spoluautorkou všetkých ôsmich zväzkov, ktoré vychá-dzali postupne v rokoch 1987 – 2003 vždy v inej participujúcej krajine.

Júlia Dudášová je aj vynikajúcou a skúsenou vysokoškolskou učiteľkou s viac ako 55-ročnou praxou. Dlhoročná vedecká činnosť podmienila aj charakter a profiláciu jej pedagogickej činnosti. Počas svojho univerzitného pôsobenia bola školiteľkou viac ako 150 záverečných prác na všetkých stupňoch štúdia, pričom niekoľko jej študentov sa uplatnilo na Prešovskej univerzite, ale aj na iných univerzitách na Slovensku i v zahraničí.

Prof. PhDr. Júlia Dudášová-Kriššáková, DrSc., predstavuje vyhranenú vedeckú osob-nosť so stabilným miestom v slavistickom svete, pričom jej pôsobenie v oblasti vedy i pedagogickej činnosti prináša hodnoty pozitívne vnímané doma i v zahraničí. Jej ve-decké práce vypovedajú o vysokej erudícii a vďaka skúmanej problematike i aplikova-nej metodológii významne obohatili slovenskú i slovanskú lingvistiku. Do ďalších rokov želám našej jubilantke najmä dobré zdravie, neutíchajúci entuziazmus, pohodu a veľa tvorivých síl.

JUHOKARPATSKÉ NÁREČIA NA MAPÁCH LINGVISTICKÝCH ATLASOV¹

Mária ČIŽMÁROVÁ

Inštitút ukrajinistiky
Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove
E-mail: maria.cizmarova@unipo.sk

South Carpathian Dialects on Linguistic Atlas Maps

Abstract

This article discusses linguistic atlases in Slavic languages with an emphasis on South Carpathian dialects, which are considered to be East Slavic dialects in the territory of Transcarpathian Ukraine and northeastern Slovakia. It provides an overview of the processing of dialect lexicon and its leading representatives, linguistic-geographical research, methods used in the processing of atlases, etc. The term South Carpathian dialect was already used by I. Paňkevyč in his monograph *Ukrainian Dialects of Subcarpathian Rus and Adjacent Regions* (1938). It includes five synthetic maps (three phonetic and two morphological with 60 isoglosses) illustrating the distribution of linguistic phenomena in the Ukrainian dialects of Zakarpatska and eastern Slovakia. The linguistic-geographical observations and conclusions of I. Paňkevyč became the basis for future linguistic atlases by J. Dzendzelivský, V. Latta, Z. Hanudelová, and others, which the author of the article presents.

Keywords: linguistic atlas, South Carpathian dialect, linguistic-geographical research, Ivan Paňkevyč, Vasil' Latta, Z. Hanudelová, Júlia Dudášová.

Oblasť karpatských nárečí zahŕňa hornaté územie západnej Ukrajiny (veľkú časť Zakarpatskej oblasti, juh L'vovskej oblasti a západ Ivano-Frankovskej oblasti), ako aj hornaté oblasti Poľska a Slovenska susediace s Ukrajinou. Spája bojkovské (severokarpatské), zakarpatské a lemkovské (západokarpatské) nárečia. Tieto nárečia sú spracované aj metódou jazykového zemepisu v lingvistických atlasoch, ktoré prinášajú už spracovaný nárečový materiál na mapách.

Súbory máp územne diferencovaných jazykových javov vytvárajú atlasy, a to v regionálnom (V. Latta: *Atlas ukrajinských nárečí východného Slovenska*), národnom (*Atlas slovenského jazyka*) alebo v širšom rozsahu (*Celokarpatský dialektologický atlas*). Jazykový atlas môže zobrazovať istú oblasť národného jazyka, celé územie národného jazyka, vymedzený makroareál, pokrytý viacerými príbuznými i nepríbuznými jazykmi. Môže názorne ukazovať aj vzťahy medzi nárečovými celkami, medzi príbuznými i susednými jazykmi, poukazovať na vzťah nárečí a spisovného jazyka, na vývoj jazyka a i.

Počiatky svetovej lingvistickej geografie sú tradične spájané s menami nemeckých a francúzskych lingvistov, s prácou na nemeckom dialektologickom atlase Georga Wenkera, jeho nástupcu Ferdinanda Wredeho v druhej polovici 19. storočia, ako aj s vydaním prvého jazykového atlasu francúzskeho jazyka *Atlas linguistique de la France* (Lingvistický atlas Francúzska) v 12-zväzkoch od Julesa Gilliérona a Edmunda Edmonda vychádzajúcich v rokoch 1902 – 1910. Lingvistický atlas nemeckého jazyka vyšiel až v roku 1926.

Niekoľko rokov pred vydaním atlasu G. Wenkera v roku 1877 publikoval ukrajinský jazykovedec Kostantyn Mychalčuk dialektologické dielo *Наречия, поднаречия и говоры Южной России в связи с наречиями Галичины* (Dialekty, subdialekty a nárečia južného Ruska vo vzťahu k nárečiam Haliče), ktoré predstavuje prvú lingvistickú mapu s prvou klasifikáciou nárečí ukrajinského jazyka na základe pomerne bohatého faktografického materiálu z väčšiny ukrajinského nárečového územia (Сабадош 2023, s. 156).

Základy metódy lingvistickej geografie sú v ukrajinskej jazykovede položené v prácach Vsevoloda Hancova, Petra Buzuka, Ivana Zilynského, Ivana Pankevyča a Karola Deinu. Títo bádatelia zaviedli základné pojmy metód jazykovej geografie. P. Buzuk navrhol termín *areál* na zobrazenie distribúcie určitých nárečových prvkov na mapách v práci *Діалектологічний нарис Полтавщини* (Dialektologický elaborát o Poltavskej oblasti) (Бузык 1929). V úvode práce píše „[...] štúdiom jednotlivých častí ukrajinského jazykového územia bude možné konečne zhromaždiť materiál pre dialektologický atlas Ukrajiny, ktorého zostavovanie presahuje možnosti jednej osoby“ (Бузык 1929, s. 160). Buzuk v citovanej práci uverejnil 3 mapy rozšírenia fonetických a morfológických javov charakteristických pre nárečia Poltavy. Používa termín *izoglosa, pasmo linij (v nem. liniengürtel)* (Бузык 1929, s. 195). V závere podáva niekoľko zaujímavých lexém zo skúmanej oblasti a 5 krátkych ukážok skúmaného nárečia. Štúdia Buzuka svedčí o začiatkoch lingvistickej geografie v nárečovom výskume a o šírení myšlienky vytvoriť dialektologický atlas ukrajinského jazyka.

Buzuk pôsobil v oblasti lingvistickej geografie v ukrajinskej a bieloruskej lingvistike v 20. a 30. rokoch 20. storočia najplodnejšie. Podľa neho sa prajazyk ako taký dá rekonštruovať len pomocou „metódy izoglos“. Buzukovi patrí množstvo dôležitých teoretických tvrdení o úlohách a špecifikách lingvogeografického výskumu a praktickej realizácie týchto tvrdení. Vo svojom príspevku *Лінгвістична географія як допоміжний метод при дослідженні історії мови* (Lingvistická geografia ako pomocná metóda v štúdiu dejín jazyka) prednesenom na prvom zjazde slavistov v Prahe (1929) poznamenal, že lingvistická geografia môže byť použitá na riešenie sporných otázok jazykovedy. Výsledkom dlhoročnej práce P. O. Buzuka v tejto oblasti bola publikácia *Спроб лінгвістичнае географіі Беларусі (Pokusy o jazykový geografický zemepis Bieloruska)* (1928), prvý dialektologický atlas bieloruského jazyka, a *Dialektologický elaborát Poltavskej oblasti* (1929), v ktorom bádateľ načrtol rozšírenie niektorých izoglos v ukrajinských nárečiach. Okrem toho P. O. Buzuk spolu s A. Meillet prišli s myšlienkou vytvoriť celoslovenský jazykový atlas (citované podľa Абрамичева 2004, s. 34–35).

Každý lingvogeografický výskum má niekoľko fáz: zostavenie dotazníka, zber materiálu (dotazník alebo pole), mapovanie zozbieraného materiálu, interpretácia zmapovaného nárečového materiálu. Materiál je zakreslený do máp vo forme izoglos, ktoré vymedzujú územie rozšírenia určitej jazykovej skutočnosti.

¹ Príspevok je výstupom projektu Vega 1/0368/24

V 20. storočí bolo vydaných niekoľko regionálnych atlasov, ktorých autori sa snažili spresniť nárečové členenie a poukázať na rôzne úrovne jazykových javov skúmaného regiónu (pozri *Lingvistický atlas ukrajinských národných nárečí Zakarpatskej oblasti Ukrajiny od Josypa Dzendzelivského* a i.).

Termín juhokarpatské nárečie použil už I. Paňkevyč vo svojej monografii *Українські говори Підкарпатської Русі і суміжних областей* (Ukrajinské nárečia Podkarpatskej Rusi a prilahlých oblastí) (1938). Jej súčasťou je 5 syntetických máp (tri fonetické a dve morfológické so 60 izoglosami), ktoré ilustrujú rozšírenie jazykových javov v ukrajinských nárečiach Zakarpatska a východného Slovenska, teda jazykové hranice šírenia charakteristických fonetických a morfológických znakov, ktorými sa líšia vyčlenené skupiny dialektov (maramorošský, užanský, šarišský, lemkovský, bojkovský, huculský).

Pankevyč v spomínanej monografii teda identifikoval nárečové skupiny Zakarpatska na piatich syntetických mapách, pričom použil termín *pásmo izoglos*. Ďalšou etapou vo výskume Paňkevyča bolo zostavenie máp zobrazujúcich jednotlivé nárečové zvukové javy (Па́нкевич 1938, s. 333-338) a jazykové javy morfológické (Па́нкевич 1938, s. 339-341).

V súvislosti s I. Paňkevyčom chceme pripomenúť, že Slovanský ústav Akadémie vied Českej republiky zverejnil v roku 2023 historicky cennú a dosiaľ nevydanú *Lexikálnu databázu juhokarpatských nárečí z materiálov Ivana Paňkevyča*. Elektronická lexikálna databáza po prvýkrát v histórii sprístupňuje slovníkový materiál nielen odborníkom, ale aj širokej verejnosti. Projekt bol podporený z programu *Paměť v digitálném věku* Strategie AV21. Databáza vznikala v rokoch 2011 až 2022 digitalizáciou ústavnej kartotéky k zamýšľanému slovníku juhokarpatských ukrajinských nárečí. Pre každý kartotekový lístok bádatelia zo Slovanského ústavu AV ČR vytvorili v databáze stránku, na ktorej je umiestnený jeho sken. Uvedená je gramatická charakteristika, lokalita, kontext používania, prameň zápisu a podobne.

Databáza okrem dialektov zachytáva napríklad ľudové zvyky a reálie odrážajúce tradičný spôsob života v Karpatoch, preto poslúži aj etnológom a etnolingvistom v ich výskume. Paňkevyč zbieral a rozširoval slovníkový materiál od čias prvej republiky až do svojej smrti v roku 1958 (Slovanský ústav AV ČR).

Lingvogeografické pozorovania a závery I. Paňkevyča sa stali základom budúcich lingvistických atlasov J. Dzendzelivského, V. Lattu, Z. Hanudelovej a i., ktoré na ďalšom mieste predstavíme.

J. Dzendzelivskij zostavil *Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області УРСР (Лексика)* (Lingvistický atlas ukrajinských národných nárečí Zakarpatskej oblasti USSR) (Užhorod, 1958 – 1993). Cieľom atlasu bolo ukázať nárečovú diferenciáciu súčasných nárečí Zakarpatskej oblasti slovnej zásoby; ukázať vzťah slovnej zásoby nárečí Zakarpatskej oblasti k národnému ukrajinskému jazyku a jeho ostatným nárečiam; ukázať súvislosti v oblasti slovnej zásoby skúmaných nárečí so susednými jazykmi, najmä so slovenčinou, poľštinou, maďarčinou, rumunčinou atď. Atlas prináša nový bohatý materiál o slovnej zásobe ukrajinských zakarpatských nárečí, o interlingválnej a interdialektálnej interferencii.

Prvé dva zväzky atlasu J. Dzendzelivského vyšli v rokoch 1958 a 1960 a tretí zväzok v roku 1993. Je to vlastne prvý veľký regionálny atlas ukrajinského jazyka a jeden z prvých v slovanskej jazykovej geografii, zostavený na náležitej vedeckej úrovni. Tri zväzky obsahujú 517 máp, vrátane dvoch pomocných máp (mapy súčasného a starého administratívneho delenia Zakarpatskej oblasti).

Hoci atlas bol plánovaný ako lexikálny atlas, obsahuje aj 20 fonetických máp v treťom zväzku. Všetky mapy tohto atlasu zobrazujú viac ako 5 tisíc slov (spolu s fonetickými variantmi). Nárečový materiál bol pre atlas zozbieraný v rokoch 1953 – 1957 pomocou špeciálne vytvoreného dotazníka. Siet' atlasu zahŕňa 212 referenčných miest, väčšinou s homogénnou ukrajinskou a čiastočne so zmiešanou národnosťou (Сабадош 2011, s. 9).

Na mapách atlasu je prezentovaná slovná zásoba viac ako dvoch desiatok tematických okruhov, vrátane názvov prírodných objektov a javov, zvierat, rastlín, obradov, častí ľudského a zvieracieho tela, príbuzenstva, odevu, obuvi, potravín, náradia, poľnohospodárskeho a iného náradia, náčinia, ako aj slovná zásoba súvisiaca s chovom zvierat, tkáčstvom, mlynárstvom, kovaním, dopravou atď. Prevažná väčšina máp zachytáva substantíva a len malá časť máp je venovaná slovesám, prídavným menám, zámenám, číslovkám, príslovkám a pomocným slovám.

V atlase J. Dzendzelivského nás zaujali komentáre autora, v ktorých kartografované lexémy ilustroval v početných ľudových prísloviach a porekadlách, hádankách, tiež ľudových poverách a i. Uvedieme niekoľko príkladov z tretieho zväzku spomínaného atlasu.

- *П'є, зі дуга (дуга-веселка); п'є паленку, як веселка воду (паленка – горілка) – про п'яницю* (mapa č. 271),
- *На язичі – мед, а в сирцю – лед – нещира людина* (mapa č. 272),
- *Пес бреше, а вітер несе – про плітки, або зайві розмови* (mapa č. 275),
- *Де вітер не віє, там і листя не шелестит – без причини нічого не буває* (mapa č. 275),
- *З тобов говорити ги за зайцьом бігати – марна розмова* (mapa č. 276),
- *Ходит як жонатий воробиць – ходить як одружений горобець, занадто пихатий* (mapa č. 279).

Jazykové atlasy sú cenné aj pre synchrónne a diachrónne štúdium nárečovej frazeológie, ako je všeobecný atlas J. O. Dzendzelivského a tematické okruhy, napr. poľovnícka alebo entomologická lexika. Jazykové mapy zobrazujú nielen jazykové jednotky, ich štruktúrne znaky, ale aj ich priestorové rozšírenie, čo otvára perspektívu areálovej interpretácii frazeologických jednotiek. Spomedzi komponentov frazeologických jednotiek sa najčastejšie vyskytujú regionalizmy – substantíva, ktoré sú interdialektnými lexikálnymi ekvivalentmi, napr. v zakarpatských nárečiach – *тучный, як кормник* (vykrmený diviak), lemkovských – *тучный як паця* 'tlstý'; podil'ských – *робити як осел*, lemkovských – *робити як сомар* 'ťažko pracovať'; podil'ských – *надутис'я як інду'к / йеин/дик / йендик*, lemkovských – *наду'ти са як пуляк* 'hnevať sa'; podil'ských – *тонкий як нитка*, lemkovských – *сухий як цев'рка* (nitka) 'veľmi chudý' ta in. (Коваленко 2022, s. 29).

Komplexný výskum nárečovej slovnej zásoby zakarpatského regiónu viedlo J. O. Dzendzelivského k objasneniu súvislostí týchto nárečí s inými ukrajinskými nárečiami, ako aj s nárečiami iných jazykov. Výsledkom bola jeho monografia *Українсько-західнослов'янські лексичні паралелі* (Ukrajinsko-západoslovanské lexikálne paralely) (1969) a množstvo článkov. Ako cieľ štúdia ukrajinsko-západoslovanských vzťahov autor chápe nielen objasnenie vplyvu jedného jazyka na druhý, ale aj spoločných a paralelných tendencií a javov, ktoré vznikajú v susedných jazykoch v rôznych obdobiach ich koexistencie.

Pred vydaním tejto monografie neexistovala v ukrajinskej, v poľskej ani v slovenskej jazykovede žiadna zovšeobecňujúca práca o ukrajinsko-poľských alebo ukrajinsko-slovenských jazykových vzťahoch. Publikácia má dve kapitoly: 1. *Ukrajinsko-poľsko-slovenské lexikálne paralely*. 2. *Ukrajinsko-slovenské lexikálne paralely* (Сабадош 2011, s. 11).

Na ďalšom regionálnom jazykovom atlase pracoval Vasil' Latta, ktorý sa venoval dialektológii, skúmal ukrajinské nárečia na východnom Slovensku, ich fonetickú, morfológickú, syntaktickú a lexikálnu rovinu. Zozbieral nárečový materiál z 270 lokalít s ukrajinským (rusínskym) obyvateľstvom východného Slovenska, ktorý v rokoch 1951 – 1965 zapisoval priamo v teréne podľa špeciálne zostaveného nárečového dotazníka s 2264 otázkami. Lexikálna časť dotazníka obsahovala 21 vecno-tematických okruhov: dom, poľnohospodárske budovy; poľnohospodárske poľné a domáce práce, pastierstvo; remeslo, pracovné náradie; doprava; jedlo, jeho príprava; riad; nábytok; odev, obuv, doplnky; flóra, fauna a iné. V. Latta dôsledne stanovil slovensko-ukrajinskú jazykovú hranicu, opísal samohlásky a spoluhlásky ukrajinských nárečí, rozpracoval teóriu regionálnych lingvistických atlasov. Z tejto problematiky uverejnil niekoľko vedeckých štúdií v rôznych československých a zahraničných vedeckých časopisoch a ich celý komplex potom vychádza v *Naukovych zapyskach* č. 7 – 8 (1979 – 1981).

Zámerom autora bolo vydať dva zväzky atlasu ukrajinských nárečí východného Slovenska. V 1. zväzku mala byť fonetika, morfológia, akcentológia; v 2. zväzku v prvej časti – slovotvorba, syntaktické javy, najstaršia lexika a toponymia; v druhej časti 2. zväzku – najnovšia lexika, lexikálne vplyvy a iné nárečové osobitosti. Smelé plány sa Vasil'ovi Lattovi nepodarilo splniť, lebo v roku 1965 ako štyridsaťštyriročný nečakane zomrel.

Latta vo svojom výskume uplatňoval metódu jazykového zemepisu, vypracoval vlastný spôsob interpretácie nárečového materiálu s uplatnením historických, etnografických a iných údajov. Od roku 1954 do konca svojho života intenzívne pracoval na lingvistickom atlase ukrajinských nárečí východného Slovenska. Obrovský rukopisný materiál viac ako 20 rokov čakal na uverejnenie vo fondoch Slovenskej akadémie vied v Bratislave. V 1991 roku pri príležitosti nedožitých sedemdesiatin jazykovedca z jeho pozostalosti vychádza *Atlas ukrajinských nárečí východného Slovenska* vďaka obetavosti zostavovateľov – Zuzany Hanudelovej, Ivora Ripku a Miroslava Sopoligu.

V. Latta rozlišoval tri druhy lingvistických atlasov: celonárodný, oblastný nárečový atlas a zonálny, ktorý má detailne zachytiť diferenciálne javy susedných nárečí príbuzných jazykov v medziach etnických a lingvistických hraníc. Medzi zonálne Vasil' Latta zaraďuje aj *Atlas ukrajinských nárečí na východnom Slovensku*, ktorý má zachytiť zemepisné rozšírenie nárečových javov dôležitých pre charakteristiku systému skúmaných ukrajinských nárečí, čo sa prejavujú vo vzájomných protirečeniach. Jeho koncepcia zodpovedá špecifikám skúmaných nárečí a bola úspešne realizovaná. V úvode atlasu sa podáva krátka informácia o území ukrajinských nárečí východného Slovenska, charakteristika predmetných nárečí, história lingvogeografického výskumu miestnych ukrajinských nárečí, ciele atlasu, zoznam lokalít, postup zhromažďovania a zápisu nárečového materiálu, metódy kartografovania a i.

Jadro atlasu tvoria dialektologické mapy, na ktorých sú zaznamenané: 1. fonetické javy (mapy č. 1 – 193), 2. morfológické javy (mapy č. 316 – 355) a 3. syntetické mapy vybraných izoglos, resp. zväzku izoglos (mapy č. 356 – 392). V záverečnej časti sa uvádza tzv. nemapovaný materiál zoradený podľa máp a výskytu v jednotlivých bodoch (lokalitách) na základe členenia dotazníka na dvadsať tematických okruhov (s. 475–499).

Nasleduje abecedný index mapovaných lexém, (s. 500–537). V závere je ešte doplnujúci materiál k nemapovanému materiálu (s. 541–552) (Dudášová 2015, s. 265–266).

Atlas obsahuje takmer štyristo máp fonetických jazykových javov, morfológických javov, lexikálnych javov a syntetické mapy. Súčasťou atlasu je aj nekartografovaný nárečový materiál. Keďže lingvistický atlas nemôže zachytiť rôznorodosť lexikálnej diferenciácie nárečí, preto Vasil' Latta plánoval umiestniť všetok zozbieraný nárečový materiál v tematickom slovníku. Vychádzajúc z vedeckých výsledkov európskej lingvistickej geografie hľadal vlastné cesty zachytenia jazykových javov v regionálnom atlase, zohľadňoval špecifiká skúmaných ukrajinských nárečí, ich archaickosť, diferenciáciu, svojrázne geografické rozšírenie skúmaných nárečí. Pozornosť si zasluhujú aj komentáre autora k niektorým mapám, ktoré podávajú informáciu o kartografovanom materiáli, obsahujú dôležité poznámky, lingvogeografické vysvetlenia, odkaz na súvisiacu literatúru, na iné mapy v atlase a i. (Čižmarová 2013, s. 271–272).

Vo výskume ukrajinských rusínskych nárečí východného Slovenska metódou jazykového zemepisu v posledných desaťročiach 20. storočia pokračovala Zuzana Hanudelová. V rokoch 1981 – 2010 bádatel'ka vydala jazykový atlas *Лінгвістичний атлас українських говорів Східної Словаччини* (*Lingvistický atlas ukrajinských nárečí východného Slovenska*) v štyroch zväzkoch. Prvý zväzok atlasu *Nazvy strav, posudu i kuchonnoho načyn'ňa* (1981) je monografickým spracovaním lexiky jedál, riadu a kuchynského náčinia. Druhý zväzok *Tkacka leksyka* (1989) spracováva tkáčsku lexiku, ktorá patrí k archaickej vrstve slovnej zásoby skúmaných nárečí. V treťom zväzku atlasu *Nazvy budivnyctva i transportu* (2001) Zuzana Hanudelová spracovala lexikálne jednotky a ich varianty z troch vecno-tematických celkov – ľudového staviteľstva, dopravy a záprahu. Štvrtý zväzok špecializovaného lexikálneho jazykového atlasu *Anatomična ta ekspresyva leksyka* (2010) je spracovaním anatomickej lexiky. Všetky štyri zväzky lingvistického atlasu Zuzany Hanudelovej majú podobnú štruktúru, obsahujú cenný nárečový materiál, zapísaný samou autorkou v teréne v 167 lokalitách východného Slovenska s rusínskym (ukrajinským) obyvateľstvom podľa vopred spracovaného dotazníka. Tento hodnotný materiál môže poslúžiť na výskum nárečových kontaktov a môže ho využívať jazyková teória, lexikografia, história a etnografia. Lingvistický atlas obsahuje lexikálne mapy, mapy syntetizujúcich izoglos, sémantické mapy a doplnujúce mapy, na ktorých je zobrazené administratívne členenie východoslovenského kraja v minulosti a v súčasnosti. Na lexikálnych mapách sú zachytené aj fonetické a morfológické jazykové javy, pričom autorka dôsledne zaznamenáva aj prízvuk (stabilný a pohyblivý). Každá mapa má svoj názov, legendu a komentár. Mapy izoglos sú spracované podľa teritoriálneho princípu a v súlade s územným členením skúmaného nárečia (Čižmarová 2013, s. 273).

Metódou jazykového zemepisu sú spracované ukrajinské rusínske nárečia východného Slovenska V. Lattom a Z. Hanudelovou. Ich atlasy ponúkajú bohatý nárečový materiál zapísaný samými bádatel'mi v teréne v druhej polovici 20. storočia. Veríme, že výskum týchto dvoch popredných slavistov nájde svojich pokračovateľov v osobách mladšieho pokolenia dialektológov.

Predmetné juhokarpatské nárečia sa stali súčasťou aj štvorzväzkového *Atlasu slovenského jazyka* (1968 – 1984) s vedúcim autorom Jozefom Štolcom, ktorý metódou jazykového zemepisu podal obraz o stave slovenských územných nárečí podľa jazykových rovín: hláskoslovie, tvaroslovie, tvorenie slov a slovná zásoba slovenských nárečí.

Pre porovnávaciu slovanskú jazykovedu má veľký význam podľa J. Dudášovej fakt, že do sieťky bodov *Atlasu slovenského jazyka* bolo zaradených sedem rusínskych lokalít: Jarabiná, okres Stará Ľubovňa, Livov, okres Bardejov, Becherov, okres Bardejov, Ladomírová, okres Svidník, Čabalovce, okres Medzilaborce, Čukalovce, okres Snina, Kolbasov, okres Snina (Dudášová 2015, s. 260–261). V roku 2024 zverejnil Jazykovedný ústav L. Štúra SAV na svojej webovej stránke Databázy a nástroje najnovšiu databázu *Digitálny Atlas slovenského jazyka*. Po štyridsiatich rokoch od knižného vydania 4. zväzku *Atlasu slovenského jazyka* z roku 1984 ožila slovná zásoba slovenských nárečí v online priestore. Databáza je sprievodcom po jazykových mapách o nárečiach pre širokú verejnosť.

Významným počinom v druhej polovici 20. storočia bolo vydanie trojzväzkového *Атлас української мови* (Atlasu ukrajinského jazyka) (AUM) v Kyjeve (1984, 1988, 2001), ktorý na 1 200 jazykových mapách demonštruje nárečové javy fonetickej, morfolologickej, lexikálnej, sémantickej, syntaktickej a akcentologickej roviny z 2 459 lokalít (Дружук, s. 186). Atlas je založený na početných nahrávkach ukrajinských nárečí na Ukrajine, ako aj v Moldavsku, Rumunsku, na Slovensku, v Poľsku, v Bielorusku a v Rusku. Zahŕňa 18 slovenských lokalít s rusínskym (ukrajinským) obyvateľstvom regiónu východného Slovenska (Malý Lipník, Jakubovany, Nižné Repaše, Poráč, Chmelová, Nižný Komárnik, Kružlov, Lipová, Havaj, Palota, Žatkovce, Ruská Poruba, Matiaška, Nižná Jablonka, Stakčín, Nová Sedlica, Zubné, Strihovce).

Atlas ukrajinského jazyka zachytáva ukrajinské nárečia 50. – 70. rokov 20. storočia, ich klasifikáciu a demonštruje zachovanie veľkého počtu archaických prvkov, ktoré už mnohé ukrajinské nárečia a iné slovanské jazyky stratili. Zaznamenáva aj vznik nových prvkov v štruktúre nárečí a rovnako mapy ukazujú vplyv interdialektovej interakcie a vplyv iných jazykov (slovanských i neslovanských) na štruktúru ukrajinského nárečového jazyka. Atlas ilustruje rozšírenie nárečových javov na celom ukrajinskom území, ukazuje nielen statické jazykové fakty a ustálené nárečové znaky, ale aj javy dynamiky, zmeny v nárečiach na všetkých úrovniach a pomáha určiť príčiny ich vzniku.

Ukrajinské rusínske nárečia východného Slovenska boli predmetom výskumu aj multilingválnych atlasov, ako napríklad *Общекарпатский диалектологический атлас* (Celokarpatského dialektologického atlasu) a *Slovanského jazykového atlasu*.

V Slovenskej republike boli dve mapovacie centrá Celokarpatského dialektologického atlasu: bratislavské zastupovali Pavel Ondrus a Ivor Ripka, prešovské centrum zastupovali Júlia Dudášová-Kriššáková a Zuzana Hanudelová. Sedem zväzkov Celokarpatského dialektologického atlasu bolo uverejnených v rokoch 1988 – 2003. V *Celokarpatskom dialektologickom atlase* je spracovaných 20 slovenských lokalít a štyri ukrajinské lokality zo Slovenska (Bajerovce, Becherov, Veľká Poľana, Zbojné) (Ripka 2009, s. 19; Kriššáková-Dudášová 2015, s. 244–248). J. Dudášová je spoluautorkou všetkých ôsmich zväzkov atlasu, ktoré vychádzali postupne vždy v inej participujúcej krajine (Kišínov, Moskva, Varšava, Ľvov, Bratislava, Budapešť, Belehrad).

Jazykové fakty skúmané v *Celokarpatskom dialektologickom atlase* sú charakterizované ako karpatizmy, ktoré sa utvárali v rôznom čase a v rôznych podmienkach. Ich nositelia patria k rôznym etnickým skupinám, ale majú veľa spoločného v oblasti poľnohospodárstva, chovu dobytka, narádia, života, odievania, varenia, dopravných prostriedkov, ľudovej viery atď. (Ганудель 2011, s. 83). Výstupom tohto diela je do-

tazník, úvodný zväzok a sedem zväzkov atlasu, ktoré predstavujú významný vklad do slovanskej a svetovej jazykovedy a lingvogeografie.

Výskum zhromaždeného dialektného materiálu rôznych slovanských jazykov v *Celoslovanskom lingvistickom atlase*, syntéza skúseností rôznych národných lingvistikých škôl zabezpečili vytvorenie univerzálneho systému kartografovania v Atlase, ktorý umožnil reprezentáciu a vedeckú interpretáciu fonetických, lexikálnych, slovotvorných a gramatických protikladov slovanských dialektov (Гриценко 2014, s. 24).

Juhokarpatské nárečia sú spracované aj metódou jazykového zemepisu v regionálnych atlasoch J. Dzendzelivského, V. Lattu a Z. Hanudelovej, v národnom *Atlase slovenského jazyka* a v *Atlase ukrajinského jazyka* a v multilingválnom *Celokarpatskom lingvistickom atlase*. Regionálne (oblastné) atlasy prehľbujú a dopĺňajú národné atlasy, lebo mnohé nárečové prvky fungujú na relatívne malom území, a preto nie sú dostatočne alebo vôbec zohľadnené v národnom atlase. Regionálne atlasy s hustejšou sieťou bodov ich odrážajú oveľa dôslednejšie.

Bibliografia:

- АБРАМІЧЕВА, Олена, (2004). Хронологізація та локалізація мовних явищ в студіях молодогограматиків та українських російських компаративістів 70-х рр. XIX ст. – 30-х рр. XX ст.. *Східнослов'янська філологія*. Збірник наукових праць, č. 5, s. 23–39. Online. Горлівка: Видавництво ГДПІІМ. ISBN 966-8469-22-4. Dostupné z: https://edu.forlan.org.ua/doc/Shidn_slov_fil/Slov_Fil_5.pdf [zobrazené 29.05.2025].
- АТЛАС УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ у трьох томах. Гол. ред. колеґії І. Г. Матвіяс. Київ: Наукова думка, 1984–2001.
- БУЗУК, Петро, (1929). Діалектологічний нарис Полтавщини. Олекса СИНЯВСЬКИЙ, Агатангел КРИМСЬКИЙ (red.). *Український діалектологічний збірник*. Київ: Всеукраїнська академія наук, 2, s. 159–197.
- ČIŽMÁROVÁ, Mária, (2013). Výskum ukrajinských rusínskych nárečí východného Slovenska so zreteľom na lingvistickú geografiu. In: *Jazyk je zázračný organizmus... Metamorfózy jazyka a jazykovedy: zborník príspevkov venovaných prof. PhDr. Ivorovi Ripkovi, DrSc., emer. prof. PU, pri príležitosti jeho životného jubilea*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2013, s. 263–275. ISBN 978-80-555-0838-2.
- ДРУЖУК, Ірина, (2023). Лінгвістична географія XXI ст.: інтерактивні звукові карти (на прикладі зміни [e] > [a] в західнополіському говорі). In: *Źródła do badań Dialektologicznych*. Tetiana Jastrems'ka – Dorota Krystyna Rembiszewska (red.). Львів–Варшава, s. 185–195. ISBN: 966-02-2707-8.
- DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, Júlia, (2001). *Kapitoly zo slavistiky*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity. ISBN 80-8068-048-5.
- DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, Júlia, (2015). *Vývin rusínskeho jazyka a dialektológia*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove. ISBN 978-80-555-1294-5.
- DUDÁŠOVÁ, Júlia, (2019). Atlas slovenského jazyka. In: *Štefan Tóbiš. Gemerské nárečie III. Krátky jazykový atlas gemerských nárečí*, s. 78–79. ISBN 978-80-555-2282-1.
- ДЗЕНДЗЕЛІВСЬКИЙ, Йосип, (1958–1960). *Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області УРСР* (Лексика)] у 2 ч. Ужгород.

- ДЗЕНДЗЕЛІВСЬКИЙ, Йосип, (1969). *Українсько-західнослов'янські лексичні паралелі*. Київ: Наукова думка.
- ГАНУДЕЛЬ, Зузана, (2011). *Українські говори Східної Словаччини у лінгвістичних атласах*. Науковий вісник Ужгородського університету, 24, s. 81–84.
- ГРИЦЕНКО, Павло, (2014). Загальнослов'янський лінгвістичний атлас – новий етап дослідження слов'янських мов: За матеріалами наукового повідомлення на засіданні Президії НАН України 9 квітня 2014 року. In: *Visnik Nacional Noi Akademii Nauk Ukraini*, č. 6, s. 21–30. Dostupné z: <https://visnyk-nanu.org.ua/ojs/index.php/v/article/view/1830> [zobrazené 14.09.2025].
- КОВАЛЕНКО, Наталія, (2022). Стан і проблеми досліджень фразеології українського говіркового мовлення. In: *Gwary Dziś* – vol. 15, s. 25–38.
- ЛАТТА, Василь, (1991). *Атлас українських говорів Східної Словаччини* [Na konečnom zostavení práce sa podieľali: Hanudel', Zuzana – Ripka, Ivor – Sopoliga, Miroslav]. Пряшів: Словацьке педагогічне видавництво – Братіслава, відділ української літератури в Пряшеві. ISBN: 80-08-01210-2.
- НАУКОВІ ЗАПИСКИ, (1979 – 1981). 8 – 9. Пряшів: Культурний союз українських трудящих у ЧССР.
- ПАНЬКЕВИЧ, Іван, (1938). *Українські говори Підкарпатської Русі і сумежних областей. Частина I. Звучня і морфологія*. Praha. Dostupné z: <https://file.lit-diaspora.org.ua/pdf/3403-pankevych-i-ukrayinski-govory-pidkarpatskoyi-rusy-i-sumezhnyh-oblastej-chastyna-i-zvuchnia-i-morfologija.pdf> [zobrazené 13. 6. 2025].
- RIPKA, Ivor, (2009). Celokarpatský dialektologický atlas – hlavné dielo lingvistickej karpátologie. In: *Slovo o slove*. Zborník Katedry komunikačnej a literárnej výchovy Pedagogickej fakulty Prešovskej univerzity, č. 15, s. 12–19.
- RIPKA, Ivor, (2010). Multilingválne atlasy a slovenská dialektológia. In: *Jazykovedné štúdie. XXVIII. Súradnice súčasnej slovanskej dialektológie*. Vydala VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, v Bratislave v roku 2010
- САБАДОШ, Іван, (2011). Й. О. Дзендзелівський – дослідник українських говорів Закарпаття. In: Науковий вісник Ужгородського університету, 2011, s. 5–12.
- САБАДОШ, Іван, (2023). Історія, теорія і практика української лінгвістичної географії. In: *Źródła do badań dialektologicznych*. Tetiana Jastrems'ka – Dorota Krystyna Rembiszewska (red.). Львів–Варшава, s. 155–171. ISBN 966-02-2707-8.
- Slovanský ústav AV ČR zverejnil historicky cennú Lexikálnu databázu juhokarpatských nářečí*. Veda na dosah. Dostupné z: <https://vedanadosah.cvtisr.sk/ludia/filologia-a-kultura/slovansky-ustav-av-cr-zverejnil-historicky-cennu-lexikalnu-databazu-juhokarpatskych-nareci/> [zobrazené 13.06.2025].

NÁREČOVÁ (A INÁ NESPISOVNÁ) LEXIKA V TRÉNERSKOM KOMUNIKAČNOM REGISTRU NA VÝCHODNOM SLOVENSKU

Daniela SLANČOVÁ

Prešov

E-mail: danielaslancova@gmail.com

Dialectal (and other non-standard) lexicon in coach communication register in East Slovakia

Abstract

The study focuses on the dialectal and other non-standard (territorially and sociolectically motivated according to M. Ološtiak) lexicon in coach communication register in communication between coaches and boys and girls in older school age in volleyball during training units and matches in East Slovakia. It is based on the tri-modal video, audio and written corpus of nearly 50.000 lexical units derived from the coaches' speech, which were analysed quantitatively and qualitatively. Three main hypotheses were established: (i) coaches use the common standard variety of Slovak, its East Slovak variant respectively, in their communication; (ii) the rate of territorially and sociolectically motivated lexicon will be higher in match dialogue than the training one; and (iii) it will be higher in the speech of the boys' coach than the girls' one. All three hypotheses were proved: the rate of dialectal (mainly of East Slovak origin) lexicon is low, however in connection with specific phonological and morphological means, the coaches' speech has the character of East Slovak variant of common standard variety. The influence of the social role of the coach as an educator is also reflected in the low rate of dialectal lexicon: the coaches use territorially less marked speech, which has the higher social status.

Keywords: sports communication register, coach register, territorially and sociolectically motivated lexicon, communication with girls and boys, training unit, match.

1 Úvod

Východiskom príspevku, ktorý je venovaný vybraným aspektom používania nespisovnej, predovšetkým nárečovej, lexiky v trénerskom komunikačnom registri, je materiál získaný pri príprave monografie *Slovná zásoba trénerského komunikačného registra – volejbal* (Slančová a Kovalik Slančová 2019/2023). Monografia sa venuje kvantitatívnym ukazovateľom výskytu lexiky s frekvenčným slovníkom vybraných lexém a kvalitatívnej analýze slovnej zásoby s registrovo motivovaným významom¹ v sémantických skupinách volejbalovej hry, somatickej a komunikačnej lexiky s kolokačným slovníkom vybraných lexém. Osobitne sa monografia nárečovej lexike nevenuje.²

¹ O registrovo motivovanom význame porov. Slančová a Kovalik Slančová 2018.

² Čiastočne je nespisovná lexika analyzovaná v kapitole *Variety hovorenej podoby slovenčiny v tréner-*

Podľa motivačnej teórie (Ološtiak 2011) je nárečová lexika teritoriálne motivovanou lexikou. Viaže sa na adherentný, extralingválny motivačný typ lexikálnej motivácie. Zahŕňa lexikálne prostriedky charakteristické pre isté územie. Pri teritoriálnej motivácii motív existencie prichádza z mimojazykovej oblasti v podobe príznaku „väzba na priestor“. Prototypovými nositeľmi teritoriálnej motivácie sú územne diferencované „nárečové lexémy a regionalizmy“ (Ološtiak 2019, s. 52). Teritoriálna motivácia súvisí aj so stratifikáciou národného jazyka, keďže v nespisovných varietách je zastúpený výrazný vplyv jednotlivých nárečových makroareálov. Dotyk s dialektovou varietou je najsilnejší v interdialektových a subštandardných varietách, ktoré sa diferencujú na západoslovenskú, stredoslovenskú a východoslovenskú subštandardnú varietu, menej je to v jednotlivých variantoch bežnej štandardnej variety (rovnako západoslovenský, stredoslovenský a východoslovenský variant), resp. v jej celoslovenskej podobe (Slančová a Sokolová 1994, 2011). Vzhľadom na skúmaný materiál športovej komunikačnej sféry teritoriálna motivácia úzko súvisí s registrovou motiváciou a jej podtypom sociolektickou motiváciou (oba termíny Ološtiak 2011). K sociolekticky motivovanej lexike patria profesionalizmy, slangizmy a argotizmy (Ološtiak 2011, s. 271), ktoré sa vyznačujú teritoriálne motivovanými morfológickými tvarmi, ako aj nespisovnými slovotvornými javmi prítomnými v celoslovenskom variante bežnej štandardnej variety.

2 Výskumná vzorka, hypotézy, metódy výskumu

V príspevku sa venujeme kvalitatívnej analýze teritoriálne a sociolekticky motivovanej slovnej zásoby, a to tak, že vychádzame z reálnych dát a slovnú zásobu skúmate v reálnej interakcii, teda berieme do úvahy pragmatické zacielenie výpovedí, v ktorej sa vyskytuje, a verbálny aj neverbálny kontext jej použitia.

Objektmi nášho výskumu boli dvaja tréneri mládežníckych družstiev chlapcov a dievčat vo volejbale. V prvej fáze výskumu to bolo družstvo chlapcov, starších žiakov, v druhej fáze výskumu išlo o dievčenské družstvo starších žiačok. Obaja tréneri absolvovali špecializované vysokoškolské vzdelanie. V čase zberu materiálu boli vo veku 38 (tréner chlapcov) a 42 (tréner dievčat) rokov s trénerskou praxou 9, resp. 6 rokov. Obaja pochádzajú z východného Slovenska, v tomto regióne absolvovali vysokoškolské štúdium a na východnom Slovensku aj pôsobia. V priebehu dvoch sezón v prvej fáze a dvoch sezón v druhej fáze výskumu sme sa zamerali na zachytenie interakcie trénera a hráčov/hráčok³ v tréningových jednotkách a zápasoch pomocou audiovizuálnych prostriedkov. Tréningové jednotky a zápasy sme zachytávali na statickú videokameru. Okrem toho mali tréneri na krku na šnúrke zavesené citlivé zariadenie nahrávajúce zvukový rečový prejav (diktafón). Nahrávanie bolo zabezpečené za prítomnosti T. Kovalík Slančovej, ktorá zároveň vyhotovovala počas nahrávania poznámky. Počas výskumu sme získali videonahrávky a audionahrávky 5 tréningových jednotiek a 5 zápasov v prvej fáze výskumu a 4 tréningových jednotiek a 4 zápasov v druhej fáze výskumu. Verbálny a neverbálny prejav trénera a čiastočne hráčov/hráčok (ak sa dostali do blízkosti nahrávacieho zdroja) sme transkribovali pomocou transkripčného a kódovacieho systému CHAT systému CHILDES. Takýmto spôsobom sme získali trimodálny (video-

audio-grafický) korpus, ktorý sa stal východiskom našej analýzy (v konečnej fáze sme náhodne vybrali po tri tréningové jednotky a tri zápasy družstiev chlapcov aj dievčat). Výsledný súbor sa skladal z takmer 50 tisíc (49 379) performatívne použitých slov. Na účely analýzy nárečovej lexiky sme zo vzorky vylúčili propriá a tzv. očistená vzorka napokon obsahovala 46 988 performatívne použitých lexikálnych jednotiek.

Stanovili sme si tri základné hypotézy:

Hypotéza 1:

- Základnou varietou, ktorou tréneri realizujú svoj rečový prejav, bude bežná štandardná varieta slovenčiny a vzhľadom na miesto pôvodu a pôsobenia trénerov, hráčov a hráčok pôjde o jej východoslovenský variant;
- Miera zastúpenia skúmanej lexiky v rečovom prejave trénerov bude závisieť od ich individuálneho personálneho štýlu.

Túto hypotézu sme stanovili na základe toho, že rečový prejav trénerov je spontánnym jazykovým prejavom založeným na trénerskom komunikačnom registri ako súčasti športového komunikačného registra v komunikácii so špecifickou vekovou kategóriou chlapcov a dievčat a je v ňom prítomný jednak športový, jednak edukačný rozmer a zároveň sa v ňom realizuje blízky vzťah trénera a jeho zverencov a zverených. Hypotéza 2:

Zastúpenie teritoriálne a sociolekticky motivovanej nespisovnej lexiky bude vyššie v rečovom prejave trénera počas zápasu ako počas tréningovej jednotky.

Túto hypotézu sme stanovili na základe charakteru skúmaných jednotiek. V tréningovej jednotke sa nacvičujú herné činnosti, rozvíjajú pohybové schopnosti a kontroluje sa úroveň zvládnutia (výsledky) herného a kondičného tréningu. Zápas je súčasťou súťaženia s cieľom zvíťaziť nad súperom. Účast' v zápase je spojená s neistotou, rizikom a situačne špecifickými požiadavkami, ako je napr. prítomnosť ďalších osôb a publika. Zápas tak majú aj vyšší emocionálny náboj ako tréningy (k tomu porov. aj Kovalík Slančová 2018).

Hypotéza 3:

Zastúpenie teritoriálne a sociolekticky motivovanej nespisovnej lexiky bude vyššie v rečovej činnosti trénera chlapcov ako v reči trénera dievčat.

Hypotéza je stanovená vzhľadom na bio-psycho-sociálnu odlišnosť trénerových zverencov a zverených, chlapcov a dievčat, v danom veku a vzhľadom na iný spôsob formovania vzťahu, ktorý sa prejavuje v tematickej aj pragmatickej zložke rečového prejavu trénerov napr. spôsobom oslovenia, spôsobom humoru, výberom vedľajších tém rečového prejavu (k tomu porov. aj Slančová 2020).

Pri výskume sme vychádzali z existujúcich celkových frekvenčných slovníkov slov a tvarov jednotlivých tréningových jednotiek a zápasov, ako aj frekvenčných slovníkov podľa jednotlivých slovných druhov (Slančová a Kovalík Slančová 2019/2023) a zisťovali sme v nich zastúpenie teritoriálne a sociolekticky motivovanej nespisovnej lexiky a jej tvarov, ktoré vyjadrujeme percentuálne. Okrem toho sme skúmali zastúpenie daných jednotiek v kontextoch trénerových výpovedí.

Referenčné hodnoty sme určovali na základe *Slovníkového portálu JÚLŠ SAV* (<https://slovník.juls.savba.sk/>) a 5. vydania *Krátkeho slovníka slovenského jazyka*. Do úvahy sme brali nasledujúce lexikálne prostriedky:

- teritoriálne motivované lexikálne prostriedky označené v referenčných zdrojoch ako nárečové, resp. tie, ktoré sa vyskytli v *Slovníku slovenských nárečí*;

skom komunikačnom registri v tréningovom a zápasovom dialógu v monografii *Reč pohybu, autority a súdržnosti* (Slančová a Slančová 2014) zameranej na komunikáciu trénerov a hráčov počas tréningov a zápasov vo viacerých loptových hrách.

³ Išlo o športové kolektívy VK Chemes Humenné (chlapci) a ŠK ELBA Prešov (dievčatá).

- (ii) sociolekticky motivované lexikálne prostriedky v referenčných zdrojoch označené ako subštandardné, resp. také, ktoré sa v nich vôbec nevyskytujú;
- (iii) registrovo motivované slangizmy, napr. *stredák* (= stredový hráč); do úvahy sme nebrali registrovo motivované profesionalizmy, napr. *diga* (= diagonála), *účko* (= univerzálny hráč), *serv* (= podanie);
- (iv) „všeobecné“ nespisovné slová, pri ktorých referenčné zdroje ponúkajú alternatívu „vhodnejšie“: napr. východzí; *vhodnejšie*: nasledovný.

3 Výsledky a diskusia

Celkové zastúpenie teritoriálne a sociolekticky motivovanej nespisovnej lexiky v rečovom prejave trénerov v tréningovom a zápasovom dialógu počas tréningových jednotiek a zápasov zachytáva tabuľka 1; jej zastúpenie podľa jednotlivých slovných druhov tabuľky 2a, b a 3a, b.

Tabuľka 1: Celkové zastúpenie teritoriálne a sociolekticky motivovaných lexikálnych jednotiek v rečovom prejave trénerov počas tréningových jednotiek a zápasov v tréningovom a zápasovom dialógu

tréningový dialóg			
	počet lexikálnych jednotiek	počet teritoriálne a sociolekticky motivovaných jednotiek	percento výskytu (%)
celkovo	28 152	540	1,92
tréner chlapcov	12 105	301	2,49
tréner dievčat	16047	235	1,46
zápasový dialóg			
celkovo	18 836	663	3,52
tréner chlapcov	10 206	391	3,83
tréner dievčat	8 630	271	3,14

Tabuľka 2a: Zastúpenie teritoriálne a sociolekticky motivovaných lexikálnych jednotiek v rečovom prejave trénera chlapcov podľa slovných druhov v tréningovom dialógu

tréner chlapcov			
slovný druh	počet lexikálnych jednotiek	počet teritoriálne a sociolekticky motivovaných jednotiek	percento výskytu (%)
partikuly	742	128	17,25
substantíva	1759	51	2,89
interjekcie	70	2	2,86
konjunkcie	1063	24	2,26
pronominá	2385	50	2,09
verbá	3377	39	1,15

adjektíva	352	2	0,57
adverbiá	1005	5	0,49
numeráliá	380	0	0
prepozície	972	0	0

Tabuľka 2b: Zastúpenie teritoriálne a sociolekticky motivovaných lexikálnych jednotiek v rečovom prejave trénera dievčat podľa slovných druhov v tréningovom dialógu

tréner dievčat			
slovný druh	počet lexikálnych jednotiek	počet teritoriálne a sociolekticky motivovaných jednotiek	percento výskytu (%)
partikuly	1533	94	6,13
konjunkcie	859	31	3,61
pronominá	2822	72	2,55
substantíva	2312	16	0,69
interjekcie	157	1	0,64
adverbiá	2068	9	0,44
adjektíva	510	2	0,39
verbá	4244	10	0,24
numeráliá	599	0	0
prepozície	943	0	0

Tabuľka 3a: Zastúpenie teritoriálne a sociolekticky motivovaných lexikálnych jednotiek v rečovom prejave trénera chlapcov podľa slovných druhov v zápasovom dialógu

tréner chlapcov			
slovný druh	počet lexikálnych jednotiek	počet teritoriálne a sociolekticky motivovaných jednotiek	percento výskytu (%)
partikuly	567	170	29,98
interjekcie	150	12	8,0
konjunkcie	587	39	6,64
substantíva	1405	59	4,19
verbá	3130	75	2,39
pronominá	1868	26	1,39
adjektíva	317	3	0,95
adverbiá	1197	6	0,5
numeráliá	256	1	0,39
prepozície	729	0	0

Tabuľka 3b: Zastúpenie teritoriálne a sociolekticky motivovaných lexikálnych jednotiek v rečovom prejave trénera dievčat podľa slovných druhov v zápasovom dialógu

tréner dievčat			
slovný druh	počet lexikálnych jednotiek	počet teritoriálne a sociolekticky motivovaných jednotiek	percento výskytu (%)
partikuly	733	152	20,74
konjunkcie	399	24	6,02
interjekcie	87	3	3,45
substantíva	1268	43	3,39
pronominá	1495	30	2,01
adverbiá	1135	14	1,23
verbá	2550	5	0,19
adjektíva	265	0	0
numeráliá	125	0	0
prepozície	573	0	0

Kvantitatívne ukazovatele naznačujú, že zastúpenie teritoriálne a sociolekticky motivovanej nespisovnej lexiky je v rečovom prejave trénerov nízke; v priemere vyššie počas zápasov ako počas tréningových jednotiek a vyššie v rečovom prejave trénera chlapcov. Najvyššie celkové zastúpenie je v neplnovýznamových slovných druhoch: partikuly, konjunkcie, pronominá, interjekcie; nulové zastúpenie sme registrovali medzi prepozíciami. Z plnovýznamových slovných druhov bolo o niečo vyššie zastúpenie medzi substantívami ako verbami.

Konkrétne to boli nasledujúce lexikálne jednotky (tabuľka 4)

Tabuľka 4: Teritoriálne a sociolekticky motivované lexikálne jednotky v rečovom prejave trénerov

	tréningový dialóg		zápasový dialóg	
slovný druh	tréner chlapcov	tréner dievčat	tréner chlapcov	tréner dievčat
adjektíváliá	<i>namakaný, odrbávaný</i>	<i>nasledovný, východzí</i>	<i>caly, dluhy, žimny</i>	0
adverbiá	<i>bars, blbo, skorej, treba(lo), vecej</i>	<i>kludne, kus, nasledovne</i>	<i>furt, kludne</i>	<i>blbo, furt, kludne, mocno, pozde, stopro</i>
interjekcie	<i>cipanabeka, jej-danenky</i>	<i>pome</i>	<i>dopiči, dopiksli, dopindy, dopizde, doriti, dzik, pome</i>	<i>dopana, pome, tyvole</i>

konjunkcie	<i>abo, akonáhle, bo, jak, jakeby, ta</i>	<i>abo, akonáhle, bo, jak, šak, ta</i>	<i>abo, bo, jak, jako, ta</i>	<i>bo, jak, jako, ta</i>
numeráliá	0	0	<i>dzešec</i>	0
partikuly	<i>jakože, ne, šak, ta</i>	<i>diky, jakže, chapenzi, ne, šak, ta</i>	<i>dik, ne, šak, ta</i>	<i>dikes, jako, ne, šak, ta</i>
pronominá	<i>co, coška, jak, tota</i>	<i>jak, odtamad', tota, tunak</i>	<i>co, jak, jaky, še, toten</i>	<i>jak</i>
substantíva	<i>cicho, kolečko, (podľa) libosti štyrka, zrkátko,</i>	<i>baby, kolečko, pecka, polka, štyrka</i>	<i>kotnik, klud, kratas, somariny, stredak, štyrka</i>	<i>dvojak, hec, hrúza, klud, pecka, spoľah, štyrka</i>
verbá	<i>birovať, čapnúť, drbnúť, do-drbať, dovrzať, džampovať, kecat', klikovať, lahať, makať, maknúť, oblbnúť, odfláknúť, prásknuť, šlapať, trimac (sebe), triskac, urvať, vydumovať, vytrimac, zašlapnúť, zrobiť</i>	<i>zrobiť, kecat', odfláknúť</i>	<i>čumieť, došlapnúť, džubnúť, hecovať, makať, skludniť, šlapať, triskať, ukludniť, zmaknúť, znac</i>	<i>machať, ukludniť, zrobiť</i>

Ich absolútny výskyt v našom materiáli bol nasledujúci:

jak/jako (výskyt 178), *ne* (116), *ta* (80), *klud* (71), *šak* (47), *makať* (45), *šlapať* (19), *abo* (17), *bo*, *kludne* (16), *štyrka* (15), *dluhy*, *kolečko* (12), *kecat'* (11), *jaky*, *stredak*, *ukludniť* (9), *polka* (= polovica) (8), *baby* (7), *toten*, *skludniť* (6), *akonáhle*, *co*, *furt* (5), *blbo*, *cicho*, *čapnúť*, *dvojak*, *odfláknúť*, *pome*, *triskať/triskac* (1), *vydumovať*, *zrobiť/zrobic* (1), *caly*, *čumieť*, *dopiksli*, *hec*, *kus* (= trocha), *lahat'*, *pecka*, *še*, *trebalo*, *vecej* (2), *bars*, *birovac*, *blbnúť*, *cipanabeka*, *coška*, *dik*, *dikes*, *diky*, *dodrbať*, *dopana*, *dopiči*, *dopindy*, *dopizdy*, *doprdele*, *dorici*, *došlapnúť*, *dovrzať*, *drbnúť*, *dzešec*, *džampovať*, *džubnúť*, *hecovať*, *hovadiny*, *hrúza*, *chapenzi*, *jakeby*, *jakože*, *jejdandenky*, *klikovať*, *kotnik*, *kratas*, *(podľa) libosti*, *machať*, *maknúť*, *namakaný*, *nasledovne*, *nasledovný*, *odrbávaný*, *odtamad'*, *prásknuť*, *spoľah*, *skorej*, *somariny*, *trimac (sebe)*, *tunak*, *tyvole*, *urvať*, *východzí*, *vytrimac*, *zašlapnúť*, *zmaknúť*, *znac*, *zrkátko*, *žimny* (1).

Najfrekvencovanejšie (s frekvenciou 5 a vyššie) sú prostriedky, ktoré sú súčasťou bežnej štandardnej variety (pronominá, resp. konjunkcie s *j-*: *jak*, *jako*, *jaky*; plnovýznamové slová s koreňovou lexémou *-klud-* (*klud*, *kludne*, *kludný*, *skludniť*, *ukludniť*)⁴,

⁴ Spisovné slová s koreňovou lexémou *-pokoj-* (*pokoj*, *pokojne*) sa v našej vzorke vyskytli len 2-krát.

šak; bohemizmy *štyrka, kecat', kolečko, polka*), resp. určujú jej teritoriálny – východoslovenský variant⁵ (lexémy s redukovanými diftongmi: *šlapat', ne*; lexémy *co, dluhy, furt, ta, toten, abo, bo*) a sociolektizmy zo športového komunikačného registra (*baby* (= dievčatá), *makať, stredák*). V skupine lexikálnych prostriedkov s minimálnou frekvenciou sa vyskytujú hlavne nespisovné interjekcie, predovšetkým s negatívnou emocionálnou kvalitou v prevažnej väčšine v rečovom prejave trénera chlapcov a v zápasovom dialógu.

Teritoriálne a sociolekticky motivované lexikálne prostriedky sa vyskytujú vo všetkých komunikačných situáciách, v ktorých sa uskutočňuje tréningový a zápasový dialóg a zväčša sa nevyskytujú izolovane, ale v jednotlivých výpovediach alebo vo výpovediach, ktoré po sebe tesne nasledujú, sa tieto prostriedky aspoň minimálne zoskupujú a v súčinnosti so zvukovými a morfológickými prostriedkami určujú štandardný charakter rečového prejavu trénerov. Ako príklad uvádzame: *nič nič nič klud znova prihráme a ideme a nečumím furt na to hore na toten balkón tam sa pozeraj abo na mňa*⁶; *še ho potom spytaj / teraz už môže / no ale teraz povedz hej abo bo že už môžeš / še spytaj ci našepka; no ta bud' v slípách ta čo jaký to je problém; ta neposielaj tade loptu bo jak mi doskočí na loptu tak sa mi poláme; jaky ší dluhy; Patrik len ruky môžeš dac nič vecej*.

Skúmané lexikálne prostriedky sa vyskytujú aj v ustálenej, frazeologizovanej podobe, napr.: *ta ne?*; *des a hrúza toto; ta keď sa darí ta sa darí; behá to jak špinavé prádlo* a ich použitie v rečovom prejave trénera (T) v replikách tréningového a zápasového dialógu sa strieda s ich výskytom v replikách hráčov/hráčok (H):

T: *jak sa cítiš na servis?*

H: *ta fajne*.

T: *nastopro?*

H: *a dve zápasy hrajeme?*

T: *samozrejme stále hráme dve zápasy*.⁷

Teritoriálne a sociolekticky motivované nespisovné prostriedky sa používajú po pri synonymných spisovných prostriedkoch. Ak berieme do úvahy celkové zastúpenie v rečovom prejave trénera, pri niektorých prostriedkoch kvantitatívne prevažuje nespisovná, v iných spisovná podoba (tabuľka 5; porov. aj poznámku pod čiarou č. 4).

Tabuľka 5: Kvantitatívne zastúpenie vybraných synonymných spisovných a nespisovných prostriedkov

nespisovné lexikálne prostriedky	počet	spisovné lexikálne prostriedky	počet
<i>jak</i>	178	<i>ako</i>	22
<i>jaký</i>	9	<i>aký</i>	1

⁵ Bežná štandardná varieta ako základná varieta rečového prejavu skúmaných trénerov (a jej východoslovenský variant) je určovaná nielen lexikálnymi, ale aj zvukovými, morfológickými a syntaktickými prostriedkami.

⁶ Ukážky uvádzame bez interpunkcie a s výnimkou proprií bez veľkých písmen. Znak / označuje hranicu medzi replikami trénera.

⁷ V tomto mikrodialógu neverbálny prejav trénera poukazuje na iróniu v zopakovaní nespisovného použitia číslovky *dve*, ktorú vo svojej replike použila hráčka.

<i>šak</i>	47	<i>však</i>	0
<i>štyrka</i>	15	<i>štvorka</i>	9
<i>abo</i>	17	<i>alebo</i>	71
<i>bo</i>	16	<i>lebo</i>	116
<i>cicho</i>	3	<i>ticho</i>	6
<i>furt</i>	5	<i>stále</i>	38
<i>ne</i>	116	<i>nie</i>	190
<i>ta</i>	80	<i>tak</i>	200
<i>zrobiť/zrobic</i>	3	<i>urobiť</i>	161

Na porovnanie použitia spisovných prostriedkov, z ktorých jedna lexéma je výraznejšie teritoriálne motivovaná, sme vybrali dva príklady: partikuly *hej* a *áno* a pronomín s derivačnou morférou *da-* a *nie-/ne-*. Zo synonymných partikul *hej* a *áno* výrazne prevažuje teritoriálne viazaná partikula *hej*, ktorá sa vyskytla 359-krát oproti partikule *áno* s výskytom 3-krát. Pri teritoriálne výraznejšie viazanej derivačnej morfére *da-* v pronomínach (*dačo, dajak, dajaký, dakedy, dakde, dakto*) v porovnaní s derivačnou morférou *nie-/ne-* (*niečo, nejako, nejaký, niekedy, niekde, niekto*) bolo ich zastúpenie úplne vyrovnané 39 : 40 v prospech morfémy *ne-/nie-*, a tak sa nepotvrdil náš predpoklad, že výraznejšie budú zastúpené pronomín s morférou *da-* bližšie výskytu vo východoslovenských nárečiach.

Medzivarietová synonymia sa prejavuje aj v konkrétnom použití jednotlivých lexikálnych prostriedkov, často sa vyskytnú spisovné aj nespisovné výrazy blízko seba v jednej výpovedi alebo v bezprostredne susediacich výpovediach: *presne toto zrobíš v zápase presne teraz a vidíš a s týmto musíš a ty si to presne urobila takto; a triskaj do toho aj keď bola páska musíš do toho trieskať; Marek čo je? / kotník? / jak je členok?*, prípadne nadobúdajú charakter ustáleného spojenia. Také je napr. spojenie v *klúde* v *pohode* vo výpovediach s komunikačnou funkciou upokojenie, inštrukcia, povzbudenie: *v klúde v pohode / v klúde v pohode mame mame to I dvadsaťdva trinásť je dobrý stav; a maš čas priprav sa na ten servis v klúde v pohode; v klúde v pohode ideme ďalej*.

4 Záver

Cieľom príspevku bolo poukázať na prítomnosť nárečovej lexiky v špecifickej športovej komunikačnej sfére, v ktorej sa uplatňuje trénerský komunikačný register. Jej prítomnosť sme zaznamenali pri prvotnom pozorovaní rečovej komunikácie trénerov a ich zverencov a zverenkyň v staršom školskom veku. Kvantitatívna a kvalitatívna analýza ich slovníka potvrdila naše hypotézy. V rečovom prejave trénera vysoko prevažuje spisovná lexika, pričom však teritoriálne a sociolekticky motivovaná lexika, ktorá sa v rečovom prejave rovnako vyskytuje, dotvára charakter rečového prejavu trénerov ako prejavu uplatňujúceho bežnú štandardnú varietu slovenčiny. Rečový prejav trénera je súčasťou jeho celkového pôsobenia ako formálneho aj pedagogického vodcu (Sekot 2008), pričom zvlášť vo veku sledovaných hráčov a hráčok (11 – 15 rokov) tréner pomáha mladým ľuďom rozvíjať sa fyzicky, psychicky aj sociálne. Pri všetkých týchto činnostiach má nezastupiteľnú úlohu aj spôsob komunikácie trénera s družstvom dovnútra aj navonok, a preto tréner volí v komunikácii s družstvom z hľadiska sociálneho hodnotenia vyššiu varietu národného jazyka, za ktorú v spontánnom hovorení pre-

jave pokladáme bežnú štandardnú varietu. Pritom komplex používaných výrazových prostriedkov posúva zvukovú podobu trénerského komunikačného registra na východnom Slovensku k východoslovenskému variantu bežnej štandardnej variety. O niečo vyššie zastúpenie nárečovej a inej nespisovnej lexiky sme pozorovali v rečovom prejave trénera chlapcov. To je dané tak sociálnym statusom pubertálnych chlapcov oproti dievčatám, keď tréner komunikuje s dievčatami s o niečo vyššou mierou zdvorilosti, ako aj individuálnym personálnym štýlom daného trénera, ktorý sa vyznačuje vyššou mierou expresivity oproti trénerovi dievčat. Táto vlastnosť jeho rečového prejavu sa premietajú aj do vyššej miery zastúpenia interjekcií s negatívnou emocionálnou hodnotou. Výskum potvrdil aj vyššie zastúpenie teritoriálne a sociolekticky motivovanej nespisovnej lexiky počas zápasov ako počas tréningových jednotiek, ktoré sú v porovnaní so zápasmi jednak menej emocionálne exponované, jednak sa v nich výraznejšie prejavuje edukačné pôsobenie trénera, a teda aj úsilie využívať teritoriálne menej príznakový rečový prejav.

Bibliografia:

- KAČALA, Ján, Mária PISÁRČIKOVÁ a Matej POVAŽAJ, (eds.), (2020). *Krátky slovník slovenského jazyka*. Piate doplnené a upravené vydanie. Martin: Matica slovenská. ISBN 978-80-8128-261-4.
- KOVALIK SLANČOVÁ, Terézia, (2018). Neverbálna komunikácia v trénerskom komunikačnom registri. In: *Jazyk a kultúra*, roč. 9, č. 35, s. 114–123.
- OLOŠTIAK, Martin, (2011). *Aspekty teórie lexikálnej motivácie*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove. ISBN 978-80-555-0334-9.
- OLOŠTIAK, Martin, (2019). O teritoriálnej motivácii lexikálnych jednotiek. In: Peter KARPINSKÝ a Veronika PEROVSKÁ, (eds.), (2019). *Variety jazyka a jazykovedy. Východoslovenské nárečia v minulosti a dnes (na počesť doc. PhDr. Ladislava Bartka, CSc.)*. Online. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, s. 50–64. ISBN 978-80-555-2381-1.
- Dostupné z: <https://www.juls.savba.sk/~jozefb/papers/karpinsky2.pdf> [zobrazené 06.09.2025].
- SEKOT, Aleš, (2008). *Sociologické problémy sportu*. Praha: Grada. ISBN 978-80-247-2562-8.
- SLANČOVÁ, Daniela, (2018). Dievčatá/ženy a chlapci/chlapi v športovom dialógu. In: *Jazykovedné aktuality*, roč. 52, č. 1 a 2, s. 39–47.
- SLANČOVÁ, Daniela a Terézia KOVALIK SLANČOVÁ, (2018). Lexéma hrať v trénerskom komunikačnom registri – k vymedzeniu registrovo motivovaného významu. In: *Jazykovedný časopis*, roč. 69, č. 3, s. 430–445.
- SLANČOVÁ, Daniela a Terézia KOVALIK SLANČOVÁ, (2019/2023). *Slovná zásoba trénerského komunikačného registra – volejbal*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, Filozofická fakulta. ISBN 978-80-555-2279-1.
- SLANČOVÁ, Daniela a Terézia SLANČOVÁ, (2014). *Reč pohybu, autority a súdržnosti. Pragmatická analýza trénerského komunikačného registra v komunikácii s hráčmi kolektívnych loptových hier staršieho školského veku*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, Fakulta športu. ISBN 978-80-555-1115-3.

- SLANČOVÁ, Daniela a Miloslava SOKOLOVÁ, (1994). Variety hovorenej podoby slovenčiny. In: Jozef MLACEK, (ed.), *Studia Academica Slovaca*. 23. Bratislava: Filozofická fakulta Univerzity Komenského, s. 225–240. ISBN 80-85697-15-7.
- SLANČOVÁ, Daniela a Miloslava SOKOLOVÁ, (2011). Návrat k varietám hovorenej podoby slovenčiny na východnom Slovensku po pätnástich rokoch. In: Martin OLOŠTIAK, Martina IVANOVÁ a Daniela SLANČOVÁ, (eds.), *Vidy jazyka a jazykovedy. Na počesť Miloslavy Sokolovej*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, s. 341–357. ISBN 978-80-555-0335-6.
- Slovníkový portál Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV*. Online. Dostupné z: <https://slovník.juls.savba.sk/> [zobrazené 06.09.2025].

**FONETICKÁ ZMĚNA *v > h* PŘED SOUHLÁSKOU NA POČÁTKU
SLOVA VE SLOVENSKÝCH A RUSÍNSKÝCH NÁŘEČÍCH.
PŘÍSPĚVEK KE STUDIU JAZYKOVÝCH KONTAKTŮ
V KARPATSKÉM AREÁLU¹**

Michal VAŠÍČEK

Oddělení slovanské jazykovědy
Slovanský ústav AV ČR, v. v. i.
E-mail: michal.vasicek@slu.cas.cz

Phonetic Change *v > h* before a Consonant in the Initial Word Position in Slovak and Rusyn Dialects. A Contribution to Language Contact in the Carpathian Area

Abstract

The present paper focuses on the development of initial *v*- before consonants in Rusyn and some Slovak dialects. In many Rusyn dialects, initial *v*- changed to *h*-/*x*- before most consonants. Based on data from language atlases and dialect studies, we have made an attempt to define the area of this change in Rusyn dialects. For a more precise definition of the position in which the change occurs, we used the *Lexical Database of South Carpathian Dialects based on the materials of Ivan Pankevych*, particularly the records of Andrej Kurimský from Varadka. These materials show that initial *h*- and *x*- often appear in parallel with *v*- and *f*- in the same positions. The realization of initial *h*- and *x*- is most common before labials, relatively frequent before the sounds *k*, *t*, *c*, *r*, *l*, *n*, and fairly rare before sibilants. At the word boundary, the realization of *h* is also possible before a vowel. A similar change occurs in the Slovak dialects of Liptov. The materials of Ján Stanislav (1934) show that in numerous Liptov dialects, the initial *v*- changed to *h* before *m* and *b*. In other Central Slovak dialects, this phenomenon was also recorded by Štefan Tóbiš on the edge of Gemer, in villages belonging to the Kysuca-Šoltýska group, but only in the position before *m*. The change is also sporadically documented in western Slovakia. Evidence of the change from *v* to *h* before *v* in the village of Veľké Rovné in the district of Bytča was published by František Pastrnek (1897). The *Atlas of the Slovak Language* documents the change from nearby Kolárovice and the more distant Dolná Tižina in the district of Žilina. Currently, this phenomenon is still alive in Mariková in the district of Považská Bystrica, where the initial *v* changes to *h* or *x* before the sounds *b*, *p*, *d*, *g*, *n*, *r*, and *z*. It is possible that the change *vC*- > *hC*- spread together with a wave of Wallachian colonization, which also included the ethnically Rusyn population from Spiš, Šariš, or western Galicia, in whose dialect this phenomenon was alive.

Keywords: phonetics, dialectology, linguistic Carpathology, Slovak dialects, Rusyn dialects.

1 Úvod

Mezislovanské jazykové kontakty v Karpatech byly zkoumány z různých hledisek, především z hlediska česko-slovenských (např. Vašek 1968), slovensko-polských (např. Dudášová-Kriššáková 2016) jazykových kontaktů, určitá pozornost byla věnována vlivu polštiny a slovenštiny na rusínská nářečí (např. Vira 1930; Dzendzelivskij 1969; Stieber 1974; Hanudel' 1995; Vašíček 2014, 2025).

Vliv rusínštiny na slovenské dialekty je dosud málo prozkoumán, s výjimkou systematického výzkumu slovenských jazykových ostrovů v Zakarpatské oblasti Ukrajiny (např. Bartko – Lipták – Dzendzelivska 2003). I v této oblasti však existují podnětné práce, byť obvykle menšího rozsahu. Vlivům karpatské salašnické kolonizace na středo-slovenská nářečí se věnoval Anton Habovštiak, o řadě jevů uvažuje jako o kontakto- východoslovenských nářečích posvětil svou studii Jaroslav Moravec (1975). Syntaktické jevy východoslovenských nářečí, které mohou mít původ v ukrajinských nářečích, zkoumala Adriana Ferenčíková (1993). Marianna Sedláková poukázala na přítomnost rusínských prvků ve fonetice a gramatice nářečí Kojšova (Sedláková 2019). Lexikálním vlivům rusínštiny na slovenská abovská nářečí věnoval studii Ladislav Bartko (1995). Téma specifického karpatského lexika ve slovenských nářečích je ústředním tématem v řadě prací Júlie Dudášové-Kriššákové (např. 1998, 2001, 2020).

Mnohá důležitá pozorování a hypotézy o slovensko-rusínských kontaktech se objevují také v popisných pracích o slovenských nářečích (Broch 1899; Buffa 1953, 1995; Horák 1955; Kováčová 2010; Stanislav 1932, Tóbiš 2018). Kontakt slovenských nářečí s východoslovenským jazykovým kontinuem je v oblasti užské a zemplínské župy velmi starý. Vyvinulo se zde sotácké nářečí s řadou přechodných jazykových rysů (např. Kováčová 2010). Díky karpatské valašské kolonizaci, která měla na území Slovenska zcela jistě částečně (ne-li převážně) rusínský etnický charakter, se slovensko-rusínská kontaktní oblast rozšířila do hor středního a pravděpodobně i západního Slovenska. Na rozdíl od východního Slovenska, kde v jeho severní části vznikla kompaktní oblast rusínského osídlení, se v západnějších oblastech Slovenska v obcích osídlených během tzv. valašské kolonizace mluví středoslovenskými a západoslovenskými nářečímí. Ve struktuře těchto dialektů, zejména na středním Slovensku, nacházíme řadu odchylek od jejich jazykového okolí. Část těchto odchylek lze přičíst rusínskému jazykovému vlivu. Jedním z naléhavých úkolů dialektologických a kontaktologických výzkumů bude vymezení fonetických a gramatických prvků východoslovenských a některých středoslovenských nářečí, o nichž lze předpokládat, že sem pronikly z rusínských dialektů. Na základě analýzy těchto prvků a jejich postavení v rámci nářečních systémů bude možno přesněji určit povahu jazykového kontaktu v jednotlivých regionech – zda šlo spíše o dlouhodobé sousedství dvou jazykových systémů, nebo zda jde o jevy substrátové, adstrátové či superstrátové. Domníváme se, že analýza současných jazykových dat může významně přispět k přesnějšímu poznání etnického a jazykového charakteru valašské salašnické kolonizace. Při takovéto analýze bude třeba počítat s vlivem různých (poměrně značně odlišných) rusínských dialektů. Měl by se rovněž zohlednit přibližný časový rámec jazykového kontaktu, přičemž je třeba pokusit se o rekonstrukci nářečních systémů pro konkrétní období, kdy mohl kontakt probíhat, různé vlny migrace s sebou totiž mohly přinést rusínská nářečí na různých stupních vývoje.

¹ Článek vznikl v rámci projektu „Nářeční kontakty na západoslovansko-východoslovanském pomezí“ (25-17089S) podpořeného Grantovou agenturou České republiky.

Zde se pokusíme o stručnou analýzu fonetické zmeny iniciálneho **v** v **h/x**, ktorá nastala v niektorých rusínskych a slovenských nárečích.

2 Zmena počátečného **v** v rusínskych nárečích

Pri zmene pôvodného fonetického charakteru **v** (**w**), dochádzalo najčastejšie k jeho prechodu v labiodentálny **v**, v pozíci neutralizácie znělosti pak na jeho mieste v časti nárečí vystupuje jeho neznělý protějšek **f**. Na rozsáhlém území po obou stranách Karpat došlo v pozíci na počátku slova před konsonantem (přesněji před některými konsonanty, zpočátku zřejmě jen labiálami) ke změně **v** > **h**, před neznělým konsonantem se původní **v** realizuje jako **x**. Z dostupných materiálů vyplývá, že tato změna téměř nikde není provedena důsledně a obvykle se jedná o dubletní fonetickou realizaci vedle labiodentálního **v/f**.² V rusínských a ukrajinských nárečích dále splývá předložka a předpona **v** (**v-**) s předložkou a předponou **u** (**u-**), což souvisí s delším zachovávaním bilabiálního charakteru **v** a poziční neutralizací fonemické opozice **/v/** – **/u/** a vede v porovnání se sousedními jazyky k četnějšímu výskytu iniciálního **v-**. Na severní straně Karpat, kde změna zřejmě vznikla a odkud se šířila na jih, sahá areál tohoto jevu od nejzápadnějších oblastí rusínského (lemkovského) osídlení do povodí Sanu, vedle lemkovských je tak přítomna i v posanských nárečích (Rieger 2017, I, s. 145, II, m. 562-564).³ Na jižní straně Karpat na území Slovenska sahá areál této změny na východě až k prameni Laborce (Čertižné), zde je mezi Ondavou a Laborcem na pomezí areálu s počátečním **h-** a areálu se zachováním počátečního **v-/u-** přechodová oblast se zánikem předložky a předpony **v-** (Latta 1991, m. 188). V atlase Vasil'a Latty je jevu věnováno několik map, z nichž vyplývá, že změna je nejpravidelnější a má největší rozsah v makovických nárečích, o něco menší v šarišských a severospišských nárečích (zde chybí ve Velkém Lipníku a Strážanech). Jev zcela chybí v jihospíšských ostrovních nárečích, na Šariši pak v podčergovské skupině.⁴

Lattův atlas podává informace o rozšíření této změny pouze před konsonanty **t**, **ť**, **m**, **l'**, **c**. Abychom mohli přesněji definovat fonetické podmínky, v nichž změna nastává, využijeme materiály *Lexikální databáze jihokarpatských nárečí z materiálů Ivana Paňkevyče* (Šišková et al., 2023). V databázi lze fulltextově vyhledávat v exemplifikačních k zpracovaným heslům. Z těchto textů se podařilo získat dosti ucelené údaje pro téma, o němž pojednáváme. Nejvíce příkladů na realizaci předložky a předpony **v** máme z obce Varadka v okrese Bardejov. Jedná se o doklady zapsané Andrejem Kurimským fonetickou transkripcí. Vzhledem k tomu, že Kurimský byl rodilým mluvčím tohoto nárečí a zároveň profesionálním dialektologem, lze tento materiál považovat za zcela spolehlivý. Z Varadky uvedeme i příklady užití předložky **v** i v případech, kdy se realizuje jako **v/f**:

² L. E. Kalnyň při popisu nárečí posanské obce Starjava takovouto situaci pojímá tak, že na počátku slovního tvaru vystupuje samostatný foném **/h/**, jehož fonetické realizace **v** a **h**, **f** a **x** jsou ve vztahu volného variování, přičemž v některých morfémech variují také s **ø** (Kalnyň 1973, 359–360).

³ V posanských nárečích je změna pravidelně před labiálami, jak svědčí doklady *h miščí, x poli, x pje-cu, xpiuša, xpač, xpikša* (Rieger 2017, I, s. 145, II, m. 562, 564); před **n** je doklad pouze z jedné obce ve slově *hnuka* „vnučka“, všude je jen *u/ü/v nas* (Rieger 2017, I, 145, II, m. 556, 563).

⁴ Kromě souborné mapy č. 188 je změna mapována v jednotlivých slovních tvarech: mapa č. 189 «утирати» (s počátečním *u-, ü-, f-, x-, ø-*), č. 190 «утік» (s počátečním *u-, ü-, o-, f-, x-, ø-*), č. 191 «умер» (s počátečním *u-, h-, ø-*), č. 192 «у лici» (s realizacemi předložky jako *u-, ü-, h-, ø-*), č. 193 «у церкви» (s realizacemi předložky jako *ü-, o-, f-, x-, s- ø-*).

b – *з буку* (Jakubany), *з Быстрі* (N. Pisaná), *з боденци, з боканч'і, з брата* // *в бодвані, в білім, в боканчах, в болоті* (Varadka)
p – *х парадных сукн'ах, чел'усті сум х пецу, х Пешті, х Пол'ску, х Пол'анках* // *ф неклі* (Varadka), *х положи, з повітр'у* (V. Orlík),
m – *змерло* (Kečkovce), *з місцу* (Jakubany), *з місци, з моч'іл'і, з млинци, з м'іху* // *в моч'іл'і, в м'іху, в мају, в марцу* (Varadka)
n – *з ночы* (Jakubany), *з нашім селі, з нас чкола не была* (Kečkovce), *з нед'іл'у, з нас, з новембру* // *в нед'іл'у, в ногы, в Нижніх Пол'анках, в них* (Varadka)
v – *з в'ідр'і, з Варацу* (Varadka), *з вари* (Kurov),
f – *х фл'ашеци* (Varadka)
l/l' – *болит н'а з лопатках* (V. Orlík), *з ламні, з лад'і* // *в л'іш'і, в леді, в лаворнику, в лузу* (Varadka),
r – *зродил ш'а х септембр'і, справы з рад'іју* // *в роботі, в рул'і, в рамі* (Varadka), *Як шьа зачинат од меджы, то зовеме з розыр* (Jakubany)
j – *з едн'і хыжы* (Kečkovce)
d – *в децембрі, в дереві, в дурнаци, в діда* (Varadka)
d' – *денце је в дісци* (Varadka)
t – *х тепл'ім* // *ф такий гурмі, ф танци, ф трави* (Varadka), *х тым сполку* (Kurov)
ť – *ф т'ідж'ме, ф т'іј хыжы, ф т'ім зерн'і* (Varadka)
k – *х Ключові* (Kečkovce), *болит н'а х крижах* (V. Orlík), *х купели* (Varadka), *х канцелярни* (Svidník) // *ф кажд'ім домку* (Varadka)
g – *в гамбі* (Varadka)
h – *в голов'і, в горци, в гробі, в горах, в гарл'і* (Varadka)
x – *ф хыжі* (V. Orlík), *ф хыжы, ф хл'іб'івчати, ф холотку, ф хырбет'і* (Varadka)
z – *з зимі* (Kurov), *в загороци, в зерні, в зим'і, в зубах* (Varadka)
ž – *в жел'ізн'аку, в жнива* (Varadka)
s – *ја х свого н'ан'а на кермешы была, х септембр'і* // *ф сливци, ф сыпанци, ф ск'ірн'ох, ф студенци, ф стајни, ф суш'ідных, ф середин'і* (Varadka), *з сіньох* (Jakubany)
š – *х шпаргеті* // *ф шпаргеті, ф шпытали, ф шафлику, ф школ'і* (Varadka)
c – *х церкви, х циркуш'і* // *ф церкви* (Varadka), *х церкви* (Jakubany)
č – *за півшеста рока хч'іл ш'а х Кошыцях за дохтора* (Svidník), *ф черешн'і, ф ч'анци* (Varadka)

Před vokálem máme jen jeden doklad na předložku **h**: *з Ондавци* (Varadka). Nejpravidelnější je realizace **h/x** před labiálami (**m**, **b**, **p**), méně častá je před **k**, **t**, **n**, **r**, a **l**, poměrně vzácná je před sykavkami (**s**, **z**, **š**, **ž**), z afrikát bývá před **c**, jen zcela výjimečně před **č** a není v našem materiálu doložena před **d**, **g**, **h** a **x**.

⁵ Zajímavé je, že v Marikové je změna běžná právě před **d** a **g**: *h_doma, h_dvore, h_garži*.

3 Změna počátečního v před souhláskou v slovenských nářečích

3.1 Středoslovenská nářečí

3.1.1 Liptovská nářečí

V slovenských nářečích je změna nejvíce rozšířena na Liptově. Ján Stanislav ve své monografii o liptovských nářečích uvádí příklady na změny předložky **v** a předpony **v-** na **h** před labiálami **b** a **m**:

h Mikuláši, h mestě, h maštaľi, h ml'ieku, h máji, h banax, h božej moci, h belčove, hbehnút', ňehmestí sa (Stanislav 1932, s. 187).

Doklady pochází z celého Liptova kromě jeho nejvýchodnější části, a sice z následujících obcí: Lipt. Sv. Ondrej, Beňadiková, Lipt. Sv. Ján, Kokava, Likavka, Sokolče, Nižná Revúca, Zavážna Poruba, Vlkolíneč, Pribylina, Ludrová, Osada, Lipt. Sv. Peter, Ondrašová, Lúčky, Martinček, Gôtovany, Hybe, Porúbka, Nižný Malatín, Vavrišovo, Beharovce, Trnovec, Podtúreň, Čemice.

Stanislav konstatuje absenci dokladů na podobnou změnu před neznělou labiálou *p*. Cituje však Pastrnkův doklad ze Švošova nasvědčující tomu, že k obdobné změně mohlo docházet i před jinými konsonanty: *h Turci* (*Slovenské pohľady* 1894, s. 745). Na jediném dokladu zmiňuje Stanislav možnost úplného zániku **v** – *pojdem pondelok* z obce Gombáš (Stanislav 1932, s. 187).

Ač u jiných jevů Stanislav uvažuje o jejich rusínském – či šířeji – kolonizačním původu, v případě liptovské změny *vM- > hM-* se přiklání k výkladu, že se jedná o změnu domácího původu a odkazuje na podobnou změnu v nářečích jiných slovanských jazyků – češtině, polštině a ruštině. Příklady z polských nářečí cituje podle práce Olgierda Chomińskiego *Dialekty polskie okolic Rymanowa* (Chomiński 1915, s. 125–126). Jedná se však o nářečí z těsného sousedství lemkovských dialektů a jde tak s vysokou pravděpodobností o jev podmíněný kontaktem právě s těmito nářečími.

Stanislav zde uvádí i Pastrnkovy doklady z obce Rovné v trenčínské stolici uveřejněné ve *Slovenských pohľadech* (Pastrnek 1897) a z českých nářečí cituje podle práce Antonína Frinty (1916) – ve východních Čechách, kde došlo k podobnému vývoji, mohly být podobné předpoklady pro uskutečnění této změny (zachování bilabiální artikulace **v**).⁶

S vlivem rusínských nářečí tak Stanislav počítá především v nejvýchodnější části Liptova, např. v nářečí Važce vykládá tvrdost konsonantů **l** za skupinu **dl** jako vliv „maloruské“ kolonizace, řadí sem i změnu **dn > n, ia** za **ę** a zájmeno *šo* u staré generace (Stanislav 1932, s. 65). Na pozdější kolonizační původ ukazuje podle Stanislava **n, l** za **ň, l'**, stopy kolonizace z východu nese Pribylina, Pavlova Ves, Kanská, Bobrovček (Stanislav 1932, s. 67). Vlivy této pozdější kolonizace však Stanislav nevylučuje ani v centrální části Liptova, když píše, že menší příliv kolonistů zasáhl obce kolem Liptovského Mikuláše, což dokládá přítomností „nehlasného“ *h* – *s hori, shoreu* a výskytem slova *jarec* „ječmen“ (Stanislav 1932, s. 68).

V sousedních oravských nářečích se předložka **v** a iniciální **v-** foneticky realizuje jako **v/f**: *f, fčera, fše, ftedi*; v některých případech **v-** zaniká: *ždi* (Habovštiak 1965, s. 295, 300), v ukázkách nářečních textů je však doložena i realizace **h/x**, srov. *h maštaľi*

⁶ Pozn. Frinta uvádí i historické doklady z cechovního vysvědčení z roku 1752 *h meste Podiebradech, h praczi* a dále *hmisslinkách* „v listě hořickém z r. 1807“ (Frinta 1916, s. 72).

ze středoravské obce Nižná v okrese Tvrdošín (Habovštiak 1965, s. 377) a *x pol'i* z hornooravské Zubrohlavy v okrese Námestovo (Habovštiak 1965, s. 390).⁷

3.1.2. Gemerská nářečí

V bývalé gemersko-malohontské župě je sledovaná změna doložena pouze v kysucko-šoltýské nářeční skupině, kterou Štefan Tóvik řadí do nevlastních (kolonizovaných) gemerských nářečí. Jedná se o poměrně pozdní kolonizaci (konec 18. stol.), přičemž se předpokládá příliv obyvatelstva z Oravy. Konkrétně je doložena změna předložky **v** na **h** před labiálou **m**: *h mestach* Kysuca, *je h mestě* Šoltýska, *h Mál'inci* Ďubákovo (Tóvik 2018, II, č. 2., s. 273–274). Zmíníme též podoby *hňes, hňeska, a hňeskaj* doložené rovněž z nářečí kysucko-šoltýské skupiny (Tóvik 2018, II, č. 2., s. 273–274).

3.1.3. Západoslovenská nářečí

Ján Stanislav ve své monografii o liptovských nářečích pojednává o změně **v > h** uvádí i Pastrnkovy příklady *h večer, h venne* (vo vedne) z trenčínské stolice z obce Rovné (dnes Velké Rovné, o. Bytča) uveřejněné v časopise *Slovenské pohľady* (Pastrnek 1897).

První díl *Atlasu slovenského jazyka* zaznamenává v obci Dolná Tižina v okrese Žilina (bod 91) formu *xčera* (ASJ I, s. 233), v obci Kolárovice v okrese Bytča (bod 84) pak podoby *xták* a *x kotle* (ASJ I, s. 235, 239).

Na podobný jev v nářečí Marikové (obce Horná a Dolná Mariková) v okrese Považská Bystrica mě upozornil Branislav Rohál' na základě vlastní znalosti marikovského nářečí. Podle jeho informací se jedná o jev zanikající, udržující se hlavně v mluvě nejstarší generace obyvatel obce. Uvedl, že sám aktivně užívá pouze lexikalizované formy *h dvore, h dome* a *vh izbe*. Na mou žádost pak Branislav Rohál' oslovil jinou mluvčí marikovského nářečí, ženu ve věku 69 let, a zjišťoval, jak se foneticky realizuje předložka **v** před různými hláskami. Z poskytnutých dokladů vyplývá, že realizaci předložky **v** jako **h/x** lze v nářečí Marikové pozorovat před **b**: *h baraňici, h Besném, h bomboňjere, h Brvnišči; d*: *h dvore* (vedle *v dvore* a *ve dvore*); **g**: *h garáži; n*: *h nožíku; p*: *x papuľi, x peci, x pitvore, x pyxľavém; r*: *to je ale h rici!; z*: *h zaceliňä, h zim'ä*.

Zajímavá je rovněž realizace předložky **v** jako **vh** před samohláskami **a, e, i**, a před **r**: *vh autobus, vh albusce, vh astrjabovi, vh egreši, vh izbe; vh rose*.⁸ Kromě toho se v marikovském nářečí rovněž vyskytují formy *hňes* a *hňeskáj*.

Nářečí severozápadního Slovenska byla ovlivněna karpatskou salašnickou kolonizací, změna předložky **v > h** v některých pozicích zde má pravděpodobně kolonizační původ. Otázkou zůstává, zda je změna rusínského původu, nebo zda se vyvinula paralelně v slovenských liptovských nářečích a odtud se šířila dále na západ.

4. Závěr

V tomto příspěvku jsme se zaměřili na vývoj iniciálního **v-** v pozici před konsonantem v rusínských a některých slovenských nářečích. V mnoha rusínských nářečích dochází ke změně iniciálního **v-** na **h-/x-** před většinou konsonantů. Na základě údajů jazykových atlasů a nářečních studií jsme se pokusili vymezit areál této změny v rusín-

⁷ Ze tří obcí na Oravě – Bziny, Mokrad', Kňažia – dokládá Anton Habovštiak formy *hňes, hňeská* (Habovštiak 1965: s. 295).

⁸ V některých případech informantka vedle uvedených tvarů připouštěla i realizaci **v/f**, před **e** zvažovala také zápis *vx egreši* (zřejmě se vyslovuje jako **v** s lehkým přidechem).

ských nářečích. Pro přesnější vymezení pozice, v níž ke změně dochází, byla jako zdroj použita Lexikální databáze jihokarpatských nářečí z materiálů Ivana Paňkevyče, zejména záznamy Andreje Kurimského z Varadky. Tyto materiály svědčí o tom, že i v nářečích makovické skupiny, kde má sledovaná změna největší rozsah, vystupuje iniciální **h-** a **x-** často paralelně s **v-** a **f-** ve stejných pozicích. Realizace iniciálního **h-** a **x-** je nejběžnější před labiálami, poměrně častá je před hláskami **k, t, c, r, l, n** a naopak poměrně vzácná je před sykavkami. Na hranici slov je realizace **h** možná i před vokálem.

Dále jsme se zaměřili na obdobnou změnu ve slovenských liptovských nářečích, kterou Ján Stanislav na základě srovnání s dalšími slovanskými nářečmi pojal jako domáci jev. Z materiálů citovaných Stanislavem vyplývá, že v mnoha liptovských nářečích se iniciální **v-** (předložka **v** i předpona **v-**) měnilo v **h** před labiálami **m** a **b**. Ve středoslovenských nářečích byl tento jev zaznamenaný ještě Štefanem Tóvikem na okraji Gemeru, v obcích patřících do kysucko-šoltýské skupiny, a to pouze v pozici před **m**, a Antonem Habovštiakem ve dvou oravských obcích. Ze západního Slovenska je změna též sporadicky doložena. Z konce 19. stol. pochází doklady na změnu **v > h** před **v** z obce Velké Rovné v okrese Bytča publikované Františkem Pastrnkem. *Atlas slovenského jazyka* ji dokládá z blízkých Kolárovců a vzdálenější Dolní Tižiny u Žiliny. V současnosti je tento jev živý (především v řeči starší generace mluvčích) i v Marikové v okrese Povážska Bystrica. V marikovském nářečí dochází ke změně iniciálního **v > h/x** před hláskami **b, p, d, g, n, r, z**; často se zde dubletně realizuje **v/f** podobně jako v rusínských nářečích.

Není vyloučeno, že se změna **vC- > hC-** šířila společně s některou vlnou valašské kolonizace, která obsahovala i etnicky rusínské obyvatelstvo ze Spiše, Šariše nebo severozápadní Haliče, v jehož nářečí byla tato změna živá, a při přechodu na slovenské nářečí se do nově osvojeného jazykového kódu přenesla z původního jazyka kolonistů. Je se rozšířil právě ve středoslovenských nářečích kvůli jejich strukturním vlastnostem – pozůstatkům bilabiálního charakteru hlásky **v**, zatímco ve východoslovenských nářečích v dřívě nabylo labiodentálního charakteru a brzy vstoupilo do znělostní korelace s **f**. Jednalo by se v tom případě spíše o pozdější kolonizační vlnu, neboť ani v rusínských nářečích tento jev zřejmě není starobylý z důvodu jeho pozdní fixace v písemných památkách.

Zodpovědět otázku po původu tohoto jevu snad bude možno po důkladném studiu jazykových systémů uvedených středoslovenských a západoslovenských nářečí. Pokud se v nich bude vyskytovat více rysů východoslovenské provenience, bude tím domněnka o rusínském původu sledované změny podpořena.

Bibliografia:

- BARTKO, Ladislav, (1995). Ukrajinské, respektive ukrajinsko-poľské lexikálne prvky v abovskom nářečí na východnom Slovensku. In: Michał KONDRATIUK, (ed.), (1995). *Badania dialektów i onomastyki na pograniczu polsko-wschodniosłowiańskim*. Białystok: Uniwersytet Warszawski, Filia w Białymstoku, Zakład Filologii Wschodniosłowiańskich, s. 67–73. ISBN 83-86423-28-5.
- BARTKO, Ladislav, Štefan LIPTÁK a Nina DZENDZELIVSKA, (2003). Slovenské nářečia na Zakarpatskej Ukrajině vo svetle jazykových kontaktov. In: Ján DORULA, (ed.). *XIII. medzinárodný zjazd slavistov v Lublani. Príspevky slovenských slavistov*. Bratislava: Slovenský komitét slavistov, s. 49–69. ISBN 80-968971-2-8.

- BROCH, Olaf, (1899). *Weitere Studien von der slovakisch-kleinrussischen Sprachgrenze im östlichen Ungarn*. Kristiania: Dybwad.
- BUFFA, Ferdinand (1953). *Nářečie Dlhej Lúky v Bardejovskom okrese*, Bratislava: SAV.
- DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, Júlia, (2020). O karpaticizmoch v gemerských nářečiach z aspektu jazykových kontaktov v karpatskom jazykovom areáli. In: Mirosław JAN-KOWIAK a Michal VAŠÍČEK (eds.), (2020). *Slovanské dialekty v jazykovom kontakte. Nářeční lexikum v pomezích oblastech v minulosti a současnosti*. Praha: Slovanský ústav AV ČR, s. 213–222. ISBN 978-80-86420-80-6.
- DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, Júlia, (1998). Osobitosti východnej slovenčiny nezápadoslovenského pôvodu. In: Ján DORULA, (1998). *XII. medzinárodný zjazd slavistov v Krakove. Príspevky slovenských slavistov*. Bratislava: Slovenský komitét slavistov, s. 183–197. ISBN 80-967722-1-X.
- DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, Júlia, (2016). *Goralské nářečia z pohľadu súčasnej slovenskej jazykovedy*. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity. ISBN 978-80-555-1714-8.
- DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, Júlia, (2001). Východoslovenské nářečia z aspektu ukrajinsko-slovenských jazykových kontaktov. In: *Kapitoly zo slavistiky*, Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, s. 60–85. ISBN 80-8068-048-5.
- DZENDZELIVS'KYJ, Iosyp, (1969). *Ukrajins'ko-zachidnoslovjans'ki leksyčni paraleli*. Kyjiv: Naukova dumka.
- FERENČIKOVÁ, Adriana, (1993). O niektorých syntaktických javoch na východoslovensko-ukrajinskom pomedzí. In: *Haykovi zanucku*, roč. 18, s. 157–162.
- FRINTA, Antonín, (1916). *Fonetická povaha a historický vývoj souhlásky „V“ ve slovanštině. S ukázkou jazykového zeměpisu*. Rozpravy České akademie. Tř. III., č. 42. Praha: Česká akademie.
- HABOVŠTIÁK, Anton, (1962). Vplyv valašskej kolonizácie na stredoslovenské nářečia. In: *Jazykovedný časopis*, roč. 13, č. 1, s. 8–27.
- HABOVŠTIÁK, Anton, (1965). *Oravské nářečia*. Bratislava: SAV.
- HANUDEL, Zuzana (1995). Pol's'ki zapozyczennia v ukrajins'kykh hovorach Schidnoji Slovaččyny. In: Michał KONDRATIUK, (ed.), (1995). *Badania dialektów i onomastyki na pograniczu polsko-wschodniosłowiańskim*. Białystok: Uniwersytet Warszawski, Filia w Białymstoku, Zakład Filologii Wschodniosłowiańskich, s. 61–66.
- HORÁK, Gejza, (1955). *Nářečie Pohorelej*. Bratislava: SAV.
- CHOMIŃSKI, Olgierd. (1915), *Dialekty polskie okolic Rymanowa, Materiały i Prace Komisji Językowej Akademii Umiejętności w Krakowie*, č. 7, s. 75–182.
- KALNYN', Ljudmila E., (1973). *Opyt modelirovanija sistemy ukrajskogo dialektного jazyka: Fonologičeskaja sistema*. Moskva: Nauka.
- KOVÁČOVÁ, Viera, (2010). *Sotácke nářečia severovýchodného Zemplína z aspektu petrifikácie a nivelizácie*. Ružomberok: Katolícka univerzita, Filozofická fakulta. ISBN 978-80-8084-549-0.
- LATTA, Vasyľ, (1991). *Atlas ukrajins'kykh hovoriv schidnoji Slovaččyny*. Hanudel, Z., Ripka, I., Sopoliga, M. (eds.). Bratislava – Prešov: SPN.
- MORAVEC, Jaroslav, (1975). K akcentologii nářečí ukrajinsko-slovenského pomezí. Periferní přízvuková schémata substantiv F-a. In: *Zapysky Naukovoho tovarystva KSUT* 3, Prešov: KZUP.
- PASTRNEK, František, (1897). Študovanie slovenčiny. In: *Slovenské pohľady*, roč. XVII, s. 44–46.

- RIEGER, Janusz, (2017). *Atlas ukraińskich gwar nadszańskich. I–II*. Warszawa: Wydział Artes Liberales.
- SEDLÁKOVÁ, Marianna, (2019). Okrajové dialekty ako jazykové laboratórium (na materiáli východoslovenských nárečí). In: Mária IMRICHOVÁ a Éva CSÁSZÁRI, (eds.). *Péter Király 100. Tanulmánykötet Király Péter tiszteletére I*. Budapest: ELTE BTK Szláv Filológiai Tanszék, s. 202–210. ISBN 978-96-3489-066-9.
- STANISLAV, Ján, (1932). *Liptovské nárečia*. Turč. Sv. Martin: Matica slovenská.
- STIEBER, Zdzisław (1974). Wpływ polski i słowacki na gwary Łemków. In: *Świat językowy Słowian*. Warszawa: PWN, s. 474–479.
- ŠIŠKOVÁ, Růžena et al., (2023). Lexikální databáze jihokarpatských nářečí z materiálů Ivana Paňkevycha. Dostupné z: <https://miracle.slu.cas.cz/ukrajina2/viewer.html> [zobrazené 09.03.2025].
- ŠTOLC, Jozef et al. (1968). *Atlas slovenského jazyka. I. Vokalizmus a konsonantizmus. Časť prvá – Mapy*. Bratislava: SAV.
- TÓBIK, Štefan, 2018–2021. (ed. J. Dudášová-Kriššáková) *Gemerské nárečia I–III*. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity.
- VAŠEK, Antonín, (1967). *Jazykové vlivy karpatské salašnické kolonizace na Moravě. Konfrontačně-komparatistická studie gramatická karpato-logická*. Praha: Academia.
- VAŠEK, Antonín, (2001). K lingvistické karpato-logii v západních Karpatech. In: František ALABÁN (ed.), (2001). *Recepcia hodnôt v literatúre a jazyku. Zborník príspevkov z medzinárodnej konferencie 4. októbra 2000*, Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, s. 128–141. ISBN 80-8055-544-3.
- VAŠÍČEK, Michal, (2014). Východoslovensko-rusínské lexikální paralely na materiálu Atlasu slovenského jazyka. In: *Slavica Slovaca*, roč. 49, č. 1, s. 42–57.
- VAŠÍČEK, Michal, (2025). Nářečí nejzápadnějších rusínských enkláv v kontaktu se slovenštinou a polštinou. Fonologie a morfologie. In: *Slavia*, roč. 94, č. 1–2, s. 78–95.
- VÍRA, Josef, (1930). Hláskosloví osturnského hovorů. In: *Sborník Matice slovenskej*, roč. 8, s. 69–124.

NEPODLOŽENÉ PRESVEDČENIE O EXISTENCII TZV. ODMENCA A JEHO JAZYKOVÝ OBRAZ V ŠARIŠSKÝCH NÁREČOVÝCH KOMUNIKÁTOCH¹

Miroslava GAVUROVÁ

Inštitút anglistiky a amerikanistiky
Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove
E-mail: miroslava.gavurova@unipo.sk

The Unfounded Belief in the Existence of Changeling and Its Linguistic Representation in the Šariš Dialect Discourse

Abstract

The paper explores the unfounded belief in the existence of changeling, referred to as *odmeňec*, *odmeňeňec*, *prečiraňec*, *prečiraňče* or *vimeňec* in the Šariš dialect discourse. The study compares local practices surrounding this belief with similar motifs documented in other cultural traditions (Ashliman 1997, Radenković 2002). The analysis focuses on the lexical expressions used to denote the changeling in Šariš dialect discourse, as well as the broader linguistic representations of the belief itself. Particular attention is given to the rhetorical and discursive strategies employed by speakers to persuade listeners of the reality of changelings, revealing how language functions in the reinforcement and transmission of culturally embedded, yet unfounded, beliefs.

Keywords: Šariš dialects, changeling, witch, unfounded belief, rural superstition, witchcraft narratives, Slavic folk beliefs, dialectal discourse.

1 Úvod

V nasledujúcom príspevku hľadáme odpoveď na viaceré výskumné otázky, ktoré sa týkajú fenoménu *odmenca*². Zaujímá nás, aké jazykové stvárnenie nepodloženého presvedčenia o existencii *odmenca* nachádzame v šarišských nárečových komunikátoch a do akej miery sa zhoduje so spracovaním fenoménu *odmenca* v slovenských lexikografických príručkách. Budeme skúmať, aké praktiky sprevádzali ľudovú vieru v *odmencov* v šarišskom nárečovom areáli, čo mali spoločné s praktikami iných národov a čím sa od nich líšili. Napokon sa bližšie pozrieme na komunikačné stratégie a techniky, ktoré hovoriaci používali, aby poslucháčov presvedčili o pravdivosti tohto nepodloženého presvedčenia.

¹ Táto práca bola podporená Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-22-0370.

² Vzhľadom na skúmaný jazykový areál v texte pracujeme so šarišským nárečovým pomenovaním *odmeňec*, keďže ani ostatné synonymné lexémy (okrem atributívnych syntagiem typu *podhodené dieťa*) nemajú parametre spisovného jazykového prostriedku.

Pre ľudovú vieru v *odmencov* existovali viaceré dôvody. Pomocou tohto presvedčenia si ľudia vysvetľovali, prečo niektoré deti nerastú alebo sa nevyvíjajú normálne. *Odmeňec* bol totiž považovaný za dieťa iných tvorov, ktoré je vymenené za ľudské dieťa. Hoci *odmeňec* vyzerá ako dieťa, v skutočnosti ním nie je (Renner 2016, s. 153). Vo vnímaní *odmenca* naprieč rôznymi folklórnymi tradíciami existovali isté stereotypy; ako uvádza Radenkovič (2002), verilo sa, že *odmeňec* býva nepokojný, veľa plače, zle spí, vystrája, je nenásytný. Z hľadiska výzoru mal *odmeňec* priveľkú alebo primalú hlavu, veľké brucho, tenké ruky a nohy, chlpaté telo a neskoro začínal chodiť alebo rozprávať. Predpokladalo sa, že *odmeňec* žije kratšie: dožíval sa vraj maximálne 15 (Radenkovič 2002), resp. 18 – 19 rokov (Luther 1652, cit. podľa Goodey – Stainton 2001). Pre tieto charakteristiky sa bolo treba podhodeného dieťaťa čo najskôr zbaviť (Navrátilová 2004, s. 118).

Vieru v existenciu *odmencov* v tomto texte považujeme za **nepodložené presvedčenie**, ktorým sa zdôvodňovali nečakané a zväčša negatívne situácie. Pri nepodloženom presvedčení ľudia veria v existenciu úkazov, ktoré popierajú prírodné zákony či zákony fyziky (Šrol 2019, s. 15). Nepodložené presvedčenia sa, pochopiteľne, objavovali najmä v minulosti, keď vedecké vysvetlenie nežiaducich javov ešte nebolo známe, resp. nebolo dostupné niektorých vrstvám obyvateľstva (ibid.). Vysvetľovať choroby či postihnutie dieťaťa ako zásah nadprirodzených síl bolo ľahšie a pohodlnejšie riešenie, ako sa vyrovnat' s touto neželanou a ťažkou situáciou a zdôvodniť ju pred sebou samým, pred rodinou i spoločnosťou.

1.1 Lexikografické spracovanie fenoménu *odmenca* a jeho šarišské nárečové varianty

V slovenských nárečiach nachádzame veľkú výrazovú variabilitu na pomenovanie vymeneného dieťaťa. Slovník slovenských nárečí (Ripka 2006; Ferenčíková 2021) spracúva viaceré synonymné lexémy s týmto významom: *odmenec*, *odmenenec*, *odmeňča*, *odmena*, *podhodenča*/*podhodenec*, *podvržta*; *premieň*/*priemeň*, *premienča*/*priemenča*.³ Okrem toho, ako uvádza M. Smatana (2004), sa v slovenských nárečiach na označenie takéhoto dieťaťa používali aj ďalšie výrazy. „Vymenené alebo ukradnuté dieťa sa nazývalo **bohínča**: Bohínki jej chceli učiť to dieťa, bolo bi bývalo z ňeho **bohínča** (Zuberec, o. Trstená). V Sliačoch (o. Ružomberok) sa hovorí aj o tajomnej žene, ktorá vymieňa svoje nepodarené dieťa za podarené ľudské: takéto dieťa sa nazýva **zmieň**. Podvrhnuté dieťa bolo **premienča**, **premieň** alebo **kuklis** (Sliače). Skoro vždy išlo o plačlivé, primúdre dieťa s neprirodzene veľkou hlavou. Výraz **kuklis** aj jeho variant **kukliš** vo význame ‚podvrhnuté dieťa‘ zachytil aj M. Kálal v Slovenskom slovníku z literatúry aj nárečí (1924)“ (Smatana 2004, s. 229).⁴

Zaujímavá je z nášho pohľadu sémantizácia a exemplifikácia lexém, ktoré sa na označenie podhodeného dieťaťa používali. V *Slovníku slovenských nárečí* (Ripka 2006) sa v jednom hesle spracúvajú substantíva *odmenec*, *odmenenec* i *odmeňča* ako lexémy v západoslovenských a východoslovenských nárečiach, s funkčným kvalifikátorom pejoratívum a významom „zlé, nepodarené dieťa al. dieťa s nejakou vrodenu telesnou chybou (podľa povery vymenené bosorkou): Čo s toho *odmenca* bude, keď naroste, já

³ A. Navrátilová (2004, s. 118) uvádza, že slovenský ekvivalent českého *podhozenec* je *odplata*, čo sme však v lexikografických príručkách nezachytili.

⁴ Tu i v ostatných citátoch v texte zvýraznila autorka príspevku.

neviem, nesce poslúchat! (Šípkové PIE); *Takí odmeňedz naňišhonní, ně a ně poslúchat!* (Lapáš NIT); *Šag_e to len také odmenča* (Šurany NZ); *Čo sa tu tmolíš, ti odmenča!* (Ludanice TOP); *Takí odmeňeňec, mabidz ho bogiňa odmeňila* (Dl. Lúka BAR)“ (Ripka 2006, s. 537). Takáto sémantizácia a exemplifikácia z nášho pohľadu forsíruje sémy, ktoré sa spájajú s postihnutím alebo s poruchami správania dieťaťa, nie primárne spojenie s nepodloženým presvedčením o zámene dieťaťa.

Na rozdiel od tohto hesla sémantizácia ostatných synonymných výrazov v *Slovníku slovenských nárečí* (2006, 2021) zdôrazňuje práve poverový pôvod označenia podhodeného dieťaťa. Lexéma *odmena* sa (v 3. význame) spracúva ako „podľa povery bosorkou podhodené, vymenené dieťa“ (Ripka 2006, s. 537); *podhodenča*/*podhodenec* je „podľa povery vymenené, nenormálne dieťa, podhodené poludnicou, strigou“ (Ripka 2006, s. 868); *podvržta* je „podhodené dieťa, podhodenec; zlé dieťa“ (Ripka 2006, s. 904); *premieň* i *priemeň* sa sémantizuje ako „vymenené, podhodené dieťa“; *premienča* i *priemenča* ako „vymenené, podhodené dieťa (aj ako nadávka)“ (Ferenčíková 2021).

Aj spracovanie heslového slova *odmeňeňec* v *Slovníku šarišských nárečí* (Buffa 2004, s. 185) kladie do popredia fakt, že ide o pejoratívum s významom „nepodarenec“ a s exemplifikáciou „*To z pekla odmeňeňec, co ho bogiňa odmeňila*“. Ako vidno, v tomto príklade sa ako iniciátor zámeny spomína *bogiňa* (porov. kap. 1.2.1) a na pomenovanie aktivity sa používa verbum *odmeňic*, ktoré sa spracúva osobitne ďalej ako heslové slovo s významom „vymeniť“ a veľmi podobnou exemplifikáciou „*Takí zli, jak kebi ho bogiňa odmeňila*“ (ibid.). Sloveso *odmeniť* s významom „zameniť, vymeniť [...] o zlom dieťati (za dobré dieťa podvrhla, vymenila zlé)“ spracúva aj Slovník slovenských nárečí (Ripka 2006, s. 537).

V analyzovaných šarišských nárečových textoch sme na pomenovanie *odmenca* zachytili už spomínané, lexikograficky spracované výrazy: *odmeňec* (Ripka 2006), *odmeňeňec* (Buffa 2004); ale aj také, ktoré (zatiaľ) nie sú do slovníkov zaradené ako heslové slová: *prečiraňec* (*Volali jich odmenci, prečiranci; a f perinke už ně toto, ně jej, ale cudze dzecko, prečiraňec, odmeňec!*); *prečiraňce* (*na druhej strane u Bodnara vidzela dzecko-prečiraňce*); *vimeňec* (*a to bi bulo dzecko prečiraňec, odmeňec, vimeňec!*). Tieto označenia sú slovotvornými motivátmi slovies, ktoré sa v šarišských nárečiach používajú synonymne so slovesom *meňic*, teda *čerac*/*čirac* → *prečerac*/*prečirac* → *prečiraňec*, *prečiraňce*; či *vimeňic* → *vimeňec*. Je tiež zaujímavé, že hovoriaci majú tendenciu použiť ich v apozícii alebo v plenonastickej konštrukcii, akoby pocítovali potrebu vysvetľovať význam týchto lexém.

Samozrejme, jednotlivé významy lexémy *odmeňec* neboli v komunikácii striktné oddelené a mohli sa prelínať, ako to dokumentuje aj nasledujúca ukážka zo šarišských nárečí: „*Povedzelo še – takí sí, jak kebi ce bul'i prečirali. [...] V Hamborku bul'i take dvojo ňedorobene* [zvýraznila M. G.] *dzeci, žil'i až do 40. roku veku a potom naraz obidvojo umrel'i. Braca bul'i. Ludze o ňich hvarel'i* [zvýraznila M. G.], *že jich za dzecka strigi prečirali. Volali jich odmenci, prečiranci*“ (Lazorík 2015, s. 54). V tejto výpovedi sa kombinuje doslovné, poverové použitie slov *odmeňec* a *prečiraňec* s ich preneseným významom („*ňedorobene*“, t. j. postihnuté dieťa). Okrem toho sa hovoriaci odvoláva na ústnu tradíciu a iných ľudí ako zdroj informácie (*Ludze o ňich hvarel'i*), čo je technika používaná pri šírení chýrov (Allport a Postman 1947, s. ix).

1.2 Odmeňec v ľudovej tradícii

Vieru v *odmencov* nachádzame u viacerých národov; o. i. napr. v ľudovej a literárnej tradícii v Škandinávii či v Nemecku (porov. Ashliman 1997). Srbi *odmenca* označujú ako *подмече*; Chorváti na jeho označenie používajú lexémy *podmeče*; *podvršće*, *mali veštac*; Slovinci *podmenek*, *podvrženo dete*, *podmeno dete*. Poliaci majú označenie *odmieniec*⁵; Ukrajinci *одминок, видминник*; Rusi *обмен, обменёк, обменённый, обменёнок, обменок, омен, оменыш, чертёнок, лешачёнок...* (Radenković, 2002). V českej tradícii sa *odmeňec* označoval ako *podhrozenec*, *podvrženec* (Tille 1918), *podhodek*, *potěpa*, *srastek*, *škrče*, *divoženče* atď. (Navrátilová 2004, s. 117). V angličtine sa na pomenovanie podhodeného dieťaťa používajú termíny *changeling* (Renner 2016) či *substituted child* (Goodey – Stainton 2001), v nemčine *Wechselkind* (Goodey – Stainton 2001).

Akékoľvek odchýlky *odmenca* od normálneho vývoja dieťaťa sa vysvetľovali ako výsledok „obludnosti“ *odmenca*, čím sa ospravedlňovalo kruté zaobchádzanie s ním (Renner 2016). Viera v existenciu *odmencov* teda „pomáhala ospravedlniť extrémne kroky, ktoré mohli byť podniknuté (či už v skutočnosti alebo len v predstavách), aby sa rodičia alebo spoločnosť zbavili bremena starostlivosti o postihnuté deti, a súčasne poskytovala aj ochranné opatrenia, ktoré by tejto démonickej výmene zabránili“ (Ashliman 1997).

Necitlivý prístup k deťom, ktoré sa nevyvíjali štandardne, dokumentuje aj nasledujúci úryvok rozprávania pamätníčky v šarišskom nárečí: „Ja sama – hvarela Anna Urdova – f Toriše na druhej strane u Bodnara vidzela dzecko-prečiraňče. Vešla som tam do chiži i s kamaratkami [...] f kuče hñet pri dzveroch pod ramom (co na sceňe višel) taki žľabek, v ňim šumat slami a na tej slame še zaruša jakeška žive stvoreňe – celko biľučke jak scena, košulečka na ňim brudna jak žim a vlasí žoltučke jak vosk – dluke jak ono samo. Dzifčatko to bulo, das 7 ročne. Viskočilo s teho barloha a ku nam. Z ručkami pred nami motalo, z gembičku coška rušalo, ľem tag mumlalo a mi še pozľikal'i, to zme take daco v živoce ňevidzel'i! Stara Bodnarka mala solzi v očoch a hvarela – ach, Bože, ochraň človeka ot takeho ňeščesca, jag mi tu mame, tadi, samochcac – ňevesta okopovala grule za Svatim Janom, chcela dokopac, dzecko mala zo sebu, ono plakalo v opalečke pod medzu, plakalo i plakalo, ona ku ňemu ňeišla, ľem naras prestalo, ľeci – a f perinke už ňe toto, ňe jej, aľe cudze dzecko, přečiraňec, odmeňec! No co mala robic! Virce, jak išla z ňim do chiži, tag hrožnice narikala, z hlavu od zfalstva o ostri firštuk uderila, ešči doteraz ma na čole znak, aľe še už ňedalo ňič robic. V žľapku f slame ho trimeme, bo šak to ňe našo dzecko a mi ho aňi ňijak ňevolame, aňi mena ňima... Potom do roka umrelo. Pleban ľem našilu ho prišol pochovac, bo ho chcel'i ľem dzeška za staňu zakopac“ (Lazorík 2015, s. 55). Ako z tohto úryvku vidno, postihnuté dieťa rodina nepovažovala za svoje, ba dokonca ho ani nevnímala ako ľudské dieťa – a podľa toho sa k nemu správala (dieťa spávalo len v provizórnom, nepohodlnom ležovisku, nedali mu meno, nestarali sa o jeho zovňajšok a po smrti mu nechceli dopriať kresťanský pohreb). Citovaný úryvok tiež dokumentuje, že k zámene dieťaťa/podstrčeniu *odmenca* došlo na poli, keď matka pracovala a nemohla sa dieťaťu venovať, čo je motív, ktorý sa objavuje aj v tradícii iných národov (porov. kap. 1.2.1).

⁵ L. Radenković (2002, s. 144) uvádza podobu *odmienec*, správny tvar je však *odmieniec* (porov. napr. Kuznecova 2009).

1.2.1 Kto dieťa zamenil za *odmenca* a ako k zámene došlo

V ľudovej tradícii rôznych národov sa pomenovania bytostí, ktoré namiesto ľudského dieťaťa podhadzovali svoje dieťa – *odmenca*, líšia. Ako vymenúva Radenković (2002), u Srbov to bol *vile*, *đavo* (diabol); u Chorvátov podhadzovali dieťa *vile*, *vešti-ce*, *coprница*; u Slovincov *škopnjak*, *vrag* (diabol). U Poliakov dieťa vymenila *boginka*, *tatuna*, *satanica*; u Ukrajincov *богиня*, *повитруля*, *лисова видьма*, *черт*; u Rusov *баенник*, *банница*, *вещица*, *ведьма*, *обдерича*, *давол*. U Čechov boli za výmenu zodpovedné *režná žínka*, *věstka*, *bábička*, *divoženka*, *čarodějnice* či *hastrman* (Navrátilová 2004, s. 117–123).

Pokiaľ ide o šarišské nárečia, exemplifikácia zo šarišských nárečí v lexikografickom spracovaní lexémy *odmenec/odmenenec/odmenča* uvádza ako bytosť zodpovednú za výmenu *bogiňu*, porov. „Taki odmeňeňec, mabidz ho **bogiňa** [zvýraznila M. G.] odmeňila“ (Ripka 2006, s. 537; porov. aj kap. 1.1). Podobne sa *bogiňa* spomína aj v hesle *odmeňec* v *Slovníku šarišských nárečí*: „To z pekla odmeňeňec, co ho **bogiňa** [zvýraznila M. G.] odmeňila“ (Buffa 2004, s. 185). V skúmaných šarišských nárečových textoch sa namiesto lexémy *bogiňa* objavuje ako iniciátor zámeny *bosorka* (*bo bi bosorka ju i dzecko přečirala*), *striga* (*Jak še tota striga na prahu objavila*), *strigoňa* (*strigoňino dzecko žalošne plakalo, ta strigoňa nazat svojo vžala, bo jej ho ľuto bulo a cudze vracila*), *rospellešena strigoňica* (*ku grastuchu prišla rospellešena strigoňica, položila doňho svojo dzecko*), *rospellešena dzivota* (*A f tim tota rospellešena dzivota skočila ku temu chlopce*).

V rozprávaniach o *odmencovi* v tradícii rôznych národov nachádzame isté stereotypy aj v okolnostiach, za ktorých dochádza k výmene dieťaťa:

- matka ide po vodu;
- matka pracuje na poli a dieťa necháva na medzi samo;
- matka zbiera ovocie v lese a dieťa nechá pod stromom;
- matka odíde z domu a dieťa nechá v kolíske⁶ (Radenković 2002).

Aj v skúmaných textoch sa objavili opisy stretnutia rodičky s *bosorkou*, ktorá sa snaží podhodit' *odmenca*, a to hneď po pôrode, v tzv. *polohu*⁷: „Vincaňa: „**Žebi som še s teho mesca ňerušila, ket cigaňim** [zvýraznila M. G.]: *Ležela som v polohu, dzvere še otvoril'i a do chiži vešla taka briduľa baba a hvári – ja bosorka* [zvýraznila M. G.] *a som prišla po dzecko! A ja jej – idz mi z uč, briduľo, do pekelneho zatraceňa*“ (Lazorík 2015, s. 52). Za povšimnutie tu o. i. stojí formulácia, ktorou sa hovoriaca zaprisaháva, že opis pokusu o zámenu dieťaťa je pravdivý (*Žebi som še s teho mesca ňerušila, ket cigaňim*).

1.2.2 Prevencia zámeny dieťaťa za *odmenca*

Aby sa zámene dieťaťa zabránilo, tradovalo sa, že treba dodržiavať viaceré opatrenia a príkazy. Najčastejšie sa trvalo na tom, aby sa novorodenec veľmi starostlivo sledoval, kým neprejde určité nebezpečné obdobie: „Ženy, ktoré nedávno porodili, nesmú zaspať, kým niekto nedohliada na dieťa. Matky, ktoré premôže spánok, často nájdu v kolískach podhodené deti“ (Grimm 1876; cit. podľa Ashliman 1997). Na novorodenca sa malo dozerat' nepretržite prvé tri dni jeho života, čo sa do značnej miery dodržiavalo

⁶ Napr. v poľskej tradícii *mamuna* prostredníctvom spevu a muziky, ktorú počuť z dedinskej krčmy, lákala dojčiacu matku, aby odišla z domu a nechala dieťa samo (Radenković 2002, s. 145). V príbehu „The Changeling in the Thuringian Forest“ dochádza k výmene detí, keď matka nechá svoje dieťa samo doma, zatiaľ čo ona ide po drevo (Ashliman 1997).

⁷ *poloh* – obdobie šestonedelia rodičky; 2. pomenovanie rodičkinej postele (Ripka 2006, s. 954).

až do skončenia šestonedelia, prípadne do krstu dieťaťa. Takéto praktiky v konečnom dôsledku zabezpečovali ochranu dieťaťa pred nežiaducimi vplyvmi okolia, prispievali k jeho zdravému psychickému vývoju a k rodinnej súdržnosti (Ashliman 1997).

Aj v areáli šarišských nárečí sa dodržiavali podobné príkazy, aké boli zachytené v tradícii iných národov. Napr. matka nesmela pracovať, kým dieťa nebolo pokrstené, prípadne kým ona neabsolvovala tzv. *vivod*, t. j. obradovú očistu šestonediel'ky a ukončenie obdobia, počas ktorého bola žena považovaná za nečistú (porov. vádzka n. d.). Nasledujúce tri príklady zo šarišských nárečí ilustrujú pravidlá, ktoré mali výmene dieťaťa za odmenca zabrániť:

- „*pokel' dzecko ňekerscene, ta baba ňešmi vinsc* [zvýraznila M. G.] *aňi na prach chiži*“ (Lazorík 2015, s. 49);
- „*V Hanigofcoch žena po porodze do tižňa ňešmela isc* [zvýraznila M. G.] *na poľo, aňi z dzeckom aňi sama, bo bi bosorka ju i dzecko prečirala. Až o tidzeň po vivodze višla spoza položnej plachti*“ (Lazorík 2014, s. 37);
- „*peľuški do roka [...] sušic še muša* [zvýraznila M. G.] *ľem vdnuka, v xiži, abo na pu-jze, na ňijaki pad ňe vonka, bo vonka ku ňim pristupja bosorki a do ňich vloža dajaku xorobu abo bosoractvo a tak bi še mohlo stac* [zvýraznila M. G.] *že ňe vlasna mac bi toto zecko, povicme žijče pre sebe xovala, ale bi xovala mladu bosorku, co na starosc bi z ňej stara bosorka bula a bi škodu robila narodovi*“ (A. Žembová, Hendrichovce, ANT, s. 20). Ako vidno, na vyjadrenie zákazov a pravidiel sa používala celkom pochopiteľne epistémická modalita (*ňešmela isc*; *sušic še muša*; *bi še mohlo stac*).

Aby sa zabránilo výmene dieťaťa, ľudová tradícia iných národov odporúčala rôzne magické ochranné prostriedky:

- pri rodičke sa nechával ostrý predmet alebo sa nechávala horieť sviečka;
- rodičku pokropili svätenou vodou,
- nad posteľ rodičky sa vešali posvätené byliny alebo jej ich kládli k posteli;
- kňaz spravil kriedou znak kríža;
- dieťa po narodení prikryli mužskou košľou (Radenković 2002).

Ako dokumentuje nasledujúci úryvok, aj v šarišskom jazykovom prostredí sa udržiavali podobné praktiky. Ako magický predmet brániaci výmene používal kosák, položený pri posteli reznou stranou hore; posteľ rodičky (*položna poscil'*) bola obkreslená svätenou kriedou a na štíte postele spravili sväteným cesnakom tri krížiky (porov. zvýraznený text): „*Ja mala male dzecko, narodzilo še mi akurat na 1. apríla rano o 9. hodziňe, a vera večar o 9. hodziňe prišla ku mňa ku poscel'i taka stara cicata baba, povedzela Po-chvaleni a hvári: Znace naco ja tu prišla? Po toto dzecko! A ja toto dzecatko priciskujem ku peršom, a ona mi ho ľem bere a bere a ja na ňu pľujem – ic, hiďo boska, ode mňa, strac še mi z uč! [...] Ale pri mňa uš sedzel'i mac a po koncu nohoch s poscel'i uš sterčel kosak z reživom hore, položnu poscil' som mala dookola obrajzovanu so švecenu krejdu a na ščice poscel'i mac mi zo švecenim cesnikom pomazal'i tri križiki...* [zvýraznila M. G.] *Jak še tota striga na prahu objavila, mac ju z ruku prežehnal'i, a ona ľem sebe chustku scahla na oči, obracila še, perdla jak kuň a pošla. Mac mi hvareľi, že ešči furt mala moc, bo dzecko ešči ňebulo pokerscene, ta potom ľem chitro chitro zme z ňim ušiloval'i do koscela a do kerstu. To ozda dakedi davno, jak stare ľudze rospravial'i, ňekerscencoch strigi bral'i, ňebulo pomoci! Odftedi ňebulo vo valal'e položňici, žebi ňimala pri sebe šerp, švecenu vodu i krejdu. Šveceni cesnik položňicom zašival'i do košul'i na jeden i druhí bok i novorodzeňatku* [zvýraznila M. G.]“ (Lazorík 2015, s. 46).

Okrem ochranných praktík toto rozprávanie obsahuje aj formuláciu, ktorou sa zdôrazňuje oprávnenosť a hodnovernosť nepodloženého presvedčenia o *odmencoch*, a to odvolaním sa na iných ľudí, tu konkrétne staršiu generáciu (*To ozda dakedi davno, jak stare ľudze rospravial'i, ňekerscencoch strigi bral'i, ňebulo pomoci!*). Ide o tzv. argumentum ad populum, apel na ľud, ktorý sa používa, ak chceme svojim argumentom dodať väčšiu váhu poukazom sa na verejnú mienku. Podľa tejto argumentácie je výrok pravdivý, ak veľa alebo väčšina ľudí verí, že je pravdivý (Jansen 2018). Táto formulácia tiež potvrdzuje, že nepodložené presvedčenie sa odovzdávalo podobne ako chýr, ústnym podaním od staršej generácie.

1.2.3 Benefity viery v *odmencov*

Aj keď z dnešného pohľadu môžeme nazerať na vieru v *odmencov* ako na nepodložené presvedčenie, ktoré nemá racionálny charakter, táto viera mala pre matku a dieťa výrazné benefity. Vďaka nej bola rodička bezprostredne po pôrode „ušetrená od niektorých najnáročnejších pracovných povinností, čo jej pomohlo zotaviť sa z tehotenstva a pôrodu“ (Ashliman 1997). Navyše príbehy o zámene dieťaťa odovzdávali spoločnosti ponaučenie, že ženy by v náročnom období po pôrode nemali vykonávať prácu, ktorá ich odlúči od ich novonarodených detí. A hoci tento zákaz nebol opisovaný ako opatrenie v prospech žien, ale skôr ako ochrana ich detí, aj ženy mali z tejto povery prospech (ibid.).

Rozprávanie o tom, ako bola matka po pôrode nútená ťažko pracovať a ako preto hrozila zámena dieťaťa, nachádzame aj v skúmaných šarišských komunikátoch; má však odlišnú pointu. Krutosť dozorcú na poli (*pal'ir*) tu nevedie k zámene dieťaťa⁸, ale jej predchádza; vďaka neústupnosti *pal'ira* si bosorka svoje dieťa berie späť ešte predtým, ako sa ho ľudská matka ujme. Úvodná formulácia tohto rozprávania takisto potvrdzuje ústne podanie ako zdroj informácie (*Ras[,] hvára*). Porov.:

„*Ras hvára – aha, to tam bulo na Budziňe, babi kopal'i, a jedna mala dzecko zo sebu, pod brehom v grastuchu na pal'icoch višelo, bo to ozdaj dakedi ňebula zaminka, že žena dzecko ma, mušela tag bic na paňskim jag i druha. Ľem naras toto dzecko začalo žgravec, narikac, ale tak, že ten hlas aňi ňebul ľuckej podobi! A tota mac – ta ruca motiku a chcu ucekac ku dzecku, ale pal'ir – ňe, ňepujdzeš a ňepujdzeš, ňešmiš, kopaj dalje a o odmenca še ňestaráj! A tote šicke babi na teho pal'ira, jaki je ukrutni mac ku dzecku ňepuščic, kto to dakedi chiral a dzecko tag boľešne narika, šag mu treba cici dac atagdalej. Ale pal'ir, ňe a ňe, tej babi i po pisku vical, a ňepuščil! A naraz toto narikaňe, pľáč prestal, a ten pal'ir ku tej maceri – no a teraz už možeš isc! A to znace jag bulo? Ten pal'ir vidzel, že ku grastuchu prišla **rospel'ešena strigoňica** [zvýraznila M. G.], položila doňho svojo dzecko, a tej maceri dzecko vžala zo sebu, dzeci zameňila, za to ten pal'ir povedzel – o [o]dmenca še ňestaráj! Ale jak tota mac ňepošla a strigoňino dzecko žalošne plakalo, ta strigoňa nazat svojo vžala, bo jej ho ľuto bulo a cudze vracila. A to – ruč bi bula tota mac strigoňino podojčila, už bi jej bulo ostalo, a to bi bulo dzecko prečiraňec, odmeňec, vimeňec!“ (Lazorík 2015, s. 50).*

⁸ V niektorých legendách sa výmena detí udeje vtedy, keď zemepáni nútia roľnícke matky, aby vykonávali ťažkú prácu pri žatve skôr, ako uplynie ich šestonedelie (Ashliman 1997).

1.2.4 Zázračné vrátenie ľudského dieťaťa

Častým motívom príbehov o *odmencoch* je, že zlé zaobchádzanie s *odmencom* napokon vedie k šťastnému koncu pre rodičov a ich vlastné dieťa. Aby totiž bosorka zastavila týranie svojho potomka, zachraňuje svoje dieťa a vracia ukradnuté smrteľné dieťa (Ashliman 1997, Radenković 2002, s. 148–149). Podobný príbeh sa vyskytol aj v skúmanom nárečovom materiáli:

„Anna Urdova-hebabina, 1920, Kriviani, rozpraviala o prečiraňu, co jej mac rodom s Vislanki (Visranki) hvarela: Vo Visranke v jednej rodziňe mal'i dzecko prečiraňče, to chlopec bul. Mal 11 roki. Nič ňerospravjal, ľem besprestaňa žgravel, narikal, bul ňezmirňe zlostni, každeho, co se ku ňemu približil, kusal, kopal. Ocec už ňemohol vitrimac z ňim. Ľudze mu radizil'i, žebi z ňim išol do Ľenartova na otpust ku popom. Ta vzał ho na cherbet do zajdi a išol. Už pred Ľenartovom s krakoch višla taka rospelěšena dzivota, zubiska na ňej, nohi jak kače labi a ku temu prečirancovi se obezvala – Puti Ľenartov? A prečiraňec s cherbeta jej šumňe otpovedzel – Idzeme do Kobulanki na otpust (Kobulanka – dzedzina oproci Ľenartovu na polskej strane). Jak ocec začul jaksucu reč teho svojeho chlopca, nazloscil se, zrucil ho s cherbeta na žim a začal ho bic a kričec: Ta ti ku mňe se aňi z jednim slofkom ňeozveš a ku tej strige se znaš ozvac? A bil ho a bil, aľe do zabica ho bil. A f tim tota rospelěšena dzivota skočila ku temu chlopce, vžala ho na ruki a ucekala do ľesa. Bo to bul jej chlopec a se jej žal' udal, že ho ten cudzi chlop bije! A tu naras se spoza kraka ozve hlas – tato, tato... Ocec priskoči, kuka, pred nim stoi prekrasni chlopec, ten vlasni chlopec, co mu ho striga prečirala a toto zlostne svojo dzecko mu podrucila...“ (Lazorík 2015, s. 55).

Takéto príbehy so zázračným šťastným koncom poskytovali rodičom nádej a útechu v dobe, keď boli vrodené chyby a mnohé detské choroby neliečiteľné (Ashliman 1997).

4 Záver

Výskum nepodloženého presvedčenia o existencii *odmenca* v šarišských nárečových komunikátoch ukazuje viaceré paralely medzi vierou v *odmenca* v šarišských nárečiach a v ľudovej tradícii iných národov. Tieto paralely sa týkajú viacerých okolností, ktoré majú v skúmanom nárečovom materiáli takúto podobu:

- miesto zámeny: *les, pole, doma po pôrode*;
- iniciátor zámeny: *bosorka, bogiňa, striga, strigoňa, rospelěšena strigoňica, rospelěšena dzivota*;
- preventívne opatrenia proti zámene: ochrana šestonediel'ky a jej dieťaťa počas istého predpísaného času, sila krstu a obradného očistenia šestonediel'ky;
- ochranné prostriedky: ostrý predmet (*kosak, šerp*), svätená voda, posvätená krieda, cesnak zašitý v odeve rodičky a novorodenca.

Výskum lexikografického zachytenia fenoménu *odmenca* ukázal veľkú variabilitu jeho pomenovaní, pričom sémantizácia týchto lexém zdôrazňovala buď poverový charakter, alebo prenesený význam *odmenca* ako zlého, nepodareného dieťaťa, prípadne dieťaťa s telesným postihnutím. Okrem lexikograficky spracovaných lexém sme v šarišských nárečových prejavoch našli aj ďalšie označenia *odmenca* (*prečiraňec, prečiraňče, vimeňec*), čo môže prispieť k detailnejšiemu obrazu tohto fenoménu v šarišských nárečiach.

Limitovaná sonda do šarišských nárečových komunikátov tiež ukázala, že pri vyjadrovaní hodnovernosti informácie o *odmencoch* sa hovoriaci odvolávali na iných ľudí (*To ozda dakedi davno, jak stare ľudze rospravial'i, ňekerscencoch strigi braľi, ňebulo pomo-*

ci.), čo možno považovať za formu argumentu ad populum. Okrem toho bolo zachytené aj zaprisahanie sa (*Žebi som se s teho mesca ňerušila, ket cigaňim.*), ktorým sa hovoriaca zaručila za pravdivosť informácie o *odmencovi*. Na vyjadrenie preventívnych opatrení, aby k zámene dieťaťa za *odmenca* nedošlo, sa v komunikátoch používali modálne verbá ako lexikálne prostriedky epistemickej modalita (napr. *žena po porodze do tižňa ňesme-la isc na polo; peľuški do roka [...] sušic se muša ľem vdnuka*).

Existencia nepodloženého presvedčenia o existencii *odmencov* v šarišskom nárečovom areáli je dokladom toho, že ľudia sa aj na tomto území vyrovnávali s narodením zdravotne znevýhodneného dieťaťa podobným spôsobom, aký bol zaznamenaný v ľudovej kultúre a literárnej tradícii iných národov. Hoci z pohľadu modernej doby sa toto nepodložené presvedčenie môže javiť ako iracionálny relikt, ktorý treba odmietnuť, pre človeka v minulosti to bola účinná, hoci drastická stratégia, ako zvládnuť psychicky náročnú situáciu, vysvetliť ju sebe a svojmu okoliu, zmeniť ju alebo sa s ňou zmieriť.

Bibliografia:

- ALLPORT, Gordon W. a Leo POSTMAN, (1947). *The Psychology of Rumor*. New York: Henry Holt.
- ASHLIMAN, Dee L., (1997). *Changelings*. Online. Dostupné z: <https://sites.pitt.edu/~dash/changeling.html> [zobrazené 11.07.2025].
- FERENČÍKOVÁ, Adriana, (red.), (2021). *Slovník slovenských nářečí. III. P (poza) – R*. Online. Bratislava: Veda. ISBN 978-80-224-1905-5. Dostupné z: <https://slovník.juls.savba.sk/> [zobrazené 11.07.2025].
- GOODEY, C. F. a Tim STANTON, (2001). Intellectual disability and the myth of the changeling myth. In: *Journal of the History of the Behavioral Sciences*, roč. 37, č. 3, s. 223–240. Online. Dostupné z: <https://doi.org/10.1002/jhbs.1032> [zobrazené 21.07.2025].
- JANSEN, Henrike, (2018). Ad populum arguments in a political context. In: OSWALD, Steve a Didier MAILLAT (eds.). *Argumentation And Inference: Proceedings Of The 2nd European Conference On Argumentation, Fribourg 2017 (Vol. II)*. Online. s. 425–438. ISBN: 9781848902848. Dostupné z: <https://hdl.handle.net/1887/3458707> [zobrazené 4. 8. 2025].
- KUZNECOVA, Irina V., (2009). Персонажи мифологии в устойчивых сравнениях славян. In: *Slavia*, roč. 78, č. 1–2, s. 69–88. Online. Dostupné z: https://asjournals.lib.cas.cz/Slavia/article/uuid:a6c6ad3e-c57c-49d8-83b2-e5710b86f5c4/pdf?fbclid=IwY2xjawLSASZleHRuA2FlbQIxMQBicmlkETBTYTRYt1BRMTRWYXVJRZDZ-vAR4k9m09KwMh6XjRfyuFEX44PA_xJo9v0tFXPjOYXhi60NV2UCJVUC21devXA_aem_ztfbId7_x8yXdbXAYjtKgQ [zobrazené 11.07.2025].
- LAZORÍK, Ján, (2014). *Zvyky a obyčaje horného potorysia. Duchovné perly šarišského nárečia 3*. Prešov: Krajské múzeum v Prešove. ISBN 978-80-971844-0-7.
- LAZORÍK, Ján, (2015). *Poverý z horného potorysia. (temné sily, duchovia, čary, kliatby, prorocstvo...)* Duchovné perly šarišského nárečia 4. 1. časť. Prešov: Krajské múzeum v Prešove. ISBN ISBN: 978-80-971844-1-4.
- NAVRÁTILOVÁ, Alexandra, (2004). *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Praha: Vyšehrad. ISBN 80-7021-397-3.

- RADENKOVIČ, Ljubinko, (2002). Slav beliefs on changelings. In: *Balkanica*, roč. 2022, č. 32–33, s. 143–154. Online. Dostupné z: <https://doi.org/10.2298/BALC0233143R> [zobrazené 11.07.2025].
- RENNER, Karen J., (2016). *Evil Children in the Popular Imagination*. Online. New York: Palgrave Macmillan, s. 153–175. ISBN 978-1-137-60321-0. Dostupné z: https://doi.org/10.1057/978-1-137-59963-6_7 [zobrazené 11.07.2025].
- RIPKA, Ivor, (red.), (2006): *Slovník slovenských nářečí. II. L – P (povzchádzat)*. Bratislava: Veda. ISBN 80-244-0900-6.
- SMATANA, Miloslav, (2004). Ktože to tu straší, čože to tu máta. In: *Kultúra slova*, roč. 38, č. 4, s. 226–231. Online. Dostupné z: <https://www.juls.savba.sk/ediela/ks/2004/4/ks2004-4.html#ktoze-to-tu-strasi-coze-to-tu-mata-2> [zobrazené 11. 07. 2025].
- ŠROL, Jakub, (2019). Čo sú to nepodložené presvedčenia a prečo im ľudia veria? In: Marek JURKOVIČ, Vladimíra ČAVOJOVÁ a Ivan BREZINA (eds.), (2019): *Prečo ľudia veria nezmyslom*. Bratislava: Premedia, s. 12–49. ISBN 978-80-8159-757-2.
- TILLE, Václav, (1918). Polívkovy studie ze srovnávací literatury. In: Sborník prací věnovaných Prof. Dr. J. Polívkovi k šedesátým narozeninám Společnosti národopisného musea Československého v Praze. HORÁK, Jiří (ed.), (1918). Praha. Online. Dostupné z: https://archive.org/stream/sbornkpracvn00pol/sbornkpracvn00pol_djvu.txt [zobrazené 11.07.2025].
- Vádzka, (n. d.). In: Centrum pre tradičnú ľudovú kultúru. Online. Dostupné z: <https://www.ludovakultura.sk/položka-encyklopedie/vadzka/> [zobrazené 23. 07. 2025]

ODRAZ VÝCHODOSLOVENSKÝCH IZOMORF V PÁDOVOM SYNKRETIZME SUBSTANTÍV GEMERSKÝCH NÁREČÍ¹

Jozef BILSKÝ

Katedra slovakistiky, slovanských filológií a komunikácie
Filozofická fakulta UPJŠ v Košiciach
E-mail: jozef.bilsky@upjs.sk

The Reflection of Eastern Slovak Isomorphs in Case Syncretism of Nouns in the Gemer Dialects

Abstract

The aim of the paper is to determine the extent of interference of East Slovak isomorphs into the Gemer dialect area and to determine how these language contacts were reflected in the degree of case syncretism in the substantive declension of individual groups of Gemer dialects. We explain the genesis of relational morphemes, that are specific for Gemer dialects as Central Slovak dialects and that, due to the influence of language contacts with Eastern Slovak, was layered on the original Central Slovak base. For individual isomorphs, we also apply to the question, how far into Gemer they have penetrated, while justifying these findings from a geomorphological perspective and from the perspective of language development. We classify East Slovak dialects according to R. Krajčovič (1988). Methodologically, we apply synchronic-diachronic analysis, confrontational description, comparative method and the method of comparative (relative) chronology. We also apply a partial, contrastive, and especially diachronic scientific characteristic.

Keywords: case syncretism, East Slovak dialects, geolinguistics, language contacts.

1 Úvod

Je známe, že celoživotným objektom vedeckého záujmu Júlie Dudášovej-Kriššákovovej sa stali jej rodné goralské nárečia. Bádateľka v slovenskej jazykovede rozpracovala teóriu jazykových kontaktov, a to so zreteľom na tieto prechodné dialekty na slovensko-poľskom jazykovom pomedzí.² V ostatných rokoch, po objavení rukopisov jej učiteľa a významného slovenského jazykovedca Š. Tóbika, intenzívne pracovala na ich vydaní, čím z pozostalosti vznikla celá séria monografií o gemerských nárečiach.³ Aj keď v oblasti jazykovedy sa autorka venovala prevažne zvukovej rovine nárečí a slo-

¹ Štúdiá je výstupom z grantovej úlohy projektu VEGA Ministerstva školstva, výskumu, vývoja a mládeže Slovenskej republiky a Slovenskej akadémie vied Dynamické procesy v súčasnej jazykovednej slavistike V. (Kapitoly z výskumu slovenčiny, poľštiny, rusínčiny a ukrajinčiny) č. 1/0225/23 (2023 – 2025).

² Porov. J. Dudášovú-Kriššákovú (1993; 2016).

³ Podrobnejšie porov. J. Dudášovú-Kriššákovú (2022).

vanských jazykov,⁴ pod jej vedením sme napísali dizertačnú prácu s morfológickou tematickou *Pádový synkretizmus vo východoslovenských nárečiach* (2019). V snahe reflektovať tieto skutočnosti a zužitkovať poznatky nadobudnuté zo štúdia geografie, prepájajúc medzigeneračnú kontinuitu⁵ východoslovenskej dialektológie,⁶ sme sa rozhodli preskúmať jazykové kontakty na východoslovensko-gemerskom jazykovom pomedzí v substantívnej deklinácii tunajších nárečí.

1.1 Výskumné ciele

Cieľom príspevku je zmapovať rozsah interferencie východoslovenských izomorf na gemerské nárečové územie a zistiť, ako sa tieto jazykové kontakty prejavili v miere pádového synkretizmu v substantívnej deklinácii jednotlivých skupín gemerských dialektov. Vysvetľujeme genézu relačných morfém, ktoré sú pre gemerské dialekty ako stredoslovenské nárečia špecifické, a ktoré sa vplyvom jazykových kontaktov s východnou slovenčinou navrstvili na pôvodný stredoslovenský základ. Pri jednotlivých izomorfách sa zaoberáme aj otázkou, do akej hĺbky Gemera prenikli, pričom tieto zistenia zdôvodňujeme z geomorfologického hľadiska a z pohľadu vývinu jazyka.

2 Teoretické východiská

2.1 Základné pojmy

V jednotlivých paradigách existujú totožné gramatické morfémy, ktoré vznikli unifikáciou, teda zjednotením jednotlivých pádových prípon, a to v súlade princípom analógie⁷ ako ikonicko-symbolickým princípom. J. Dolník (2013, s. 50–51) uvádza, že analógia tvorí základ pravidelnosti v jazyku a je dôležitým prostriedkom jazykových inovácií.⁸ K tejto unifikácii dochádza jednak v rámci jednej paradigmy⁹ (vtedy hovoríme o vnútroparadigmatickom vyrovnávaní), jednak medzi jednotlivými paradigmami navzájom¹⁰ (v tomto prípade hovoríme o medziparadigmatickom vyrovnávaní). Výsledkom vnútroparadigmatického a medziparadigmatického vyrovnávania je **pádový synkretizmus**, čím sa deklinačný systém jazyka stáva jednoduchší.

Vo vývine slovenskej morfológie i v jej súčasnom systéme sa uplatňuje silná tendencia k jednotnej podobe tvarotvorného základu – odstraňujú sa jeho rozličné zakončenia. Táto základná vývinová tendencia slovenskej morfológie je po celé obdobie vývi-

⁴ Výsledkom tohto bádania je jej monografia *Fonologický systém slovanských jazykov z typologického hľadiska* (2014).

⁵ Zachovávanie tradícií, archivovanie historickej pamäti považujeme za dôležitú niť, ktorej sa treba pridržovať naprieč generáciami.

⁶ Tu máme na mysli výskumné zameranie troch generácií východoslovenských dialektológov (Š. Tóbika, J. Dudášovej-Kriššákovvej a nás) v oblasti gemerských nárečí – prvý menovaný tieto dialekty podrobne preskúmal a opísal, uvedená bádatel'ka z pozostalosti vydala jeho rukopis (ktorý bol dlho pod povrchom ukrytý) a my sa v tomto článku snažíme nadviazať na výskum týchto dialektov tematikou, ktorú sme pod vedením spomínanej autorky rozpracovali v našej dizertácii.

⁷ Z pohľadu J. Dolníka (2013, s. 49) pri analogickom usudzovaní sa napodobňuje istá predloha, pričom sa podľa J. Sabola (2007, s. 45) u nej dominantne uplatňuje ikonicko-symbolický princíp.

⁸ Podľa M. Sokolovej (1995, s. 7) na princípe opakovateľnosti v jazyku sú založené aj všetky segmentácie slovných tvarov.

⁹ Napr. G sg. *xlapa* : A sg. *xlap* > *xlapa* (G i A sg.).

¹⁰ Napr. D sg. *xlapu* : D sg. *synovi* > *xlapovi*, *sinovi* (D sg.).

nu slovenčiny podporovaná všeobecne platným faktorom – tvarovou analógiou (Dvonč 1984, s. 47). Tá podľa J. Černého (1998, s. 23) spočíva v tendencii odstraňovať gramatické nepravidelnosti.

Ako vidno, pádový synkretizmus predstavuje obsiahlejší pojem ako paradigmatické vyrovnávanie relačných morfém. Hybnou silou paradigmatického vyrovnávania gramatických morfém je vyššie spomenutý všeobecnolinguistický princíp analógie, vďaka ktorému v priebehu morfológického vývinu vznikajú synkretické dvojice, resp. trojice. S touto tvarovou analógiou súvisí aj odstraňovanie anomálií v podobe starých alternácií zdedených zo skoršieho obdobia vývinu jazyka.¹¹ P. Caha (2016, s. 1800–1801) rozumie pod pojmom synkretizmus taký jav, keď sú rôzne gramatické významy vyjadrené rovnakou formou.¹² Zároveň upresňuje, že niektoré prístupy k synkretizmu rozlišujú prípady, keď je formálna (výrazová) zhoda výsledkom náhody (vtedy hovoríme o homonymii¹³) a keď ide o vzťah systematický. Takto chápeme pádový synkretizmus aj my, teda homonymiu do tohto pojmu nezahŕňame. Pádový synkretizmus nevnímame staticky ako nemeniaci sa výsledok, ale ako dynamický (neukončený) proces, ktorý sa v danom momente nachádza v istom štádiu jazykového vývinu.

2.2 Výskumné metódy

Vedeckú klasifikáciu slovenských dialektov (predovšetkým na základe zvukovej roviny) ponúka J. Štolc (1994) či *Atlas slovenského jazyka 1* (1968).¹⁴ My východoslovenské dialekty klasifikujeme podľa R. Krajčoviča (1988).¹⁵ Vzhľadom na náš objekt výskumu dominantne budeme vychádzať zo Š. Tóbika (2018), ktorý klasifikuje gemerské nárečia najdetailnejšie.

Pri skúmaní lingvistickej stavby nárečí sa slovenská dialektológia opiera o základné pojmy a princípy stále aktuálnej jazykovednej metodológie (Krajčovič 1988; Palkovič 1981). Vzhľadom na náš predmet výskumu ide o parciálnu,¹⁶ kontrastívnu¹⁷ a hlavne diachrónnu¹⁸ vedeckú charakteristiku. V príspevku sa metodicky opierame aj o prácu J. Dudášovej-Kriššákovvej (2008), ktorá ako hlavné metódy jazykového bádania aplikuje synchrónno-diachrónnu analýzu,¹⁹ konfrontačný opis, komparatívnu metódu a v nepo-

¹¹ Stav po palatalizácii velár spôsobený zmenami v hláskoslovnej rovine vyvolal anomálie v paradigmatických štruktúrach. V dôsledku týchto anomálií vznikol tlak vnútroparadigmatickej analógie. Pod jej tlakom sa pôvodné korene slov zmenené palatalizáciou do foriem *o ruce* analogicky prispôsobili a nadobudli pôvodnú podobu *o ruke* (Žigo 2011, s. 19–20).

¹² Pre češtinu sa uvádzajú príklady D a L sg. *ve stroji*, *ke stroji* a *k ženě*, *v ženě*.

¹³ Pre češtinu sa uvádza príklad *muži* – *s muži* v N a v I pl.

¹⁴ Z tejto klasifikácie vychádza aj *Praktická dialektológia* (Múcsková et al. 2012).

¹⁵ K problematike klasifikácie slovenských nárečí bližšie porov. V. Kováčovú (2013, s. 71–128).

¹⁶ Parciálna charakteristika je taká, kde sa skúma jedna jazyková rovina (Krajčovič 1988, s. 194), v našom prípade morfológická.

¹⁷ Ide o opis odlišností medzi nárečiami (tamže).

¹⁸ Predmetom diachrónej charakteristiky je predovšetkým vývin jazykovej stavby nárečí v časovom úseku, ktorý súčasnému stavu predchádzal. Pozornosť sa pri takejto charakteristike sústreďuje na štruktúrne zmeny systému a jeho komponentov, na ich motiváciu, na nové funkcie výsledkov zmien, na nové napätia, resp. rozpornosti medzi komponentmi inovovaného systému alebo jeho štruktúry (tamže).

¹⁹ Táto metóda J. Dudášovej-Kriššákovvej (2016, s. 35) pri výskume goralských nárečí umožňuje oddeliť javy geneticky poľské od javov, ktoré boli motivované vonkajším vplyvom slovenských nárečí. Nám tento postup nám podobne umožní odlíšiť javy geneticky stredoslovenské od javov, ktoré sa

slednom rade aj metódu pomernej (relatívnej) chronológie,²⁰ pretože pri opise jednotlivých procesov pádového synkretizmu je dôležité určiť postupný (chronologický) priebeh vývinu slovných tvarov. Pri fonetickej transkripcii nárečových tvarov používame odborný prepis podľa R. Krajčoviča (1988, s. 191). Nepôvodné relačné morfémy zvýrazňujeme **tučným písmom (boldom)**. V oblasti geolingvistického výskumu vychádzame predovšetkým z publikácie Š. Tóbika (2019), ale aj z prác J. Štolca (1981), či z P. Žiga (2011).

Cieľom areálovej metódy je skúmať jazykové kontakty (Horecký 1983, s. 24). Teória jazykových kontaktov bola rozpracovaná na základe synchronného výskumu spisovných jazykov (Dudášová-Kriššáková 1993, s. 11). Podľa autorky (tamže) táto teória môže byť dobrým východiskom aj pri výskume interferencie na úrovni vzťahov medzi nárečiami (zo synchronného i diachronného hľadiska), pretože rozšírenie výskumnej bázy teórie jazykových kontaktov smerom k dialektom umožňuje široké chápanie pojmu jazykový kontakt.²¹ Bádateľka (tamže) ďalej uvádza, že na štúdium jazykových kontaktov a interferencií v dialektológii pomedzné dialekty (v našom prípade gemerské)²² poskytujú bohatý materiál.

3. Východoslovenské izomorfy v Gemeri

Gemerské nárečia ako súčasť stredoslovenského makroareálu z východnej strany bezprostredne susedia so spišskými nárečiami, ktoré patria do východoslovenského makroareálu. Táto geografická poloha vytvára priestor na ich vzájomné jazykové kontakty, ktoré sa prejavili aj vo vplyve východoslovenských izomorf na substantívnu deklináciu gemerských nárečí. Ako vyplýva z nárečových atlasov,²³ jednotlivé izomorfy prenikli na územie gemerských nárečí v rôznom geografickom rozsahu. Z toho dôvodu tieto izomorfy rozdeľujeme do troch skupín podľa intenzity ich geografickej expanzie smerom od východu na západ.

3.1 Izomorfy s minimálnym presahom

Do tejto skupiny zaraďujeme izomorfy s minimálnou územnou expanziou – nepresahujúcou oblasť východogemerských nárečí.

Prvou z nich je **izomorfa I sg. feminín zo ženu//ženu**.²⁴ Podľa Š. Tóbika (2019) (východoslovenský) tvar *zo ženu* viac-menej takmer lemuje východnú hranicu východo-

na stredoslovenský jazykový základ navrstvili vonkajším vplyvom iných nárečí – v prípade gemerských nárečí ide o nárečia východoslovenského makroareálu.

²⁰ Tento postup pomáha diferencovať javy staršie od mladších (Dudášová-Kriššáková 2016, s. 35–36), čo je pri procese pádového synkretizmu z diachronného pohľadu dôležité.

²¹ Pri definovaní termínov *jazykový kontakt* a *jazyková interferencia* vychádzame z publikácie J. Dudásovej-Kriššákovéj (1993, s. 16–19).

²² Od čias Geografa Wenkera (zakladateľa lingvistickej geografie a dialektológie) je známe, že medzi nárečiami neexistuje fixná hranica, ale pomerne rozsiahle prechodné územie, na ktorom sa postupne prechádza od jedného dialektu k druhému (Kováčová 2013, s. 131–132). Š. Tóbič (2019, s. 34–43) gemerským nárečiam pripisuje charakter prechodných stredoslovensko-východoslovenských nárečí. Aj R. Krajčovič (1988, s. 274) východogemerské nárečia zaraďuje k pomedzným nárečovým areálom.

²³ *Atlas slovenského jazyka II* (1981) a *Krátky jazykový atlas gemerských nárečí* (2019).

²⁴ Na území Gemera sa vyskytujú aj iné hláskoslovné varianty – napr. *zo ženó*, *zo ženof*, *zo ženú* (Krajčovič 1988, s. 275; Štolc 1981, s. 51; 1994, s. 85), ale na mieru pádového synkretizmu to nemá vplyv, pretože ide len o rozdielny fonologický vývin oproti forme *zo ženu*.

gemerských nárečí, a teda nezasahuje ani Dobšínú. R. Krajčovič (1988) poznamenáva, že tvar *zo ženu* je len v severovýchodnom okraji východogemerských nárečí. J. Štolc (1994) túto formu pre Gemer neuvádza. Vzhľadom na to, že rozdielna forma *zo ženu*//*ženu* je výsledkom odlišného poradia kontrakcie a denazalizácie vo fonologickom vývine slovenčiny, **neovplyvňuje to mieru pádového synkretizmu**.

Veľmi podobný priebeh má **izomorfa G sg. pôvodne mask. a-km. typu *od gazdu*//*gazdi***, ktorá s predchádzajúcou izomorfoou tvorí paralelnú izoglosu. Pri pohľade do *Krátkeho jazykového atlasu gemerských nárečí* (2019, s. 21) táto izomorfa prenikla smerom na západ o málo hlbšie – na rozdiel od predchádzajúcej izoglosy pretína lokalitu Dobšínú. R. Krajčovič (1988) ani J. Štolc (1994) výraz *od gazdi* pre gemerské nárečia neuvádzajú. Ide o pôvodný a-km. tvar, ktorý (oproti nepôvodnej forme *od gazdu*)²⁵ vo východnej časti východogemerských nárečí **znižuje mieru pádového synkretizmu**. Podľa J. Štolca (1981) táto pôvodná a-km. podoba *od gazdi* zaberá celé slovanské jazykové územie východného Slovenska. Aj napriek tejto rozsiahlej územnej expanzii uvedená izomorfa na nárečové územie Gemera výrazne neprenikla. Podľa našich nedávnych výskumov²⁶ v severnom Šariši archaický tvar *od gazdi* tam výrazne ustupuje a nahrádza ho inovatívna forma *od gazdu*.

Š. Tóbič (2019, s. 23) **do tretej izoglosy** zahrnul viacero javov, z toho dva morfológické – **I pl. s *xlapmí*, s *xlapí*//*xlopami* a N sg. *semä*, *seme*, *semja*//*semeno***. Táto izoglosa tiež prebieha paralelne s dvoma vyššie spomínanými izomorfami a geograficky sa ťahne niekde medzi nimi – tesne obchádza Dobšínú z východu. R. Krajčovič (1988) ani J. Štolc (1994) výraz *s xlopami* pre gemerské nárečia neuvádzajú. ASJ II (1981, s. 130) popri frekventovanej forme *s xlapí*, *s xlapmí* severne od Rožňavy a juhozápadne od Revúcej uvádza podobu *s xlapami*. Podľa ASJ II (1981, s. 130) pôvodná forma *s xlapí* sa rozprestiera v okolí Rejdovej. Výraz *s xlapmí* je nepôvodný a analogicky sa vyrovnal podľa I pl. u-km. podľa formy *synmi* (Krajčovič 1988). Nepôvodný je aj tvar *s xlopami*. Ten pochádza z mask. a-km. (Kotulič 2017), sformuloval sa tu **vplyvom interferencií s východoslovenskou jazykovou oblasťou** a oproti stredoslovenským formám *s xlapmí*, *s xlapí* **zvyšuje mieru pádového synkretizmu**.²⁷

ASJ II (1981, s. 16) dublety *seme/semeno* (v rôznych fonetických obmenách) uvádza nielen pre väčšinu stredoslovenských nárečí, ale aj pre západný región východoslovenského makroareálu – len pre slovenské nárečia Zemplína sa uvádza výlučne inovatívna forma *semeno*. Tá vznikla analogickým vyrovnaním koreňovej morfémy v rámci n-km. paradigmy²⁸ (Krajčovič 1988), a teda **zvyšuje mieru pádového synkretizmu** v porovnaní s pôvodnými archaickými formami zachovanými v časti stredoslovenskej nárečovej oblasti a v spisovnej slovenčine ako poetizmy. R. Krajčovič (1988) a J. Štolc (1994) sa areálovému výskytu týchto foriem nevenujú. Vzhľadom na to, že dvojtvary *seme/semeno* sú prítomné na rozľahlých územiach stredného a východného Slovenska,

²⁵ Genitívna forma *od gazdu* sa sformovala podľa A sg. a-km. (Krajčovič 1988) a vytvárajú spolu synkretickú dvojicu.

²⁶ Bilský (2025).

²⁷ Tvar *s xlapmí* je tiež nepôvodný, a teda v porovnaní s tvarom *s xlapí* zvyšuje mieru pádového synkretizmu. Je známe, že v slovenčine vývin u-km. a o-km. bol úzko spätý, a preto medzi paradigmatické vyrovnávanie o-km. podľa a-km. (hoci mask.) považujeme za menej typické, vzdialenejšie, a tak vo forme *s xlopami* vidíme vyššiu mieru pádového synkretizmu v porovnaní s tvarom *s xlapmí*.

²⁸ Podobne ako *kolo* – *koleso* či *slovo* – *sloveso*.

nemožno tu hovoriť o jednostrannej interferencii východoslovenských nárečí na gemerské dialekty.

3.2 Izomorfy s presahom do stredného Gemera

V tejto kapitole analyzujeme také izomorfy, ktoré v rôznej miere zasahujú oblasť stredogemerských nárečí.

Pre východoslovenské nárečia je známa výrazná rodová unifikácia v pl., ktorá vznikla rozsiahlym medziparadigmatickým vyrovnávaním relačných morfém. Ide predovšetkým o rodovo unifikovanú príponu *-om* v D pl. a *-ox* v synkretickej dvojici L – G pl. pre všetky rody, čo v pl. oslabuje gramatickú kategóriu rodu a celkovú flektívnosť týchto nárečí.

Tento stav vo východoslovenských nárečiach sa preniesol aj do Gemera. Podľa Š. Tóbika (2019, s. 41) **izomorfa ženám, mestám// ženom, mestom** v D pl.; **žien, miest//ženox, mestox** v G pl. a **ženáx, mestáx// ženox, mestox** v L pl. prechádza západne od Dobšinej, zaberá väčšinu východogemerských nárečí a zasahuje Štítnickú dolinu v stredogemerskej nárečovej oblasti. Bádateľ (2019, s. 40) podľa V. Vážneho upresňuje, že neunifikované formy D a L pl. zakončené na *-ám*, resp. *-áx* sú len v najzápadnejšom Gemeri, lebo v strednom je už viac vyrovnané *-om/-ox* zhodne s východnou slovenčinou. Takto uvádza aj ASJ II (1981, s. 80; 88; 109; 112; 125; 126), keď formy **ženom, ženox** sú rozšírené približne po Štítnickú dolinu, kým podoby *mestom, mestox* expandovali takmer do celého Gemera. J. Štolc (1994) a G. Múcsková et al. (2012) pre stredogemerské nárečia²⁹ uvádzajú relačné morfémy *-om/-ox* v D a v L pl. pre všetky rody, R. Krajčovič (1988) len pre L pl. J. Orlovský (1975) pre feminína v D a v L pl. stredogemerských nárečí uvádza len gramatické morfémy *-ám/-áx*, ale pre neutrá iba *-om/-ox*. Ako vidno, neatlasová literatúra je v otázke územnej expanzie týchto rodovo unifikovaných východoslovenských tvarov nejednotná. Nič to nemení na tom, že spomínané tvary sú v stredogemerských nárečiach prítomné. R. Krajčovič (1988) a I. Kotulič (2017) tvrdia, že prípona *-ox* prenikla do pôvodného o-km. z L pl. u-km., a to vplyvom datívnej morfémy *-om* a genitívnej prípony *-ov*. I. Kotulič (2017) predpokladá, že k uvedenej zmene najprv došlo v tých prípadoch, kde zakončenie tvaroslovnej bázy bolo na veláru. Ako vidno, prípona *-om* je o-km. a *-ox* u-km, a teda v tvaroch **ženom, ženox** a **mestom, mestox** sú nepôvodné a v porovnaní so stredoslovenskými tvarmi **ženám, ženáx zvyšujú mieru pádového synkretizmu**. Datívna podoba *mestom* je pôvodný o-km., a tak mieru pádového synkretizmu oproti stredoslovenskej forme *mestám* znižuje. Vidíme, že rodovo unifikované podoby zakončené na morfémy *-om/-ox*, ktoré expandovali do stredného Gemera, nie vždy automaticky prispievajú k zvýšenej miere pádového synkretizmu vo všetkých paradigmách.

Druhú izomorfú tejto skupiny tvorí **N pl. horári//horare**. Podľa Š. Tóbika (2019, s. 38) tvary *murári, horári* sa tiahnu od západu až po Ratkovskú dolinu, východnejšie sú formy *muráre, horáre*. Autor (2019, s. 39) na mape zároveň túto izomorfú zobrazuje zhodne s údolnicou Muránskej doliny, ktorá v nej pretína Revúcu a Jelšavu. Z toho vyplýva, že podľa Š. Tóbika (2019) východoslovenské nepôvodné formy *muráre, horáre* v Gemeri expandovali po Muránsku dolinu. ASJ II (1981, s. 57) zobrazuje podobu *rixtare* nielen pre celé územie východoslovenského makrareału, ale aj pre rusínske nárečia.

²⁹ So zreteľom na Ratkovskú dolinu, čo je západná časť stredogemerských nárečí.

Expanziu tejto inovatívnej formy zobrazuje západne do Revúcej, teda po Ratkovskú dolinu, pričom pre ňu upresňuje tvary *rixtára/rixtárä*. J. Štolc (1994) pre Muránsku dolinu uvádza stredoslovenský tvar *murári*, kým podobu *muráre* až pre východnejšiu Štítnickú dolinu. J. Orlovský (1975) pre stredogemerské nárečia pripúšťa obidva varianty (*pastíre – pastíri*), R. Krajčovič (1988) a G. Múcsková et al. (2012) túto problematiku neanalyzujú. Ako vidno, odborná literatúra sa v areálovej distribúcii tohto morfológického javu v rámci stredogemerských dolín rozchádza. E. Pauliny (1990) tvrdí, že morféma *-e* v slovách *učiteľ, ribare* pochádza z konsonantických kmeňov. Aj I. Kotulič (2017) pripúšťa vplyv konsonantických kmeňov, no primárne sa nazdáva, že tieto nepôvodné formy majú i-km. pôvod. Istú mieru analógie s konsonantickými kmeňmi pripúšťame, ale vzhľadom na dominanciu maskulín vo východnej slovenčine sa prikláňame k mask. i-km. genéze tejto relačnej morfémy, ktorá v substantívnej deklinácii stredogemerských a východogemerských nárečí **zvyšuje mieru pádového synkretizmu** v porovnaní s pôvodnou stredoslovenskou formou.

Tretia izomorfa N sg. znameňia//znameňe má geograficky zaujímavý priebeh. Š. Tóbik (2019, s. 36–37) uvádza, že forma *znameňia, zdravia* je len v strednom Gemeri a tvar *znameňe/zdravje* je v doline Slanskej, Blžskej, Rimavskej a Sušianskej – teda vo východogemerských a západogemerských nárečiach. Podľa ASJ II (1981, s. 14) podoba *zdrave/zdravje* sa rozprestiera na väčšine východoslovenského jazykového územia s presahom do východogemerských nárečí. Pre stredogemerské nárečia sa uvádza forma *zdravá*,³⁰ pre severnú časť západogemerských nárečí *zdravja* a pre ich južnú časť *zdravje*. R. Krajčovič (1988) ohľadom tejto tematiky spomína formu *zdravá* pre stredogemerské nárečia, podobne aj G. Múcsková et al. (2012) uvádza pre nárečie Ratkovskej doliny podobu *zdravja*. J. Štolc (1994) pre západný Gemer v N sg. uvádza tvar *znameňia*, ale aj *zdravje*; pre východný Gemer *skálie*, ale aj *skal'a*. Podľa J. Orlovského (1975) v stredogemerských nárečiach existujú formy *uhl'á – uhl'ja*. Z prehľadu literatúry vyplýva, že stredoslovenská podoba *zdravja* dominuje v stredogemerských nárečiach. R. Krajčovič (1988) a E. Pauliny (1990) predpokladajú, že forma *znameňia* v N (i v A) sg. pochádza z G sg., ktorá tam prenikla abstrahovaním výrazov s hromadným významom typu *vjaz obilia, mnoho kameňia*. Východoslovenská izomorfa typu *zdravje* vo východogemerských a v časti západogemerských nárečí v porovnaní s nepôvodnou stredoslovenskou formou **znižuje mieru pádového synkretizmu**.

3.3 Izomorfy s presahom do juhozápadného Gemera

Do tejto skupiny zaraďujeme izomorfy s najrozsiahlejšou územnou expanziou – s presahom do juhozápadného kúta Gemera.

Prvé **dve izomorfy** s týmto rozsahom územnej expanzie (**D, L sg. ruki, nohi, muxi//ruke, nohe, muxe** a **V sg. žena//ženo**) majú paralelný priebeh. Podľa mapy Š. Tóbika (2019, s. 41) vokatívna forma *ženo* sa zachovala v oblasti východne od Heľpy a Tisovca, kým podoby *ruke, nohe, muxe* v D a v L sg. smerom od Heľpy a Tisovca prenikli o málo západnejšie. Južne od Tisovca sa tieto izoglosy v jednom bode³¹ pretínajú a svoje pozície si tam vymenili – podoby *ruke, nohe muxe* sa rozšírili takmer až po Hnúšťa, ale voka-

³⁰ Ide o archaický tvar formy *zdravja* pred diftongizáciou (*zdravá > zdravja*), ktorý sa na slovenskom jazykovom území zachováva v geograficky periférnych nárečiach (okrem stredogemerských je aj v dolnooravských nárečiach), pretože tie pôsobia ako inhibítor jazykových inovácií.

³¹ Severne od Rimavskej Píly.

tív neprenikol západnejšie od Ratkovskej doliny. V textovej časti Š. Tóbik (2019, s. 40) uvádza, že vokatívne tvary *ženo*, *Zusko* sa vyskytujú od Muránskej doliny smerom na východ, čo nekorešponduje ani s mapovou prílohou na vedľajšej strane, ani s ASJ II (1981, s. 53) – uvedené mapy tento jav zobrazujú zhodne – expanziu tejto vokatívnej formy po Tisovec, Hnúšťa a Ratkovskú dolinu. Podľa J. Štolca (1994) tieto vokatívne podoby presahujú zo stredného Gemera do Blžskej a Rimavskej doliny. R. Krajčovič (1988) uvádza vokatív typu *ženo* len pre stredogemerské nárečia. Zachovanie tejto formy v rozsiahlej časti gemerských nárečí **znižuje mieru pádového synkretizmu**.

Tvary *rukí*, *nohi*, *muxí* v D a v L sg. pre západogemerské nárečia uvádza aj R. Krajčovič (1988) a J. Štolc (1994). Podľa I. Kotuliča (2017) a P. Žiga (2014) formy *lukí*, *rukí* v D a v L sg. sa analogicky vyrovnali podľa ja-km. S autormi súhlasíme a dopĺňame, že toto medziparadigmatické vyrovnávanie mohlo byť umocnené aj analógiou so ženskými i-km.³² Expanzia týchto pôvodných tvarov³³ do juhozápadného Gemera znižuje mieru pádového synkretizmu skúmaných nárečí.

Ďalšie **dve izomorfy (N sg. *sŕce*//*sŕco* a L sg. *na sŕci*, *na koňi*//*na sŕcu*, *na koňu*)** majú takmer identický územný priebeh. Podľa Š. Tóbika (2019, 36 – 39) a ASJ II (1981, s. 12; 46) sa pôvodné stredoslovenské formy *sŕce*, *na sŕci*, *na koňi* zachovali len juhozápadnom kúte Gemera. Krajčovič (1988) upresňuje, že tieto pôvodné formy sa vyskytujú na severe západogemerských nárečí, čo zodpovedá zobrazeniu v spomínaných atlasoch. Štolc (1994) v rámci juhozápadného Gemera východoslovenské podoby *vajco*, *pleco*, *na lícu*, *na poľu* lokalizuje v Blžskej a Rimavskej doline. Prípona -o v N sg. jo-km. je nepôvodná a prenikla tu medziparadigmatickým vyrovnávaním s o-km. neutier. Kováčová (2015) uvádza, že staršie práce³⁴ splyvanie o-km. a jo-km. stredného rodu vo východoslovenskom makroareáli vysvetľujú na pozadí fonologických zmien. Depalatalizácia formy *pleće* > *plece* > *pleco* spôsobila zmenu relačnej morfémy -e na -o. To ale podľa autorky (tamže) nevysvetľuje analogickú zmenu *poľe* > *poľo*, pretože tu k depalatalizácii koncového konsonantu v koreňovej morféme nedošlo. V. Kováčová (2015) tento proces vysvetľuje pomocou „novšieho explanačného prístupu“ orientujúceho sa na všeobecnolinguistické princípy, a tak dospieva k názoru, že vyrovnávanie o- a jo-km. v N sg. v slovách typu *poľe* > *poľo* sa udialo na pozadí všeobecnojazykovedného princípu imaginárnej ekvivalencie.³⁵ Lokálové tvary *f.sŕcu*, *na koňu* sa z nášho pohľadu vyrovnali podľa D sg. **Obidve izomorfy zvyšujú mieru pádového synkretizmu**.

Poslednú izomorfú predstavuje **N pl. *sinovja*//*sinove***. V celom Gemeri je len východoslovenský tvar *sinove*, iba Sušianska dolina, stred a juh Rimavskej doliny má for-

³² Staršie jazykovedné práce tieto formy dominantne vnímali z pohľadu štrukturalizmu ako výsledok palatalizácie velár v južnostredoslovenských nárečiach, teda na úrovni fonologickej roviny (Žigo 2014). Žigo (2014) tento pohľad rozširuje o morfológický tlak, ktorý podľa bádateľa predstavoval primárny stimul tejto zmeny podobne ako v časti južnoslovanských nárečí, čo svedčí o istej ich prepojenosti aj v zmysle migračno-integračnej teórie podľa R. Krajčoviča (1988). P. Žigo (2014) ďalej dodáva, že ide o výsledok pôsobenia medziparadigmatickej analógie ako dôsledok zblížovania pôvodne tvrdých a mäkkých vzorov.

³³ Pre úplnosť poznamenávame, že v tomto prípade nemožno vylúčiť ani vplyv severostredoslovenských nárečí, pretože podľa ASJ II (1981, s. 42) výraz *rukí* v L sg. v rámci slovenského jazykového územia kompaktné dominuje len v južnostredoslovenskej oblasti, inde je pôvodná forma *ruke*/*ruce*.

³⁴ Napr. Pauliny (1990) či Kotulič (2017).

³⁵ Bližšie o tomto princípe porov. J. Dolníka (2013) a V. Kováčovú (2015).

mu *sinovje* (Tóbika 2019, s. 38; ASJ II 1981, s. 63; Krajčovič 1988, s. 270; Štolc 1994, s. 80). Stredoslovenská podoba *sinovja* sa sformovala len v skupine nevlastných gemerských nárečí (Tóbik 2019, s. 39). Tvar *sinove* je pôvodný u-km. a nepôvodná forma *sinovja* vznikla podľa *bratŕ*.³⁶ Výraz *sinovje* z juhozápadného kúta Gemera tiež považujeme za pôvodnú.³⁷ Táto východoslovenská izomorfa s najrozľahlejšou územnou expanziou, ktorá zasiahla všetky vlastné gemerské nárečia, **mieru pádového synkretizmu** v skúmaných dialektoch **znižuje**.

4. Záver

Tabuľka č. 1 Sumarizačné výsledky výskumu

P. Č.	izomorfa	vplyv na mieru pádového synkretizmu	rozsah územnej expanzie východoslovenských tvarov v rámci Gemera
1.	I sg. <i>s xlapí</i> , <i>s xlapmi</i> // <i>s xlopami</i>	zvyšuje	časť východu
2.	N sg.: <i>seme</i> // <i>šemen</i>	zvyšuje	časť východu
3.	rodovo unifikované morfémy v D a v L pl. -om a -ox	zvyšuje	východ, časť stred
4.	N pl. <i>horári</i> // <i>horare</i>	zvyšuje	východ, časť stred
5.	L sg. <i>na sŕci</i> , <i>na koňi</i> // <i>na sŕcu</i> , <i>na koňu</i> a N sg. <i>sŕce</i> / <i>sŕco</i>	zvyšuje	východ, stred, časť západu
6.	G sg. <i>od gazdu</i> // <i>od gazdi</i>	znižuje	krajný východ
7.	N sg. <i>znameňia</i> // <i>znameňe</i>	znižuje	východ a západ
8.	D, L sg. <i>rukí</i> , <i>nohi</i> , <i>muxí</i> // <i>ruke</i> , <i>nohe</i> , <i>muxe</i>	znižuje	východ, stred, časť západu
9.	V sg.: <i>žena</i> // <i>ženo</i>	znižuje	východ, stred, časť západu
10.	N pl. <i>sinovja</i> / <i>sinove</i>	znižuje	východ, stred, západ

Zdroj: vlastné spracovanie podľa ASJ II (1981) a Š. Tóbika (2019)

Na základe sumarizácie v tabuľke č. 1 možno vyvodiť nasledujúce závery:

1. Vzhľadom na rozsiahle analogické vyrovnávanie relačných morfémy v substantívnej deklinácii v nárečiach východoslovenského makroareálu spôsobené v nezanedbateľnej miere slovensko-poľskými a slovensko-rusínskymi jazykovými kontaktmi by sme predpokladali, že interferencie gemerských nárečí so susednými východoslovenskými dialektmi dominantne spôsobia zvýšenie miery pádového synkretizmu.³⁸ Ako vidno, pomer izomorf, ktoré zvyšujú a znižujú mieru

³⁶ **bratŕja* > *bratŕ*; *bratŕ* : *synove* > *bratŕ*, *synová* > *bratŕja*, *sinovja* (Krajčovič 1979).

³⁷ U-km. morféma -ove v N pl. je v západnej a v strednej slovenčine dlhá (-ové) (Pauliny 1990). Preto sa domnievame, že v juhozápadnom kúte Gemera prešla len fonologickým vývinom (*synove* > *sinové* > *sinovje*).

³⁸ Tento predpoklad nám plynul z toho, že východoslovenské nárečia sa vyznačujú najvyššou mierou pádového synkretizmu spomedzi troch slovenských nárečových makroareálov. Preto sa nazdáva, že vplyv východoslovenského makroareálu na susedné gemerské (stredoslovenské) dialekty

pádového synkretizmu, je vyrovnaný v pomere päť ku piatim. Z toho vyplýva, že **gemersko-východoslovenské jazykové kontakty majú zanedbateľný vplyv na kvantitatívnu³⁹ mieru pádového synkretizmu** v substantívnej deklinácii gemerských nárečí ako na dialekty stredoslovenského makroareálu.⁴⁰

2. Môžeme si všimnúť vzťah medzi mierou pádového synkretizmu a geografickou expanziou jednotlivých izomorf. Vidíme, že štyri **izomorfy** z piatich, **ktoré znižujú mieru pádového synkretizmu, expandovali až do západného kúta Gemera**. V prípade izomorf zvyšujúcich mieru pádového synkretizmu je to naopak – z týchto piatich izomorf expandovala na západ iba jedna. Ostatné nepresiahli ani celý stred Gemera.⁴¹
3. V nadväznosti na prechádzajúci bod konštatujeme podobný záver ako pri našom výskume východoslovenských nárečí,⁴² že **miera pádového synkretizmu stúpa zo západu smerom na východ**.
4. Skúmané **izomorfy** zväčša kopírujú údolnice gemerských dolín, čo vyplýva z reliéfu Gemera, a tak **ich smer je severozápadno-juhovýchodný**.
5. V rámci uvedených jazykových kontaktov je **smer interferencie vždy jednostranný – prameňom interferencie sú východoslovenské nárečia a objekt interferencie predstavujú gemerské dialekty**. Ako vidno, medzi týmito dvoma kontaktujúcimi systémami ide o asymetrický vzťah.⁴³

Na záver poznamenávame, že miera synkretizmu je závislá od našich teoretických kritérií gramatických kategórií. V dôsledku toho platí, že **štúdium synkretizmu** predstavuje pomerne **centrálny bod pre** takmer akúkoľvek **teóriu morfológie** alebo syntaxe, kde je gramatická kategória dôležitým stavebným pilierom (Caha 2016, s. 1801).

Bibliografia:

- BILSKÝ, Jozef, (2019). *Pádový synkretizmus vo východoslovenských nárečiach: dizertačná práca*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove. 258 s.
- BILSKÝ, Jozef, (2023). Porovnávanie východoslovenských nárečí z hľadiska miery pádového synkretizmu. In: Stefana PAUNOVIČ RODIČ a Radoslav RAFFAJ (eds.), (2023).

spôsobí v ich systéme dynamické zmeny v podobe zvýšenej miery pádového synkretizmu v porovnaní s inými nárečiami stredoslovenského makroareálu, ktoré s východoslovenskými nárečiami bezprostredne nesusedia, teda medzi nimi ani nedochádza k intenzívnym interferenciám.

³⁹ V rámci substantívnej deklinácie gemerských nárečí sa miera pádového synkretizmu zmenila vplyvom východoslovenských izomorf len kvalitatívne.

⁴⁰ Podobne interferencie susedných stredoslovenských nárečí na podtatranské dialekty nie vždy spôsobujú zníženie miery pádového synkretizmu v ich substantívnej deklinácii (Bilský 2024).

⁴¹ Je známe, že geograficky periférne nárečia, ku ktorým na Slovensku môžeme zaradiť aj gemerské, sa vyznačujú vyššou mierou zachovania archaických javov (v gemerských nárečiach je to napr. mnoho fonetických osobitostí). Nazdávame sa, že to mohol byť azda dôvod expanzie pôvodných (teda z vývinového hľadiska tiež archaických) východoslovenských tvarov hlbšie na západ, keďže periféria a tým spôsobená archaickosť týchto nárečí vytvorila vhodné podmienky na šírenie východoslovenských petrefaktov.

⁴² Bilský (2023, s. 37).

⁴³ J. Dudášová-Kriššáková (2016, s. 41) takto hodnotí goralské nárečia v procese slovensko-poľských jazykových kontaktov. My sme tento postup aplikovali na jazykové kontakty gemerských a východoslovenských nárečí.

Slovakistika v súvislostiach: tradícia a perspektívy. Belehrad: Filologická fakulta v Belehrade, s. 27–40. ISBN 978-86-6153-731-8.

- BILSKÝ, Jozef, (2024). Substantívna deklinácia v spišských a v podtatranských nárečiach z pohľadu pádového synkretizmu. In: Soňa REŠOVSKÁ, Stanislava SPÁČILOVÁ a Miroslava KYSELOVÁ (eds.), (2024). *Varia 32*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, s. 46–52. ISBN 978-80-555-3409-1.
- BILSKÝ, Jozef, (2025). Centrálne a periférne javy hažlinskej deklinácie v Bardejovskom okrese. In: Gabriel ROŽAI a Pavol ODALOŠ (eds.), (2025). *Centrum a periféria v jazykovej komunikácii*. Banská Bystrica: Vydavateľstvo UMB – Belianum, s. 20 – 28. ISBN 978-80-557-2262-7.
- CAHA, Pavel, (2016). Synkretizmus. In: Petr KARLÍK et al. (eds.), (2016). *Nový encyklopedický slovník češtiny*. Brno: Masarykova univerzita, s. 1800–1801. ISBN 978-80-7422-480-5.
- ČERNÝ, Jiří, (1998). *Úvod do studia jazyka*. Olomouc: Rubico. ISBN 80-85839-24-5.
- DOLNÍK, Juraj, (2013). *Všeobecná jazykoveda*. Bratislava: Veda. ISBN 978-80-224-1201-8.
- DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, Júlia, (1993). *Goralské nárečia: odraz slovensko-poľských jazykových kontaktov na fonologickej rovine*. Bratislava: Veda. ISBN 978-80-2240-354-2.
- DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, Júlia, (2008). *Kapitoly zo slavistiky II*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove. ISBN 978-80-8068-899-8.
- DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, Júlia, (2014). *Fonologický systém slovanských jazykov z typologického hľadiska*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove. ISBN 978-80-555-1229-7.
- DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, Júlia, (2016). *Goralské nárečia z pohľadu súčasnej slovenskej jazykovedy*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove. ISBN 978-80-555-1714-8.
- DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, Júlia, (2022). Osobnosť slovenského jazykovedca Štefana Tóbika z pohľadu najnovších poznatkov o jeho živote a diele. In: *Slavica Slovaca*, roč. 57, č. 3, s. 217–228.
- DVONČ, Ladislav, (1984). *Dynamika slovenskej morfológie*. Bratislava: Veda.
- HORECKÝ, Ján, (1983). *Vývin a teória jazyka*. Bratislava: SPN.
- KOTULIČ, Izidor, (2017). *Historické hláskoslovie a tvaroslovie východoslovenských nárečí (1957)*. Bratislava: VEDA. ISBN 978-80224-1582-8.
- KOVÁČOVÁ, Viera, (2013). *Vybrané kapitoly z dialektológie*. Ružomberok: Verbum. ISBN 978-80-8084-933-7.
- KOVÁČOVÁ, Viera, (2015). *Z problematiky archaizmov v slovenských nárečiach*. Ružomberok: Verbum. ISBN 978-80-561-0205-3.
- KRAJČOVIČ, Rudolf, (1979). *Textová príručka k dejinám slovenského jazyka*. Bratislava: SPN.
- KRAJČOVIČ, Rudolf, (1988). *Vývin slovenského jazyka a dialektológia*. Bratislava: SPN.
- MÚCSKOVÁ, Gabriela et al., (2012). *Praktická dialektológia*. Viedeň: Facultas Verlags – Buchhandels AG Wien. ISBN 978-3-200-02506-8.
- ORLOVSKÝ, Jozef, (1975). *Stredogemerské nárečia*. Martin: Vydavateľstvo Osveta.
- PALKOVIČ, Konštantín, (1981). *Slovenské nárečia*. Banská Bystrica. Krajské osvetové stredisko.
- PAULINY, Eugen, (1990). *Vývin slovenskej deklinácie*. Bratislava: VEDA. ISBN 80-224-0164-1.

- SABOL, Ján, (2007). Analogistický a anomalistický princíp pri jazykových kodifikáciách. In: *Jazykovedný zápisník 2003 – 2005*, roč. 22–24, s. 45–46.
- SOKOLOVÁ, Miloslava, (1995). *Kapitolky zo slovenskej morfológie*. Prešov: Slovacontact. ISBN 80-901417-7-3.
- ŠTOLC, Jozef et al., (1968). *Atlas slovenského jazyka. 1. Vokalizmus a konsonantizmus. Časť prvá – mapy*. Bratislava: Veda.
- ŠTOLC, Jozef et al., (1981). *Atlas slovenského jazyka II. Flexia. Časť prvá – mapy*. Bratislava: Veda.
- ŠTOLC, Jozef, (1994). *Slovenská dialektológia*. Bratislava: Veda. ISBN 80-224-0036-X.
- TÓBIK, Štefan, (2018). *Gemerské nárečia I – časť prvá*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove. ISBN 978-80-555-1993-7.
- TÓBIK, Štefan, (2019). *Gemerské nárečia III – Krátky jazykový atlas gemerských nárečí*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove. ISBN 978-80-555-2282-1.
- ŽIGO, Pavol, (2011). *Historická a areálová lingvistika (Studia selecta)*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave. ISBN 978-80-223-2975-0.
- ŽIGO, Pavol, (2014). Pár metamorfóz substantívnej deklinácie slovanských jazykov. In: Mária IMRICHOVÁ a Jana KESSELOVÁ (eds.), 2014. *Jazyk je zázračný organizmus... Metamorfózy jazyka a jazykovedy*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, s. 58–78. ISBN 978-80-555-1054-5.

NIEKOĽKO POZNÁMOK O GRÉCKOKATOLÍKCH SLOVÁKCH A LITURGICKOM JAZYKU¹

Peter ŽEŇUCH

Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, v. v. i.
E-mail: peter.zenuch@savba.sk

A few remarks about the Greek Catholic Slovaks and
the liturgical language

Abstract

The Church Slavonic language does not have a common orthoepic form in the various Slavic liturgical traditions. Even in the speech of Slovaks, standardized Church Slavonic naturally adapts to the linguistic awareness of its users. This is also true for the Subcarpathian variant of liturgical Church Slavonic. Also in the Slovak language environment, this variant has gradually adapted to the linguistic awareness and needs of the users. The paper mainly sheds light on the cultural-historical context of the use of the Church Slavonic language in the environment of Slovak Greek Catholics. They perceive the Church Slavonic liturgical language as a confessional identification symbol, which expresses the consistency of the liturgical tradition from the times of Great Moravia. The paper pays special attention to the linguistic identity of Slovak Greek Catholics, especially in relation to the use of the written Slovak language in liturgical celebrations in the context of the Cyril and Methodius heritage and Slovak cultural-historical thinking.

Keywords: Church Slavonic, liturgical language, written Slovak language, linguistic awareness, Greek Catholic Church.

Cirkevná slovančina sa ešte aj v súčasnosti v slovenskom jazykovom prostredí gréckokatolíckej a pravoslávnej cirkvi používa ako liturgický jazyk. V každodennej komunikácii pritom gréckokatolícki a pravoslávni Slováci používajú hovorenú podobu slovenského národného jazyka, teda funkčne ohraničené miestne slovenské nárečie a polyfunkčný spisovný slovenský jazyk. Slovenčina ako národný jazyk predstavuje nielen prostriedok každodennej jazykovej komunikácie, ale je zároveň aj symbolom slovenskej kultúrnej identity.

Jazykové povedomie Slovákov vplýva na zvukovú (foneticko-fonologickú) adaptáciu karpatského variantu cirkevnej slovančiny v slovenskom jazykovo-liturgickom kontexte. Zjednocujúcim pre slovenských gréckokatolíkov nie je rusínčina a ani ukrajinčina. Slováci gréckokatolíci, podobne ako aj pravoslávni, pri slávení bohoslužieb vo svojej cirkvi tiež používajú tradičný liturgický cirkevnoslovanský jazyk, a to najmä v rámci

¹ Príspevok patrí k výsledkom riešenia projektu VEGA 2/0006/25 s názvom *Jazykovo-kultúrne kontexty myslenia v cyrilských rukopisných spevníkoch z 18. a 19. storočia na Slovensku: monografia*.

spoločného spevu alebo spoločnej recitácie predpísaných bohoslužobných textov a pri súkromnom recitovaní naučených modlitieb. Pravda, súkromné modlitby gréckokatolíci Slováci už zamenili za modlitebné texty, ktoré sú preložené do spisovnej slovenčiny. Cirkevná slovančina je nielen svedectvom o konfesionalnej identite a nábožensko-religióznej tradícii, ale sa vníma najmä ako dôkaz o kontinuiti cirkvi byzantsko-slovanského obradu z veľkomoravského prostredia.

V pravoslávnej cirkvi na Slovensku sa pri slávení liturgie a ostatných bohoslužieb neustále používa iba cirkevnoslovanský jazyk, pričom preklady bohoslužobných textov do spisovnej slovenčiny im slúžia predovšetkým ako pomôcka na pochopenie významu cirkevnoslovanských liturgických textov. Preklady v pravoslávnej cirkvi sa nezhodujú s prekladmi v gréckokatolíckej cirkvi. V monografickej práci *Slováci a cirkevná slovančina: kultúrno-historické súvislosti* (2024) uvádzame, že slabá zrozumiteľnosť cirkevnoslovanského jazyka je príznačná aj pre ostatné pravoslávne jazykové priestory v Rusku, Bielorusku, Bulharsku či Srbsku. „Pre Slovanov východného obradu je však cirkevnoslovanský jazyk kultúrnym symbolom, no napriek tomu treba poznamenať, že srbská i macedónska pravoslávna cirkev má už cirkevnoslovanské bohoslužobné texty preložené do národného jazyka a vo svojom národnom jazyku slávia svoje bohoslužobné obrady aj ukrajinskí gréckokatolíci. Bulhari v súčasnosti tiež aktívne prekladajú liturgické texty do bulharského jazyka. V otázke prekladania liturgických textov do národného jazyka sú však najkonzervatívnejší východoslovanskí pravoslávni. Treba však zdôrazniť, že používanie súčasného spisovného jazyka v bohoslužobnom procese je nevyhnutný prirodzený výsledok vývinu národných slovanských jazykov“ (Žeňuch 2024, s. 134–135). Preklady liturgických textov do národných slovanských jazykov sa postupne stávajú pevnou súčasťou súčasnej liturgickej praxe aj v kontexte jednotlivých národných pravoslávnych cirkví. J. Dudášová v tejto súvislosti uvádza, že „je veľmi dôležité pre ďalšie úlohy slavistiky venovať sa vedeckému výskumu osudov dejín cirkevnoslovanského jazyka až do nových čias,“ keďže aj „najnovšie výsledky štúdia problematiky ukrajinskej redakcie cirkevnej slovančiny ukázali, že je opodstatnené rozlišovať v rámci ukrajinskej redakcie karpatskú subredakciu cirkevnej slovančiny, ktorá sa (...) vytvorila na území Zakarpatskej Ukrajiny a východného Slovenska na základe ortoepických osobitostí. (...) V kontexte karpatorusistiky a po kodifikácii spisovnej rusínčiny (1995) táto subredakcia ukrajinskej redakcie nadobudla status osobitnej karpatskej redakcie cirkevnej slovančiny. Okrem toho sa v juhovýchodnej časti východného Slovenska medzi veriacimi slovenskej národnosti sformoval osobitný variant karpatskej redakcie cirkevnej slovančiny, v ktorom sa prejavujú vplyvy východoslovenských (zemplínskych a užských) nárečí na zvukovej, morfolologickej i lexikálnej rovine tohto liturgického jazyka“ (Dudášová 2019, s. 164–165). O uplatňovaní sa slovenského jazykového povedomia v cirkevnoslovanských textoch používaných v slovenskom jazykovom prostredí svedčí najmä niekoľko výskumných výsledkov, ktoré sa podarilo uskutočniť v súvislosti s výskumom literárnych textov zapísaných v rozmanitých cyrilských zborníkoch a písomných pamiatkach (napr. v zborníkoch paraliturgických piesní, v zbierkach kázní a výkladov k evanjeliám, v zbierkach edukačných textov a pod.), ktoré vznikali na východnom Slovensku v 15. – 19. storočí. Významnú rolu pri analýze toho cyrilského literárneho dedičstva zohráva predovšetkým etnolingvistický výskum, ktorý v skúmaných literárnych pamiatkach dokumentuje jazykové aspekty vplyvu kultúrneho povedomia Slovákov (Žeňuch – Strýčková 2020, s. 77–96).

Uplatňovanie národného jazykového povedomia ako kultúrno-identifikačného atribútu mal a podnes má pre gréckokatolíkov a pravoslávnych Slovákov význam najmä pri formovaní myšlienok jazykovo-liturgického odkazu, ktorý sa utváral už v cyrilo-metodskom období vývinu kultúrnej identity Slovákov. Túto svoju funkciu plní práve jazyko-kultúrne povedomie slovenských veriacich o svojej byzantsko-slovanskej identite, ktorá sa zraď nielen z ich príslušnosti ku gréckemu (byzantskému) obradu, ale vyjadruje sa v používaní cirkevnoslovanského liturgického jazyka a tiež v kultúrno-konfesionalnej jednote s rímskym prestolom. Uvedené skutočnosti predstavujú základné piliere gréckokatolíckej identity, ktoré sa uplatnili aj v historicky multietnickom a viacjazykovom prostredí Mukačevskej eparchie.²

Pravoslávny protojerej ruského pôvodu Konštantín Kustodijev, ktorý od roku 1870 pôsobil ako kňaz v Üröme (*nem. Irm, Erben, chorv. Urma, rus. Иром*) neďaleko Pešti v Maďarsku (Русский биографический словарь 1903, s. 615), za najpresvedčivejší dôkaz liturgicko-obradovej jednoty uhorských gréckokatolíkov pokladal skutočnosť, že všetci gréckokatolícki veriaci od najmladšieho po najstaršieho nielenže pravidelne chodia do chrámu (čo nie je typické napr. pre pravoslávnych Rusov), ale tiež to, že všetci spamäti poznajú a modlia sa predpísané cirkevnoslovanské liturgické texty, liturgiu a ďalšie texty modlitieb a piesní z utierne a večierne. Spamäti recitujú a spievajú jednotlivé menlivé časti bohoslužieb (napr. tropáre, kondaky, irmosy a pod., pričom uvedená prax zbožnosti sa rovnako uplatňuje aj v súčasnosti najmä u staršej a strednej generácie veriacich, pozn. P. Ž.). K. Kustodijev zároveň dokumentuje skutočnosť, že cirkevnoslovanské liturgické texty spamäti recitovali alebo spievali nielen gramotní alebo vzdelaní veriaci, ale tiež negramotní sedliaci. Prax všeludového spevu a modlenia sa je v gréckokatolíckej cirkvi veľmi stará a živá, siaha ešte do obdobia pred nástupom mukačevského biskupa Andreja Bačinského, ktorú však tento mukačevský biskup ustanovil ako záväznú.³ Silné ľudové religiózne povedomie umožnilo starobylej mukačevskej gréckokatolíckej eparchii pod Karpatmi prekonať asimilačné tlaky prenikajúce nielen z rímskej tradície, ale tiež rozmanité dezintegračné tendencie presakujúce spoza Karpát, a tiež aj z iných konfesionalných (protestantského i rímskokatolíckeho) prostredí v Uhorsku v období reformácie a rekatolizácie (Zubko 2021).

Posilnenie rozvoja slovenskej jazykovo-kultúrnej jednoty poskytol gréckokatolíkom Slovákom najmä spolok *Jednota sv. Cyrila a Metoda*, ktorý vznikol v prvej polovici

² „Hlavnou kultúrno-identifikačnou črtou spoločenstva tvoriaceho historickú „materskú mukačevskú eparchiu,“ ktorá najmä v duchovno-kultúrnej rovine zjednocuje gréckokatolíkov v eparchiách v Zakarpatskej oblasti Ukrajiny, na Slovensku, v Maďarsku, v Rumunsku i v diaspóre na Dolnej zemi a tiež v Amerike, je spoločné liturgické a kultúrno-religiózne východisko. Predstavuje ho nielen liturgický jazyk, obrad či jurisdikčná jednota s pápežom a rímskokatolíckou cirkvou, ale aj miestne liturgicko-obradové i jazykové osobitosti“, pričom do jurisdikcie byzantsko-slovanskej Mukačevskej eparchie v roku 1777 patrili aj gréckokatolícki presídlení na Dolnú zem v prvej polovici 18. storočia. (por. Žeňuch, 2022, s. 10).

³ „Въ недавнее наше посѣщение съвера Венгрии именно тѣхъ мѣсть, гдѣ живутъ угро-русы, мы замѣтили одно въ высшей степени поразившее насъ обстоятельство: тамъ народъ, по всѣмъ деревнямъ от мала до велика, и грамотные и безграмотные, знаютъ весь порядок литургии, всѣ наиболѣе употребляющіяся церковные пѣсни всюю массою своихъ голосовъ внятно и отчетливо поютъ при каждомъ богослуженіи. Это было и прежде Бачинскаго, но онъ это утвердилъ и упорядочилъ. Съ этимъ народъ никогда не потеряетъ своей вѣры.“ (Кустодіевъ 1873, s. 1020, poznámka 25).

20. storočia. Spolok založil Ján Murín (1913 – 1990) v Michalovciach v roku 1941. Spolková činnosť vznikla z nevyhnutnej potreby koordinovať integráciu gréckokatolíkov Slovákov pri presadzovaní jazykovo-liturgických potrieb (Judák – Letz – Žeňuch 2023). Spolok sa zasadzoval najmä za jazykovo-kultúrny rozvoj slovenskej časti gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku (Babjak 2009, s. 89). Ján Murín vo svojich spomienkach o tom píše: „Za jednotu cirkvi sa považovala jednota jazyková. Staroslovienčina bola účelovo presadzovaná ako zjednocujúci princíp našej cirkvi. Čas však potvrdil, že jednota cirkvi, nielen gréckokatolíckej, nespočíva v jednote jazykovej, ale v jednote viery v Boha. Slovanskí apoštoli nepriniesli nášmu národu liturgiu či Písmo v rodnej a celým kultúrnym svetom uznávanej gréčtine. Neváhali pre vzdialený pohanský ľud vytvoriť písmo a použiť jeho živý jazyk. Nezdalo sa im nedôstojné používať reč toho ľudu, ktorý Boh stvoril. Nadchýnali sme sa tou múdrosťou sv. Cyrila a Metoda, ktorí predbehli Druhý vatikánsky koncil. Staroslovienčina je jazyk, ktorý dokazuje našu starobylosť. Je to jazyk, z ktorého ešte stále prekladáme texty do živých jazykov a hudobne dokonalo ladí v našich prekrásnych spevoch. Tým všetkým staroslovienčina je. Ale sv. liturgia je najmä stretnutie so živým Bohom, so živým Slovom, čo chápu všetky národy. Nie sme dedičmi mŕtvej litery, ale dedičmi živého Ducha“ (Michalková 2013, s. 161). Práve obradová i juridická identita bola mimoriadne dôležitá nielen pri zdôrazňovaní kultúrno-konfesionálnej continuity, ale osobitne pri zdôrazňovaní pôvodu cyrilo-metodského kresťanstva gréckokatolíkov Slovákov.

Slovenskí gréckokatolíci svoju cyrilo-metodskú identitu v prvej polovici 20. storočia spojili aj s potrebou svojej slovenskej národno-jazykovej a kultúrnej jednoty, ktorú deklarovalo aj poslanie slovenského gréckokatolíckeho spolku: „Jednota CM – nebola politickým alebo zárobkovým spolkom, ale výhradne stála v službách gréckokatolíckej cirkvi a slovenského ľudu. Mala vlastnú tlačiareň, vydávala spolkový kalendár, náboženské časopisy a knihy“ (Poprik 2002, s. 11). Založenie tohto slovenského gréckokatolíckeho spolku sa však zo strany vtedajšej gréckokatolíckej hierarchie nezaobišlo bez podozrievania gréckokatolíkov Slovákov z rozvracania jednoty v etnicky i jazykovo diverzifikovanej gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku, ktorá od roku 1818 už mala svoje centrum v Prešove. V Prešove je sídlo Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku doposiaľ. Túto prešovskú gréckokatolícku cirkev podnes tvoria prevažne Slováci spolu s Rusínmi a ďalšími národnosťami, najmä Ukrajincami a Maďarmi. Ján Murín v kontexte založenia slovenského spolku na stretnutí s dnes blahoslaveným prešovským biskupom Pavlom Petrom Gojdičom (1888 – 1960) a v konfrontácii s rusínskymi odporcami založenia slovenského spolku s názvom *Jednota sv. Cyrila a Metoda* argumentoval takto: „Treba, otec biskup, vypočúť aj nás [slovenských gréckokatolíkov, pozn. P. Ž.], poznať náš úmysel a zámer. Veď nám nejde o nič iné, ako o záchranu našich veriacich, nášho ľudu, o jeho povznesenie a zušľachtenie... Ide nám o návrat sv. Cyrila a Metoda na pôdu našej cirkvi, lebo sem patria. Naši rímskokatolícki bratia sa celé storočie snažili o založenie spolku takéhoto mena. Nebolo im to v Uhorsku povolené. Myslím si, že je v tom prst Boží, lebo spolok s takýmto názvom patrí jedine gréckokatolíckemu spolku. V našej eparchii sa málo spomínajú vierozvestcovia, zakladatelia viery na Slovensku. Skôr sú nám predkladaní svätci Vladimír, Oľga, Igor, Vojtech, Štefan, ktorí sú veľkými svätcami našich susedov. Je bolestivé, že naši veriaci poznajú viac iných svätých, ako tých, ktorým vďačíme za vieru, kultúru, písomníctvo. Chceme kult sv. Cyrila a Metoda zakotviť v našej eparchii. Pokladal som ‚Jednotu‘ za ‚vzkriesenie‘ diela sv. Cyrila a Metoda. Bol som presvedčený,

že tento názov gréckokatolíckemu spolku na Slovensku právom patrí. Poznal som históriu a ťažkosti pri vzniku Spolku sv. Vojtecha za monarchie. Vedel som, že sa snažili práve o tento názov, ale vtedajšia vrchnosť im to pre ‚podozrenie z panslavizmu‘ nedovolila“ (Michalková 2013, s. 140–141).

Biskup P. P. Gojdič sa nepostavil na žiadnu stranu tohto diskurzu, lebo v obhajovaní národno-jazykových záujmov Slovákov v gréckokatolíckej cirkvi nevidel nebezpečenstvo. Identifikoval ho najmä v ohrozeniach, ktoré, pravda, prišli neskôr, a to s likvidáciou gréckokatolíckej cirkvi v roku 1950, teda s následnou politicky motivovanou pravoslavicizáciou gréckokatolíckych kňazov a veriacich. Gréckokatolícky biskup Pavol Peter Gojdič ešte pred politickými udalosťami 50. rokov tvrdil, že „gréckokatolíkom slovenskej národnosti, ktorí žijú v južných častiach východného Slovenska medzi slovenskými rímskokatolíkmi, také nebezpečenstvo nehrozí, lebo prostredie v nich dostatočne utvrdzuje katolícku vieru“ (Borza 2011, s. 278). Nakoniec sa však ukázalo, že pravoslavicizácii gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku (či už medzi Rusínmi alebo aj Slovákmi) nezabránila ani jazyková rozmanitosť, ba ani proklamovaná etnická jednota gréckokatolíkov. Silná a politicky orientovaná pravoslavicizačná akcia prevažovala Rusínov i Slovákov napriek tomu, že najmä gréckokatolíci Slováci vytrvali v precítenom vzťahu k cyrilo-metodskej liturgickej slovanskosti. Pod rúškom *pravoslávnej slovanskosti* sa po druhej svetovej vojne v prostredí východného Slovenska začalo šíriť „inovatívne“ religiózne uvažovanie, ktoré však neprinieslo túžobne očakávanú nápravu v „sociálnej, spoločenskej či inej zastrčenosti“ gréckokatolíkov (Fedor 1993, s. 21). Ani jedna jazyková či etnická societa gréckokatolíkov Prešovskej eparchie po skončení druhej svetovej vojny nepredpokladala, „že v mene slovanskosti sa budú od nich vyžadovať ústupky v oblasti náboženskej. Že sa s nimi bude manipulovať. Ich dôverčivosť, neskúsenosť spôsobila im samým mnoho nepríjemností“ (Fedor 1993, s. 21), ktoré nakoniec kruto postihli celú gréckokatolícku cirkev. Dôsledky pravoslavicizácie gréckokatolíkov nenapravilo ani neskôršie politické uvoľnenie v roku 1968. Pravda, ani súčasná demokratizácia či pluralita duchovného života, ktorá sa rozvinula po roku 1989, nezacelila už napáchané krivdy. Identita gréckokatolíkov je preto podnes poznačená rozmanitým politickým vnímaním rozporov medzi gréckokatolíkmi a tzv. „novými“ pravoslávnyimi (1950), z ktorých sa niektorí ani po zmenách v rokoch 1968 – 1990 na Slovensku už nevrátili ku gréckokatolíckej cirkvi, ale zotrvali na forsírovaní svojho nerímskeho politicko-konfesionálneho postoja. Zdôrazňovali najmä nevyhnutnosť používania cirkevnoslovanského liturgického jazyka pri slávení bohoslužieb napriek tomu, že cirkevnoslovanským liturgickým textom nielen slovenskí, ale aj rusínski veriaci čoraz menej rozumeli. Významnú rolu v tomto kontexte zohralo tiež „poškúľovanie“ gréckokatolíkov po „starých zvykoch“ v oblasti liturgického slávenia či aj po „vizáži“ kňazov východného rítu, a po iných, najmä druhotných formách religióznych prejavov, ktoré revitalizujú starosvetské vzťahy medzi veriacimi a cirkevnou hierarchiou. Gréckokatolícka identita tak aj v modernom období zápasí s rozpormi nielen v jazykovej otázke, ale aj v sociokultúrnej komunikácii.

Pre národnú a jazykovo-kultúrnu identifikáciu gréckokatolíkov Slovákov nepostačuje len povrchné povedomie o existencii cyrilo-metodského kontinua v cirkevnoslovanských liturgických textoch a obradoch. Rozvíjajúca sa cyrilo-metodská úcta na Slovensku potvrdila najmä prirodzenú a spoločnú jazykovú identifikáciu rímskokatolíkov a gréckokatolíkov Slovákov. Na východnom Slovensku sa táto identita rozvíjala práve v kontakte so slovenskými rímskokatolíkmi a v nadväznosti na dominanciu nitrianske-

ho cyrilo-metodskému náboženskému centra, čo, pravda, súvisí aj s encyklikou pápeža Lev XIII. *Grande munus*, v ktorej sa zdôrazňuje historická zásluha sv. Cyrila a Metoda na zjednotení katolíckej cirkvi s pravoslávnu tradíciou. (Letz 2024, s. 34).

Prostredníctvom silnejúcich a stmelujúcich edukačných a spolkových aktivít pritom dochádzalo k zintenzívneniu jazykovo-identifikačného rozvoja v gréckokatolíckej cirkvi, v ktorom však niektorí historici vidia predovšetkým zdôraznenie slovenského katolicizmu, a to v nadväznosti na vznik Slovenského štátu v roku 1939, v ktorom tento slovenský gréckokatolícky rozvoj „paradoxne prežíval svoje ‚zlaté časy‘ opierajúc sa o úzke spojenectvo s autoritatívnym režimom, ktorý charakterizoval všadeprítomný slovenský nacionalizmus“ (Borza 2013, s. 166). V jazykovo-emancipačných snaženiach slovenských gréckokatolíkov pritom treba dobre spoznať najmä jazykové potreby Slovákov gréckokatolíkov, ale tiež snahu o nápravu mylného a stereotypného stotožňovania gréckokatolíkov Slovákov s Rusínmi. Jazykovo-kultúrna identita gréckokatolíkov Slovákov totiž nijako neprotirečí ich konfesionalite tak, ako neprotirečí liturgická biblická čeština Slovákom evanjelikom pri rozvíjaní ich slovenskej jazykovo-kultúrnej identity.

Snahy podlomiť slovenskú gréckokatolícku identitu obradovo-konfesionálnymi stereotypmi sa silne prejavili napríklad v edukačnej brožúrke michalovských redemptoristov určenej pre veriacich, ktorá bola dokonca napísaná v zemplínskom nárečí a vyšla s názvom *Slovjanski apostoly* v roku 1937. Prostredníctvom nej sa autori brožúrky pokúšali nivelizovať snahy o jazykovú jednotu slovenských gréckokatolíkov s ostatnými slovenskými katolíkmi, hoci pritom aj oni sami zdôrazňovali cyrilo-metodskú jednotu s katolíckou cirkvou a túto jednotu dokumentovali odkazmi na veľkomoravskú tradíciu. Napriek tomu, že idea cirkevnej jednoty žila v povedomí slovenských veriacich, bola iba málo produktívna najmä pre rozvíjaní národnej a jazykovej identity slovenských gréckokatolíkov. Propagačná brožúrka pre Slovákov gréckokatolíkov totiž pokladá cirkevnoslovanský jazyk a bohoslužobný obrad za hlavné jazykové, etnoidentifikačné a kultúrno-identifikačné východisko, ktorým sa michalovskí redemptoristi snažili presvedčiť východoslovenských gréckokatolíkov o ich jazykovej a kultúrnej jednote s Rusínmi. Apelovali preto na zachovávanie tisícročného cirkevnoslovanského cyrilo-metodského dedičstva, a tak zdôrazňovali jazykovú jednotu gréckokatolíkov v mukačevskej a prešovskej eprachii v bývalom Československu. Vtedajší michalovskí redemptoristi však obišli fakt, že svätí solúnski bratia nielen v preklade liturgie do staroslovienčiny, ale i v preklade staroslovienskej Biblie poskytli priestor pre jazykovo-kultúrny a duchovný rozvoj nielen veľkomoravským, ale tiež ostatným Slovanom, ktorí prijali byzantskú formu slovanskej religiozity a kresťanskú inkulturáciu v rozvíjajúcich sa národných variantoch liturgického jazyka.

Sám proces utvárania byzantsko-slovanskej liturgickej a literárnej tradície predznamenal perspektívu kultúrneho vývinu nielen vo veľkomoravskom prostredí a u podunajských Slovenov, ale mal dosah aj na vznik cyrilскеj písomnej kultúry v prostredí ďalších slovanských kresťanských spoločenstiev byzantsko-slovanskej tradície. Podunajským Slovenom bol určený najmä prvý preklad Biblie a liturgie spolu s hlaholským grafickým systémom, ktorý s prekladom Svätého písma a liturgie do staroslovienčiny ako liturgického jazyka poskytol príležitosť pre rozvoj veľkomoravskej cirkvi. Apoštolát sv. Cyrila a Metoda sa už vtedy spojil s vernakularizáciou duchovného posolstva Biblie a kresťanskej liturgickej tradície založenej na slávení obradov grécko-by-

zantskej cirkvi. Do staroslovienčiny ako liturgického a literárneho jazyka pritom prirodzene prenikali, inkulturovali sa aj jazykové prostriedky zo živej veľkomoravskej reči (Stanislav 1944, s. 21–32). Zrozumiteľná komunikácia s Bohom sa tak už v 10. storočí stala ústrednou cyrilo-metodskou myšlienkou, ktorá ešte aj v súčasnosti predstavuje zásadnú platformu pre zrozumiteľnú komunikáciu človeka s Bohom (Garzaniti 2023, s. 183). Zrozumiteľná komunikácia s Bohom má svoje pokračovanie aj v súčasnom rozvoji moderných jazykov a v prekladaní liturgických textov, ktoré sa uplatňujú v jednotlivých slovanských i neslovanských jazykových prostrediach (napr. v preklady do rumunčiny).

Nositelia mukačevskej gréckokatolíckej tradície, ktorí sami seba pokladajú za priamych pokračovateľov cyrilo-metodského duchovného a kultúrneho odkazu, používajú starú cirkevnú reč (cirkevnú slovančinu) a vnímajú ju aj ako dôkaz o starobylej jednote byzantskej cirkvi s rímskym pápežom. Gréckokatolíci na Slovensku tak spájajú svoju identitu s odkazom svätých bratov, a tým zdôrazňujú najmä životaschopnosť tradície pochádzajúcej od veľkomoravskej solúnskej misie, a tak prezentujú aj svoje napojenie na slovanskú cyrilsku literárnu tradíciu.

Latinská cirkevná tradícia na Slovensku v rámci svojho jazykovo-etnického identifikačného procesu sa tiež pridŕžovala cyrilo-metodskej jazykovej a kultúrnej jednoty (Бърлиева 2021), keďže sami Slováci sa stotožnili najmä s ideou o slovanskom pôvode kresťanstva v uhorskej latinskej cirkvi. Na toto cyrilo-metodské dedičstvo sa poukazuje napríklad aj v latinskom predslove k prvému v slovenčine vydanému rímskokatolíckemu spevníku *Cantus Catholici* v roku 1655 (jeho druhé vydanie je z roku 1700). Piesne z tohto spevníka v prepise do cyriliky používali aj gréckokatolícki veriaci, ktoré transponovali do svojich cyrilských rukopisných spevníkov paraliturgických piesní, čo svedčí nielen o popularite slovanskej katolíckej piesňovej tvorby, ale aj o spoločnom jazykovo-kultúrnom povedomí Slovákov v kontexte latinského i byzantského obradu.

Ideu slovanského východiska pre kresťanskú tradíciu v Uhorsku predstavil tiež slovenský jezuitský historik Samuel Timon (1675 – 1735) vo svojej latinskej obrane Slovákov s názvom *Imago antiquae Hungariae (Obraz starého Uhorska)* v roku 1733. V tomto spise Samuel Timon vykladá grécko-slovanskú cyrilo-metodskú tradíciu ako východisko pre celé uhorské katolícke kresťanstvo. O túto ideu sa v opise dejín gréckokatolíckej cirkvi oprel aj mukačevský historik Michal Bradač (1740 – 1815). Vo svojom edukačnom kompendiu z roku 1790 s názvom *Rukoväť cirkevných dejín (Руководство к исторіи Церкви)* doplnil Timonovu argumentáciu o pôvode slovanskej cirkvi na strednom Dunaji tým, že poukázal na autochtónnosť mukačevskej gréckokatolíckej cirkvi (Žeňuch – Zubko 2021, s. 33). Odvolával sa pritom aj na ďalšie a najmä po latincky napísané diela, napr. na spis A. F. Kollára (1718 – 1783), ktorý pôsobil pri cisárskom dvore vo Viedni. A. F. Kollár pripravil súpis argumentov podporujúcich starobylosť byzantskej cirkvi slovanskej tradície v Uhorsku. Tento jeho spis poslužil aj mukačevským biskupom M. M. Olšovskému (1700 – 1767) i A. Bačinskému (1732 – 1809) pri argumentácii nielen v prospech starobylosti, ale aj pri zdôvodnení potreby erigovať Mukačevskú gréckokatolícku eparchiu (1771) práve na základe jej cirkevnej tradície (Zavarský 2019, s. 113). Bradačova edukačná práca je preto najmä dielom o dokumentácii kultúrno-identifikačného východiska aj pre súčasný rozvoj gréckokatolíckej identity, ktorú predstavuje jednota byzantskej duchovnosti s katolíckym kresťanstvom, a to nielen na preferovaných princípoch gréckokatolíckeho unionizmu, ale aj miestnej jazykovo-liturgickej tradície. Podľa M. Bradača je miestna mukačevská cirkev v nepretržitej jednote

s rímskym prestolom, ktorú vyjadruje starobylá prítomnosť veľkomoravského odkazu, ktorý sa pokladá aj za dôležitý znak kultúrnej jednoty s rímskokatolíckym prostredím (Žeňuch – Zubko 2021). Do popredia sa takýmto spôsobom opäť dostala idea imanentnej starobylosti gréckokatolíkov pod Karpatmi, ktorí sami seba vnímajú ako rezíduum pôvodnej cyrilo-metodskej cirkvi. Liturgický jazyk, obrad a jednota s Rímom sa najmä v slovenskom gréckokatolíckom prostredí podnes pokladá za hodnotovo a hierarchicky najvyššiu ideovo-kultúrnu súradnicu (Hospodár 2013, s. 143). Východoslovanský konfesionálny kontext, s ktorým sa byzantsko-slovanská tradícia pod Karpatmi spája napríklad v pomenovaniach *ruská viera* či *ruská cirkev*, pôvod svojej kresťanskej identity spája najmä s pokrstením Vladimíra, kyjevsko-ruského kniežaťa. V ukrajinskom prostredí identita ukrajinskej gréckokatolíckej cirkvi na rozdiel od mukačevskej gréckokatolíckej tradície aj v ľudovom povedomí súvisí práve s prijatím cirkevnej únie (1596) (Гудзяк 2000). V gréckokatolíckej cirkvi pod Karpatmi začiatkom 20. storočia pritom dožívala maďarizačná konfesionálno-politická línia založená na predstave o svätoštefanskej národno-štátnej jednote (Coranič 2007). Zaiste preto sa v rámci uhorskej cirkevno-politickej agendy okrem iného realizovalo aj vydávanie liturgických cirkevnoslovanských kníh a modlitebníkov pre ľud v transliterovanom prepise do latinky pomocou maďarského zložkového pravopisu. Bohoslužobná cirkevnoslovanská reč gréckokatolíkov žijúcich v historickej mukačevskej cirkvi sa však v prevažnej miere pridŕžovala ukrajinsko-rusínskej ortoepie (spravidla v závislosti od jazykového povedomia redaktorov a cenzorov vydávaných modlitebných a liturgických textov). Gréckokatolícke duchovenstvo a hierarchia po roku 1818, ktorá stála na čele Mukačevskej a Prešovskej eparchie, teda v období zintenzívneného kultúrno-identifikačného a národno-obrodenského západu v 19. storočí, však stále nechcela rozlišovať medzi cirkevnými a národnými potrebami svojich veriacich.

Jazyková politika založená na používaní cirkevnej slovančiny ako liturgického a národného jazyka gréckokatolíkov sa pod Karpatmi preto umelo udržiavala ešte aj začiatkom 20. storočia.⁴ Keďže sa gréckokatolícka hierarchia v Československu stále nedokázala odpútať od stereotypných pohľadov na jazykovo-liturgické identifikačné zretele presakujúce z mukačevskej cirkevnej tradície, vzdŕžovala sa od jazykovo-kultúrnych potrieb veriaceho ľudu, lebo nerozlišovala medzi cirkevným a národným (Haraksim 2000, s. 22). Gréckokatolícka nobilita pri vzniku Československa, do ktorej patrila celá Podkarpatská Rus s pôvodným sídlom Mukačevskej eparchie, zdôrazňovala, že východné Slovensko s gréckokatolíckmi je vlastne akousi „*ruskou zemou*“, a preto jej obyvateľstvo je najmä „*ruské*“, hoci tu žili a žijú prevažne Slováci. Gréckokatolíci Slováci totiž sami seba nazývajú *rusnákmi* „najmä na odlíšenie od slovenských rímskokatolíkov, s ktorými v jednote religióznej, ale najmä národnej žijú z tejto slovenskej postate od nepamäti. Hlásatelia rusifikácie (gréckokatolíkov) či rusinizácie

⁴ „Plani to sin, co še haňbi za otca i macir, za jich bešedu, za jich zajdu, za ich chudobstvo. Greckokatolíku ňebudz takim planim sinom ohľadom svoho obradu. Ňe ľem ňehaňbij še zaňho, ale ušiluj še zjednac mu najvešću počľivosc. ... Priložme šicki ruku ku roboce za naš obrad, za svatu veru (...) Kedz naš obrad ma mac počľivosc, mušime šicki greckokatolíci od Jasiňi po Poprad: Horňaci, zempl'inčaňe, šariščaňe a ostatňi dovjedna trimac. Mi šicki mame společňich otcov, mal'i sme dake-di společnu reč, mame společni obrad, ta podajme sebe ruki, ku společnej roboce jak braca i sestri. Ľem v takej jednosci je šila naša i šila našoho obradu. Každi, chto rozbija totu jednotu, škodzi obradu. Dzviňheme svoj obrad, kedz dzviňheme u nas usceňe svatoho Cirila i Metoda. Voni su otcami obradu i joho pokrovitel'ami“ (Slovjanski apostoly 1937, s. 28-32).

či ukrajinizácie gréckokatolíkov si zamenili označenie národnosti s označením viery a obradovej identity“ (Sirochman 2011, s. 10). Kultúrno-emancipačný a jazykový zápas gréckokatolíkov Slovákov za svoju identitu možno vidieť práve „v trvalej absencii Slovákov vo vedení (*prešovskej*, pozn. P. Ž.) diecézy. Ani jeden kanonik prešovskej biskupskej kapituly, ani jeden profesor bohosloveckej akadémie alebo seminára sa nehlásil za Slováka, hoci ne jeden z nich pochádzal z čisto slovenského kraja. (...) A tak vlastne aj v slovenských gréckokatolíckych farnostiach až do nedávnej minulosti pôsobili rusínski kňazi, ktorí sa len veľmi neochotne alebo vonkoncom odmietavo stavali k zavádzaniu slovenčiny do byzantskej liturgie“ (Švagrovský 1999, s. 43). Ešte si dovoľme podčiarknuť vyššie spomínaný fakt, že gréckokatolícka cirkev bola mimoriadne zasiahnutá maďarizáciou, a tak sa dlho nevedela vymaniť spod tohto ideologického vplyvu. Ján Murín v tejto súvislosti poukazuje na skutočnosť, že v prvej polovici 20. storočia nebolo takého gréckokatolíckeho kňaza, ktorý by neovládal maďarčinu, keďže maďarčina bola uhorským štátnym jazykom a v tomto jazyku prebiehalo aj vyučovanie na všetkých vyšších školách, vrátane bohosloveckých seminárov. Výsledkom tohto vývinu bola preto prirodzená snaha Slovákov gréckokatolíkov revitalizovať ideu „slovanskej cyrilo-metodskej cirkvi“, ktorá v prostredí historickej mukačevskej gréckokatolíckej eparchie strácala tento svoj charakter, keďže „mnoho kňazov a veriacich žijúcich v maďarskom prostredí sa cítili byť Maďarmi“ (Michalková 2013, s. 162).

Gréckokatolíci Slováci až prostredníctvom prvého prekladu gréckokatolíckej liturgie do spisovného slovenského jazyka využili možnosť slobodne sa identifikovať so svojim slovenským spoločenstvom, s ktorým ich spájajú všetky jazykové a kultúrne atribúty.

V roku 1933 vyšiel tlačou prvý preklad liturgie Jána Zlatoústeho do slovenčiny s názvom *Sv. služba Božia (liturgia – omša) sv. Jána Zlatoústeho, arcibiskupa carihradského* (Glevaňák 2014; Škoviera 2016). Brožúrka s prekladom liturgie však ešte neobsahovala prílohu s duchovnými piesňami v spisovnej slovenčine, ktoré patria k imanentným prejavom ľudovej zbožnosti. Vydanie prekladu liturgie do slovenčiny bolo v tejto knižke uverejnené paralelne v stĺpci vedľa textu v cirkevnej slovančine, ktorý bol transliterovaný do latinky podľa nových zásad. Na vydanie takto skoncipovanú knižku pre veriaci gréckokatolícky ľud spracoval Pavol Spišák, farár v gréckokatolíckej farnosti Vernár. Jeho dvojazyčná cirkevnoslovansko-slovenská liturgická knižka vyšla v tlačiarňi J. Rišňovského v Nitre. Na titulnom liste sa píše, že P. Spišák svoj preklad dokončil na sviatok sv. Cyrila a Metoda v roku 1932. V úvodnom texte k tomuto vydaniu spišsko-kapitulský profesor a kňaz Alojz Miškovič, ktorý bol jedným z cenzorov vydania (ďalšími cenzormi boli Irenej Kondratovič, choňkovský gréckokatolícky kňaz a cirkevný cenzor, a Karol Ďurček, nitriansky kňaz a cirkevný cenzor) poznamenal: „Pôvodná staroslovanská reč dostala u slovenských národov rozličné zafarbenie krajové. Staroslovančinu každý slovanský národ prispôsobuje si k svojmu jazyku pravopisne a ešte zvlášť vo výslovnosti, a preto sa zdá inakšia reč bohoslužobná bulharská, srbochorvátska, ruská a ukrajinská... Pre obecnú potrebu žiadalo sa mať najužívanejšej omše východnej liturgie aj v slovenčine, keďže preklad jej majú už Francúzi, Nemci, Rumuni, Maďari, Srbi, Chorváti, Bulhari atď. Vyšla i v latinskej reči. Vykonal teda Pavel Spišák cennú vec, keď ju preložil do slovenčiny. Nechže slúži jeho dielo k povzneseniu náboženského ducha medzi našim ľudom“ (Miškovič 1933,

s. 5–6). V doslove k druhému vydaniu modlitebnej knižky sa Pavol Spišák však už dôverne obracia na slovenského gréckokatolíka aj slovami: „Budeš sa už konečne môcť modliť a spievať svoje obľúbené piesne v svojej materinskej reči“ a konštatuje, že „cieľom tejto knihy je, aby slovenský gréckokatolík porozumel cirkevnej reči, porozumel obradom a poznal ich krásu,“ preto knižka „poslúži na povznesenie náboženského ducha.“ (Chváľme Boha 1942, s. 622 a 626).

P. Spišák (1942) v prepise cirkevnoslovanských modlitebných textov do latinky zdôraznil akademické dôvody. Jeho prepis do latinky mal zjednodušiť čitateľnosť liturgických textov v zborníkoch a modlitebníkoch v cirkevnej slovančine určených pre slovenský veriaci ľud. Hoci v cirkevnoslovanských prejavoch Slovákov možno doložiť najmä realizáciu hlásky zastúpenej grafémou *ѣ* ako mäkčiaceho [i], P. Spišák túto grafému prepísal do latinky ako *e*, *ie* (*vek*, *viera*). Pripustil však, že v ústnom prejave možno ponechať, kde sa to vyžaduje, tradičnú výslovnosť *i* (*vik*). Spišák nevidí rozdiely v artikulácii hlások zapísaných *y* a *i*, pričom písanie *y* odôvodňuje tým, že zachováva etymologickú transkripciu, ktorá je kompatibilná so slovenským pravopisom. Treba ešte dodať, že ortofonický rozdiel medzi *i* a *y* sa osobitne nezdôrazňoval ani v modlitebníkoch transliterovaných do latinky, ktoré boli určené aj pre Rusínov, lebo Rusíni ortoepiu zadného [ɨ], stredného [u] a predného [i] v liturgickom cirkevnoslovanskom prejave prirodzene odlišujú a realizujú. Možno predpokladať, že Spišák pri prepise cirkevnoslovanského textu do latinky vychádzal z princípu, že ortoepia cirkevnej slovančiny sa ani po transliterácii v jazykovom prostredí Slovákov nezmení a latinkou zapísaný cirkevnoslovanský text môže do veľkej miery vyjadriť jednotu pluralitného jazykového byzantsko-slovanského spoločenstva Slovákov a Rusínov na Slovensku, v ktorom dnes Slováci používajú predovšetkým preklady liturgických textov do spisovnej slovenčiny (bližšie o tom pozri Žeňuch 2024, s. 165–167). Spišáková modlitebná knižka *Chváľme Boha* (1942) sa skutočne stala populárnou najmä vďaka cirkevnému dovoleniu.

Spisovný slovenský jazyk, spoločné kultúrno-historické povedomie, územie a poznanie pôvodu najstaršej kresťanskej konštitúcie tak aj slovenským gréckokatolíkom naplno poskytol priestor na identifikáciu so svojím národným spoločenstvom a spisovným jazykom ako náležitým prostriedkom Božej oslavy.

Bibliografia:

- BABJAK, Ján, (2009). *Zostali verní. Osudy gréckokatolíckych kňazov. I. zväzok*. Prešov: Petra. ISBN 978-80-8099-034-3.
- БЪРЛИЕВА, Славия, (2021). *Кирилометодиевски мотиви в латинската и гръцката книжнина*. София: Кирило-Методиевски научен център БАН. ISBN 978-954-9787-43-6.
- BORZA, Peter, (2011). Rozvíjanie cyrilo-metodského dedičstva spolkom Jednota sv. Cyrila a Metoda v gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku v rokoch 1941–1945. In: Светлина НИКОЛОВА, Петер ЖЕНЮХ, Славия БЪРЛИЕВА, Милена ЕВТИМОВА, (eds.), (2011). *Кирило-методиевското културно наследство и националната идентичност / Cyrilo-metodské kultúrne dedičstvo a národná identita. Кирило-Методиевски студии. Книга 20*. София: Кирило-Методиевски научен център, Българска академия на науките, s. 277–292. ISSN 0205-2253.
- BORZA, Peter, (2013). Cyrilo-metodská tradícia medzi gréckokatolíkmi na Slovensku v

20. storočí. In Marek JUNEK, (ed.), (2013). *Cyrlometodějská tradice v 19. a 20. století, období rozkvětu i snah o umlčení*. Praha: Univerzita Karlova, s. 165–179. ISBN 978-80-7308-513-1.
- CORANIČ, Jaroslav, (2007). Východná cirkevná tradícia a maďarizačné hnutie v Prešovskom gréckokatolíckom biskupstve v rokoch 1867–1918. In: Peter ŽEŇUCH, (ed.), (2007). *Cyrilské a latinské pamiatky v byzantsko-slovanskom obradovom prostredí na Slovensku*. Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV – Slovenský komitét slavistov, s. 173–192. ISBN 978-80-968971-7-9.
- DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, Júlia, (2019). Od staroslovienčiny k cirkevnej slovančine. In: *Slavica Slovaca*, roč. 54, č. 2, s. 156–165.
- FEDOR, Michal, (1993). *Z dejín gréckokatolíckej cirkvi v Československu. 1945 – máj 1950*. Košice: Byzant. ISBN 80-85581-03-5.
- GARZANITI, Marcello, (2023). Cyrilo-metodské dedičstvo, vznik prvého slovanského literárneho jazyka a preklad Biblie. In: *Slavica Slovaca*, roč. 58, č. 2, s. 179–187. Dostupné z: <https://doi.org/10.31577/SlavSlov.2023.2.1> [zobrazené 09.03.2025].
- GLEVAŇÁK, Michal, (2014). Etnodiferenciačný proces Slovákov v gréckokatolíckej cirkvi od roku 1918 do 1. polovice 70. rokov 20. storočia na pozadí prekladov liturgických textov do slovenčiny. In: Libuša FRANKOVÁ, Marcela DOMENOVÁ, (eds.), (2014). *Spoločnosť a kultúra východného Slovenska (knižná kultúra, udalosti a osobnosti)*. Prešov: Prešovská univerzita, s. 76–96. ISBN 978-80-555-1208-2.
- ГУДЗЯК, Борис, (2000). *Криза і реформа. Київська метрополія. Царгородський патріархат і генеза Берестейської унії*. Львів: Інститут Історії Церкви Львівської Богословської Академії. ISBN 966-7034-17-8.
- HARAKSIM, Ľudovít, (2000): „Zlatý vek“ biskupa A. Bačinského a obrodenské obdobie A. Duchnoviča – dve epochy dejín Rusínov. In: Ján DORULA, (ed.), (2000): *Slovensko-rusínsko-ukrajinské vzťahy od obrodenia po súčasnosť*. Bratislava: Slavistický kabinet SAV, s. 10–36. ISBN 80-967722-5-2
- HOSPODÁR, Michal, (2013). Náboženská tradícia a národná identita v cyrilo-metodskom kontexte. In: Marián TKÁČ a Tibor MIKUŠ, (eds.), (2013). *Vlastenectvo ako pozitívna hodnota 21. storočia*. Trnava: Úrad Trnavského samosprávneho kraja, s. 137–148. ISBN 978-80-971392-8-5.
- CHVÁLME BOHA. *Kniha modlitebná, poučná, ordna a spevácka v liturgickom slovianskom a slovenskom jazyku pre kresťana katolíckej Cirkvi grécko-slovanského obradu*. (1942). Sostavil a preložil Pavol SPIŠÁK, kňaz biskupstva prešovského. Druhé, podľa novších nariadení upravené a doplnené vydanie. Ružomberok.
- JUDÁK, Viliam, LETZ, Róbert a Peter ŽEŇUCH, (2023). *Cyrilo-metodská tradícia ako základný prvok náboženskej a národnej identity Slovákov*. Nitra: Vydal Gorazd n. f., Kňazský seminár sv. Gorazda v spolupráci s Radou pre históriu KBS a spoločnosťou BYSTRÍK, s.r.o. ISBN 978-80-89481-68-2.
- КУСТОДИЕВЪ, Константинъ, (1873). Церковъ угорскихъ русскихъ и сербовъ въ ихъ взаимоотношеніи. In: *Православное обозрѣніе*. 1-6 (первое полугодіе), s. 1012–1034.
- LETZ, Róbert, (2024). Cyrilo-metodská tradícia a Andrej Hlinka. In: *Slavica Slovaca*, roč. 59, č. 1, s. 33–44. Dostupné z: <https://doi.org/10.31577/SlavSlov.2024.1.3> [zobrazené 09.03.2025].
- MICHALKOVÁ, Viera, (ed.), (2013). *Ján Murín. Spomienky na obdobie 1913–1950*. Koši-

- ce: Byzant, vydavateľstvo Spolku sv. Cyrila a Metoda v Michalovciach. ISBN 978-80-8558-163-8.
- MIŠKOVIČ, Alojz, (1933). Úvodom. In: *Sv. služba Božia (liturgia – omša) Svätého Jána Zlatoústeho, arcibiskupa Carihradského. Preložil Pavel Spišák, kňaz biskupstva Prešovského. Na Vernári na deň sv. Cyrila a Metoda ap. slovanských r. 1932.* Nitra: Tlačiareň J. Rišňovského, s. 5–6.
- POPRIK, Ján, (2002). *V Metodovej brázde.* Košice: Byzant. ISBN 80-85581-27-2.
- РУССКИЙ БИОГРАФИЧЕСКИЙ СЛОВАРЬ. Т. 9. (1903): Изданъ подъ наблюдениемъ председателя Императорскаго Русскаго историческаго общества А. А. ПОЛОВОЦОВА. С.-Петербургъ: Типографія Главнаго управления удѣловъ.
- SIROCHMAN, Ernest, (2011). Zmysel existencie spolku. In: Michal HOPODÁR, (ed.), (2011). *Pamätnica Spolku sv. Cyrila a Metoda.* Košice: Byzant, s. 9–13. ISBN 978-80-85581-56-0.
- SLOVJANSKI APOSTOLY, (1937). *Bližšie k Christu. č. 12.* Michalovce: Vydaniectvo OO. Misionarov-Redemptoristov v Michalovcach.
- STANISLAV, Ján, (1944). *Kultúra starých Slovákov.* Bratislava: Slovenský rozhlas.
- ŠKOVIERA, Andrej, (2016). Pavol Spišák – prvý prekladateľ bohoslužobných textov do slovenčiny. In: Michal HOSPODÁR (ed.), (2016). *Od prameňa k nádeji. Pamätnica Spolku sv. Cyrila a Metoda.* Košice – Michalovce: Byzant, s. 132–144. ISBN 978-80-85581-71-3.
- ŠVAGROVSKÝ, Štefan, (1999). Z histórie slovenských prekladov byzantských liturgických textov. In: *Slavica Slovaca*, roč. 34, č. 1, s. 42–51.
- ZAVARSKÝ, Svorad, (2019). K latinským pamiatkam spätým so zjednotenou cirkvou byzantsko-slovanského obradu na Slovensku (17. a 18. storočie) – prehľad výskumu. In: Peter ŽEŇUCH et al. (eds.), (2019). *Pohľady do problematiky cyrilскеj písomnej tradície na Slovensku.* Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV – Slovenský komitét slavistov – VEDA, vydavateľstvo SAV, s. 113–124. ISBN 978-80-89489-38-1.
- ZUBKO, Peter, (2021). *Prídu mnohí od Východu i Západu: Podkarpatský Východ v archívoch západnej cirkvi.* Poprad: Popradská tlačiareň, vydavateľstvo s. r. o. ISBN 978-80-89613-39-7.
- ŽEŇUCH, Peter a Mária STRÝČKOVÁ, (2020). Z problematiky aktuálnych etnolingvistic- kých výskumov byzantsko-slovanskej tradície na Slovensku. In: Katarína ŽEŇUCHOVÁ (ed.), (2020). *Etnolingvistický výskum na Slovensku. Súčasný stav a perspektívy.* Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, s. 77–96. ISBN 978-80-89489-47-3.
- ŽEŇUCH, Peter a Peter ZUBKO, (2021). *Michal Bradač – Rukoväť cirkevných dejín / Михаилъ Брадачъ – Енвтомъ Историѣ Церковныѣ. Monumenta Byzantino-Slavica et Latina Slovaciae. Vol. VIII.* Bratislava: VEDA, vydavateľstvo SAV – Slavistický ústav Jána Stanislava SAV – Slovenský komitét slavistov. ISBN 978-80-224-1876-8.
- ŽEŇUCH, Peter, (2022). Jazyk ako svedectvo o prekonanej identite a/alebo pamäť kultúry. In: *ШВЕТЛОСЦ, часопис за науку, литературу, културу и уметносц*, roč. LXX, č. 1, s. 5–22.
- ŽEŇUCH, Peter, (2024). *Slováci a cirkevná slovančina – kultúrno-historické súvislosti.* Bratislava: Veda SAV. ISBN 978-80-224-2097-6.

ZDRAVIE A CHOROBA V RUKOPISNÝCH CYRILSKÝCH TEXTOCH KARPATSKEJ PROVENIENCIE¹

Svetlana ŽEŇUCHOVÁ ŠAŠERINA

Katedra slovanských filológií
Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre
E-mail: szenuchova@ukf.sk

The health and illness in the Cyrillic manuscripts of Carpathian origin

Abstract

The article examines the cultural contrast between health and illness. Health is a universal value, while ill health and its causes are perceived differently in different cultural traditions. From a group of Slovak handwritten Cyrillic manuscripts, we have selected a collection of lexemes referring to health and disease and examine in detail the contexts in which the selected lexemes are used, as well as their equally meaningful expressions. The article examines examples of diseases mentioned in Cyrillic sermon prose. Almost all the nomenclature is borrowed from the Bible, but there are also terms referring to diseases borrowed from folk tradition.

Keywords: health, illness, values, Cyrillic manuscripts, sermon prose.

Zdravie má v ľudskom živote nevyčísľiteľnú hodnotu a tento fakt predstavuje základ každej gratulácie a každého vinša, ktorým sa snažíme potešiť svojich oslávencov. Zdravie je univerzálnou hodnotou, jeho cennosť pre človeka je rovnako vysoká v každej kultúre. No skutočnú hodnotu zdravia si však uvedomujeme len v konfrontácii s chorobou, teda so stavom ohrozenia zdravia. Kým zdravie je univerzálna hodnota, choroba a utrpenie sa v rozličných kultúrach vníma rozlične. Oddávna sa verilo, že chorobu spôsobujú zlí duchovia, alebo ju posielajú rozhnevaní bohovia, preto na jej prekonanie sa vykonávali obrady vyhnania démonov alebo úkony na udobrenie bohov (Léon-Dufour 1990, s. 349). Takáto medicína je blízka mágií. Podobné poznanie o pôvode choroby sa odráža aj v slovanských ľudových kultúrach: choroba je výsledkom pôsobenia buď duchov chorôb, alebo stríg, alebo pochádza aj od ľudí s uhrančivým pohľadom (Агапкина 1995, s. 225).

Už v Starom zákone sa hovorí, že človek môže žiť šťastný život len v spojení s Bohom, keď sa drží prikázaní (napr. Gen 1,26-31², Ž 1,1-3), no tomu úmyslu protirečí aj choroba, aj ľudské zlo všeobecne. Choroba ako absencia Božej milosti je následkom

¹ Príspevok je čiastkovým výsledkom riešenia projektu VEGA 1/0456/25 Antropocentrická paradigma pragmatickosti textu ako diskurzu.

² Používame katolícky preklad Biblie do slovenčiny, dostupný na www.mojabiblia.sk [cit. 10-07-2025].

hriechu a odplatou zaňho: „Pán ťa bude biť suchotami, horúčkou, zimnicou, zápalmi, páľavou, nakazeným povetím a hrdzou a bude ťa prenasledovať, kým nezahynieš“ (Dt 28,22). V žalmoch prosba o odpustenie hriechov a Božiu prítomnosť sa často vyslovuje spolu s vyznaním previnení (napríklad, Ž 38, 51, 107 a i.). Nikde však nie je jednoznačne povedané, že príčinou choroby sú len osobné hriechy jednotlivca. Choroba sa môže pokladať tiež za skúšku vernosti spravodlivého človeka, ako je to v prípade Jóba alebo Tobiaša.

Kresťania tiež vidia súvislosť medzi chorobou a hriechom, no už nevnímajú choroby ako pôsobenie zlých duchov. Stredom pozornosti v kresťanstve je otázka uzdravenia, teda prekonania choroby, v kontexte spásy, lebo „skrz chorobu sa prejavuje moc smrti nad človekom“ (Léon-Dufour 1990, s. 349). Počas svojho pôsobenia Ježiš Kristus stretáva veľa chorých, no nezaobrá sa príčinou ich choroby, hoci v niektorých prípadoch tieto príčiny sú stanovené: všeobecne ide o zlo, ktorým ľudia trpia, môže to byť aj následok hriechu, alebo znak vlády Satana nad človekom (Léon-Dufour 1990, s. 352). Kristus ľutuje postihnutých (Mt 20,34), preto rázne vyháňa duchov, odpúšťa hriechy a uzdravuje chorých. Tieto uzdravenia symbolizujú víťazstvo nad Satanom a ustanovenie Božieho kráľovstva na zemi. Uzdravenie však nie je možné bez obrátenia sa chorého: tí, ktorí túžia po uzdravení, vyznajú dôveru Ježišovi, lebo zachrániť človeka môže iba takáto viera. Zázraky uzdravenia preto približujú človeka k Bohu. Choroba je symbolom stavu, v ktorom sa človek nachádza, keď je duchovne slabý, chromý, slepý či hluchý a pod. Uzdravenie chorého sa tiež stáva symbolom, lebo ide o duchovné uzdravenie, o prekonanie hriechu, veď aj Ježiš sa nazýva lekárom hriešnikov (Léon-Dufour 1990, s. 352–353).

V tomto kontexte sa venujeme otázke zobrazenia zdravia a choroby v cyrilскеj rukopisnej tvorbe karpatského regiónu. Materiálom pre tento výskum poslúžili niektoré cyrilské rukopisné zborníky,³ ktoré patria do kultúrneho okruhu písomností gréckokatolíkov. V karpatskom prostredí, vrátane územia historickej Mukačevskej eparchie, sa kresťania východnej katolíckej cirkvi stretávali s nedostatkom tlačených cirkevných kníh. Nedostatok sa týkal aj liturgických prameňov, aj zborníkov kázni alebo zborníkov určených na bežné čítanie. Tento nedostatok tlačenej knižnej produkcie sa nahrádzal prevažne odpismi zo starších zdrojov, vrátane zahraničných, a kompilovaním rozličných zdrojov. Odpisy a kompilácie rozličných zdrojov, ktoré obsahujú vlastné i vypožičané obrazy, metafory a prirovnania, sa tak stali charakteristickým príznakom, vlastným tejto duchovnej tradícii.

Písomná produkcia historického Mukačevského biskupstva odráža viaceré predstavy o svete: tieto názory na dobro a zlo, na život, smrť a posmrtný život pokladáme za dôležité, lebo práve ony formovali svetonázor jednoduchého kresťana 17. – 18. storočia v prostredí východného Slovenska. V príspevku poukazujeme na protiklad zdravia a choroby, ako je zobrazený v spomínaných rukopisných zdrojoch; charakterizujeme, s čím sú spojené zdravie a choroba, aké choroby sa zmieňujú v poučiteľných textoch a pod.

Samozrejme, že dôležitosť zdravia bola očividná adresátom (čitateľom, resp. poslucháčom) poučiteľných textov, a preto sa v týchto textoch väčšia pozornosť kladie na stav

³ Materiál čerpáme prevažne z Uglianskeho poučiteľného evanjelia (Šašerina 2019, s. 183–428) a Uglianskeho zborníka Kľúč (Šašerina 2019, s. 429–648), dopĺňujeme ho excerpami z *Poučiteľného evanjelia Klimenta Bukovského* (Šašerina 2023) a *Vrača domátného* (Žeňuch 2014, s. 13–89).

choroby ako na samotné zdravie. Stav absencie zdravia pomenúva viaceré slova: хороба, хорыба, немоц, недуг, бетеґъ, болезнь, například:

- хоробы лѣчив, въздорвлалъ, и мѣртыхъ воскршавъ (Šašerina 2019, s. 437),
- розмаитый хорыбы лѣчилися (Šašerina 2019, s. 436),
- и барзо трѣпить великой немощи (Šašerina 2019, s. 215),
- коли ему полещало. ѿ смѣртной немочи (Šašerina 2019, s. 643),
- а зали не годится розвазати еи ѿ недуга сего (Šašerina 2019, s. 294),
- у единъ часъ оупавъ на ню смѣртный бетеґъ (Šašerina 2019, s. 520).

Okrem toho sa používa aj lexéma недолугий, čo znamená „slabý“, alebo širší výraz неньдза, неньдзний, ktorý pomenúva núdzu alebo nešťastie, a tiež фрасунок s podobným významom, v tom prípade ide o „starosť“ alebo „žiaľ“:

- слѣпыхъ, хромыхъ, глѣхихъ, нѣмыхъ, сѣхихъ, недолугихъ, мало имающихъ, уведи в дом (Šašerina 2019, s. 277),
- помози ему в неньдзѣ. въ убозствѣ (Šašerina 2019, s. 289),
- и распали его. который трѣпѣлъ для неньзного члѣва (Šašerina 2019, s. 246),
- неминаи его на доросѣ лежащего; гды уздришъ який фрасжнокъ или упадокъ (Šašerina 2019, s. 289).

Na pomenovanie stavu nezdravia sa používa maďarizmus бетеґъ, ktorý sa priamo prekladá ako choroba: видѣвши болѣзнь (бетеґъ) сѣа своего (Šašerina 2019, s. 615). Pri opise človeka sa používa aj maďarská výpožička колдош: бо коли видимо якого колдоша, хотай слѣпого, албо хромого, и хотъ якогокольвекъ бѣдного (Šašerina 2019, s. 188), ktorú je možné preložiť ako „núdzny“, „úbohý“, „žobrák“. Všeobecne sa stav ľudí, ktorí potrebujú uspokojenie nejakých základných potrieb, nazýva ubogost', ubozstvo, ubogий,⁴ například:

- ты газдо и колоса незбирай, али неґаи избирають убогийи пришелъцѣ недужныйи, из сиротами (Šašerina 2019, s. 595),
- богатыхъ и убогихъ людей, сиротъ и вдовицъ (Šašerina 2019, s. 505).

Vymenovanie všetkých týchto stavov sprevádzajú návody, ba priam príkazy pre kresťana, aby pomáhal inému človeku v núdzi a neodsudzoval ho.

Ľudová kultúra pozná veľa chorôb. Príkladom slúži například rukopisný zborník s názvom Врѣч домашний (Žeňuch 2014) z konca 18. storočia, ktorého zostavovateľom bol gréckokatolícky farár Mikuláš Teodorovič z Michaloviec. V rukopise sa nachádzajú recepty, rady a návody na vyliečenie nespavosti, popálenín, parazitárnych ochorení, poškodenia vnútorných orgánov, rozmanitých ženských chorôb, rozličných bolestí a iných patológií. Na liečenie sa odporúčajú bežne dostupné prostriedky ako bylinkové čaje, tinktúry, rozmanité zmesi na základe vína alebo pálenky. Sú však aj také recepty, ktoré obsahujú nečistoty, napr.: na liečenie pľuzgierov v ústnej dutine sa odporúča čierne korenie s bielymi psímí výkalmi a solou,⁵ na liečenie opuchov zas holubie exkrementy uvarené v octe,⁶ na slabú laktáciu treba použiť sušený stračí mozog s chlebom⁷ a i. (pod-

⁴ V tomto kontexte len poznamenáme, že aj jeho antonymum, „bohatý“, má rovnaký základ.

⁵ Жаба кому подъ языкомъ: Потлучъ попер и до тогѣ Album Graecum, то естъ бѣлое пессое лаино, мало крамскеи соли оумѣшаи: передом жабу подрѣжъ, и тым прахомъ посыпуи (Žeňuch 2014, s. 19).

⁶ Нога запухла: бѣлое голубачое лаино оувар оу оцѣ, и прикладуи (Žeňuch 2014, s. 23).

⁷ Аще млека не имае. Сороку забѣи, мозогъ из неи виими, высушь, потри, на праженыи хлѣбъ по-

robnejšie pozri Šašerina 2020). Z hľadiska ľudovej kultúry proces liečenia predstavuje nadobudnutie zdravia skrz zbavenie sa choroby ako stavu nečistoty. Používanie liekov z nečistých látok len zdôrazňuje význam opozície čistý – nečistý, a vyzdvihuje význam čistoty a zdravia pre ľudský život.

V poučiteľných textoch sa však nenachádzajú recepty liekov. Nazerajú na liečenie ako na duchovnú očistu v kontexte pôsobenia Krista, ktorý uzdravoval chorých a kriesil mŕtvych bez toho, aby hľadal príčiny chorôb. Preto v didaktických textoch je neduh spojený s hriechom, alebo so slabou vierou; po odstránení tohto nedostatku sa stáva človek zdravý.

Choroby, o ktorých sa poučiteľné texty zmieňujú, taktiež sú odlišné od tých, ktoré môžeme stretnúť v liečiteľských príručkách. V didaktických textoch sú spomenuté najmä symbolické choroby, jednou z ktorých je slepota. Vzťah zdravého, vidiaceho človeka k nevidomému je odlišný od vzťahu zdravého človeka k akémukol'vek inému postihnutému. Nevidomý sa nachádza na hranici s iným svetom, lebo slepota sa spája s temnotou, ako sa zrak spája so svetlom. Slepota ako večná temnota pripomína smrť, a o slepých sa myslí, že sú spojení s démonmi. Slepí sa však zároveň pokladajú za božích ľudí, ich fyzický nedostatok môže predpokladať ich vnútorný zrak a múdrosť. Slepota sa nazýva aj hlúposť (Кабакова 2012, s. 46–49).

- мимо ишвлъ іѣ, и увидѣлъ члѣка слѣпа ѿ рождства (Šašerina 2019, s. 340),
- и рекъ слѣпецъ заправды вѣрую гѣи (Šašerina 2019, s. 309–310),
- слѣпецъ не видитъ временаго свѣта (Šašerina 2019, s. 638).

Fenoméni chýbajúceho zraku sa môže vykladať rozlične, no nikdy sa v kultúre neignoruje. Z náboženského hľadiska je slepota symbolom absencie viery ako svetla. Nový zákon sa zmieňuje minimálne o troch nevidomých, ktorým Ježiš dáva zrak,⁸ a k tomu sa viaže aj výklad o slepcovej pokore a viere, ktorá má slúžiť ako vzor aj pre vidiacich:

- оныи слѣпцѣ мовачи. вѣруемо гѣи же ты що роскажешъ теде то вшитко са станеть (Šašerina 2019, s. 223).

Návrat zraku má symbolickú hodnotu: Ježiš otvára nielen telesné oči, ale aj dušu. Dodáme len, že perikopa o uzdravení slepého sa číta v 6. týždni po Veľkej noci, teda ešte počas slávenia Paschy; prekonanie duchovnej slepoty je zásadné aj pre duchovné obrátenie vidiacich.

Slepými sa nazývajú pohanské modly, ktorým sa človek neuvážene klania, lebo, ako sa hovorí v žalme, aj modly majú oči, ale nevidia (Ž 135,16): Кланалиса якъ бѣу слѣпомъ балваномъ: Слнцю, звѣздамъ, и людемъ, бестіамъ (Šašerina 2019, s. 481). Okrem modiel sa tento prívlastok používa aj pri ostrom a kritickom opise nedbalých kňazov, ktorí nielen zanedbávajú svoje povolanie, ale aj svojím slepým konaním škodia verným:

- Горе вамъ вожды слѣпый, яко затвораете свѣтъ предъ члѣки, ни сами не воходите к нему, и ни хотащим даете вонийти. Суть бо нѣцій нѣтъ во родѣ моемъ таковой попы: вожды слѣпый, иже глѣють: што намъ по книгахъ учителныхъ, довлѣтъ мнѣ часословъ и ѡшалтыра (Šašerina 2019, s. 645).

Zaujímavý je v Uglianskom zborníku Klúč text namierený proti hriechu opilstva. Konfrontuje opilcov a slepcov: kým slepý nevidí dočasný svet, opilec prichádza o svet

nebeský a duša opilca sa stáva slepou. Opilec sa prirovnáva k mŕtvym, ktorí taktiež nevidia, no opitý je horší ako mŕtvy:

- Да навикнеши кто бо лютьѣйшую слѣпоту страждеть. слѣпецъ не видитъ временаго свѣта. а паницѣ лишаются нѣснаго свѣта. паница всегда тмоу покрытъ. дѣа его люто слѣпа. во безчисленныхъ грѣхохъ. не толко горше слѣпца. но горше мертвца. овъ мертвый бо во трунѣ лежитъ ничтоже зра. сей же во тѣлѣ. паница во тѣлѣ. яко во гробѣ. вѣмѣсто червѣй. смрадъ ему зъ горѣтане. исходитъ согубый. ѿ словесъ гнилыхъ и недобрыхъ. ѿ вбжирства пѣны точить. яко бѣсноватый. вчи вувертаеть зубы скрегощеть. ротъ скривляется. смрадъ изъ гортане его исходитъ паче нежели ѿ мѣртваго. мертвый май больше днѣй смердитъ. а потомъ не вонить, но земля есть. паница ѿ невоздержанія смрадъ испущаетъ. доку са не покаеть (Šašerina 2019, s. 638).

Slepí ako neschopní vidieť sa niekedy v textoch didaktického charakteru spomínajú spolu s hluchými, neschopnými počuť. Táto choroba, samozrejme, má aj symbolický rozmer, no neviaže sa na ňu nijaké špeciálne ponaučenie. To isté sa môže povedať o nemote, neschopnosti hovoriť:

- до дому своего уведи слѣпого хромого глухого нѣмого недолугого нагаго неимущаго (Šašerina 2019, s. 365),
- глухимъ уха штворалъ. абы слышали. нѣмымъ говорити казалъ (Šašerina 2019, s. 308),
- приведено ко мощемъ сѣтымъ младенца нѣкого, который былъ нѣмъ и глухъ (Šašerina 2019, s. 370),
- гнетъ заразъ приведено до іѣа члѣка нѣмого. и глухого. который былъ зараженъ ѿ дѣа нечѣстаго (Šašerina 2019, s. 223),
- приведи слѣпого на свѣтъ мой и глухому оухомъ буди (Šašerina 2019, s. 476).

V rukopise Klimenta Bukovského sa stretávame s opisom Posledného súdu, v ktorom sa hovorí, že matkou Antikrista bude „nečistá nevesta, nemé dievča“:

- въ той часъ прійдетъ антихристъ. и народится з невѣсти нечистой, з дѣвици нѣмой. ѿ жидовъ з поколѣнна данова. и будетъ ходити якъ бы Хѣ справуючиса. и чуда будетъ чинити. и мѣртвахъ воскрешати будетъ. Але моцею бѣсовскою. и вшитку шатайскую справу прійметъ. Потомъ добротливымъ и тымъ покажетъса. и людей ратовати будетъ. и писма сѣи переидеть и в рѣчи постъ оулюбить. и вси его за цѣра пріймутъ. оулюбить тыжъ велми народъ жидовский, и в Ерѣлимѣ всадетъ (Šašerina 2023, s. 39).

Takéto eschatologické predstavy sa málokedy vyskytujú v rukopisných zdrojoch, o to sú cennejšie. Nemota Antikristovej matky má symbolický význam: neschopnosť hovoriť je jednoznačným znakom nečistoty, príznakom démona, ako každá iná telesná chyba, a zároveň aj božím trestom, ako to bolo napríklad pri Zachariášovi.

Častejšie ako hluchí a nemí sa však v textoch didaktického charakteru spomínajú chromí, teda ľudia s poruchami pohybového aparátu. Ľudová kultúra môže vnímať krívanie a tiež ďalšie fyzické nedostatky ako príznak niečoho cudzieho, presnejšie charakteristického pre démonov. V ľudovej tradícii nepárovitosť končatín či krívanie je vlastné predovšetkým čertom (Гура, s. 471). V poučiteľných textoch sa vyskytuje len jedna lexéma na pomenovanie krívania – хромота, хромоу:

сыпь, и даи женѣ изѣсти (Žeňuch 2014, s. 18).

⁸ Dvaja z Kafarnaumu a jeden z Jeruzalému, a jeden z desiatich malomocných pravdepodobne tiež nevidel.

- иже мѣртвахъ въскрѣшалъ. хромымъ ноги до хожѣна давалъ (Šašerina 2019, s. 638),
- кто хоробы трѣпѣтъ слѣпоты хромоты. бѣды неньзы. и безчестіа ѿ людѣй. а ѿнѣ прїимжетъ. тое вѣдѣне. и трѣпѣтъ бѣ ради. таковыи члѣкъ высвобождаетъ дѣшѣ ѿ грѣха (Šašerina 2019, s. 296),
- тогда тогожъ дѣна исцѣлилося хромыхъ .м. [40] а другого дѣна .кѣ. [29], а во третїй дѣнъ .ѣи. [15] слѣпыхъ хромыхъ исцѣлилось (Šašerina 2019, s. 370).

Medzi choroby spomenuté v Novom zákone patrí aj ochrnutie alebo porazenie, ktorých symbolický význam sa zhoduje s krívaním. Kým chôdza ako forma pohybu je príznakom živého, nehybnosť je atribútom smrti (Левкиевская, s. 521). Na označenie porazeného sa používa cirkevnoсловanské slovo разслабленный, no stretávame sa aj s pomenovaním сухой:

- разслабленыа оуздоровалъ. бѣсы ѿ многихъ члѣковъ выгналъ (Šašerina 2019, s. 309),
- гды мовиль до розслабленного. што естъ здорвѣвъ. дале южъ не съгрѣшай (Šašerina 2019, s. 342),
- чѣмъ естъ ихъ досытъ на семь свѣтъ. слѣпыхъ, хромыхъ, глѣхихъ, нѣмыхъ, сѣхихъ, недолугихъ, мало имающихъ (Šašerina 2019, s. 277).

Uzdravenie ochrnutého je predmetom osobitných biblických perikop o porazenom pri Ovčej kúpeľi a o porazenom na druhú pôstnu neďelu, keď štyria zdraví muži rozobrali strechu domu, kde prebýval Kristus, aby svojho chorého blížneho priniesli k Ježišovi.

Ďalšia kategória chorých, ktorých Ježiš uzdravuje, sú въскорченныи жилами alebo len скорченныа:

- а жена имала дѣхъ нечѣсть. лѣтъ .ѣи. и барзо была са скорѣчила. и не могла са простерети (Šašerina 2019, s. 293),
- въскорченїи жилами простиралъ (Šašerina 2019, s. 246),
- скорѣченныа простиралъ (Šašerina 2019, s. 309).

Títo ľudia sa nevedia vystrieť, lebo majú hrb. Ako ostatné fyzické nedostatky sa aj hrb vníma ako prejav nečistoty, a človeka poznačeného takouto nevýhodou či hendikepom podozrievajú buď z nedodržania rituálnych predpisov, alebo z toho, že patrí k démonickému prostrediu (Левкиевская, s. 521).

Malomocní, teda pacienti s veľmi nákazlivou chorobou pokožky, sa v texte nazývajú prevažne slovom трудоватыи, no stretávame sa aj s výrazom францеватыи. Evidujeme aj použitie lexému прокаженные, lebo lepra sa u východných Slovanov volá проказа:

- трудоватымъ ѿчищенїе. голоднымъ хлѣбъ. а прагнущимъ вода (Šašerina 2019, s. 356),
- сходилоса множество народѣвъ изъ далекихъ стрѣнъ. которыи были хорыи. то естъ слѣпыи, хромыи, трудоватыи, которыи ѿжидали ѿнои воды коли южъ са змутила (Šašerina 2019, s. 333),
- имѣа жену свою францовату поганымъ струпомъ болащую (Šašerina 2019, s. 474),
- до певнаго лѣкара гѣ нѣго іс хѣ. которыи дла здоровыхъ не пришоль. едно до прокаженныхъ (Šašerina 2019, s. 303),
- ѿнымъ десатемъ мѣжемъ, которыи ѿ прокаженїа ѿчистиль (Šašerina 2019, s. 225).

Na označenie ženy, trpiacej na krvotok, sa používa slovo кровотекущая, sama choroba je pomenovaná крѣвохороба:

- кровотекущїи оуздоровлалъ (Šašerina 2019, s. 246),
- а его сѣаа мѣстѣ крѣвохоробѣ еи оуздоровиль (Šašerina 2019, s. 284).

Rukopisné texty odrážajú aj ľudové pomenovanie choroby vyjadrené slovami огневица, трясавица. Ide o horúčku a komplex stavov, ktoré ju sprevádzajú – zimnica, triaška a i.

- Яко же бо ѿгнавицею возгорѣвыйса, не симъ токмо ѿбиду терѣпитъ. яко недугуетъ (Šašerina 2019, s. 640),
- трасавица ѿкуду (Šašerina 2019, s. 642),
- что устроаеши трасавичный себѣ недугъ (Šašerina 2019, s. 642).

Ďalšie ľudové pomenovanie choroby, ktoré sa vyskytuje v poučiteľnom čítaní, je гостецъ, teda reuma: ноги гостецъ корѣчивъ, болѣли ма (Šašerina 2019, s. 572). S týmto pomenovaním sa stretávame aj v texte Врача домашнего, v ktorom sa autor, Mikuláš Teodorovič, priznáva, že taktiež trpí bolesťou nôh a že na tú bolesť neexistuje liek. Zmieňuje však niekoľko návodov, ktoré mu niekedy pomohli:

- Гостецъ. Понеже тому истогѣ лѣкарства нѣтъ ани са не находятъ, ѿбзлачнѣ; котре оу немъ давнѣ суть; едначѣ я ѿ тыхъ гварачи, оу котрыхъ еще незамоцовавса велице, на мнѣ самомъ пробованы, дазколко изпишу; хотаи добрѣ знаю же не каждому хосновати буде: бо оу туи неволи еденъ оровшакъ одному, а другїи другому, а декому жаденъ нѣтъ, доки ѿ себе невыстоить (Žeňuch 2014, s. 48).

Okrem fyzických chorôb sa spomínajú aj ochorenia mentálne, ide o безумїе, а trpiaci týmto neduhom sa volá бесноватый, posadnutý. O uzdravenom z posadnutia sa hovorí, že je здорового розуму:

- ѿ прорѣка того. котрый оучить и сами себе даша слѣпотѣ, и хромотѣ. и безумїю. и нищетѣ (Šašerina 2019, s. 477),
- сѣа же того цѣа жона бѣсноватаа (Šašerina 2019, s. 474),
- наишли члѣка сѣдащаго. ѿ которого бѣси выишли. а ѿнѣ естъ ѿдѣтїи. и здорового розумѣ (Šašerina 2019, s. 278).

Choroba však môže mať aj pozitívny vplyv na ľudský život:

- хороба члѣкови другому бываетъ на великю помочь. бо кто хоробы трѣпѣтъ: слѣпоты, хромоты, бѣды, неньзы и безчестїа ѿ людѣй. а ѿнѣ прїимжетъ. тое вѣдѣне. и трѣпѣтъ бѣ ради. таковыи члѣкъ высвобождаетъ дѣшѣ ѿ грѣха (Šašerina 2019, s. 296).

Prostredníctvom choroby si človek uvedomuje aj hodnotu zdravia, krehkosť života, vlastné hriechy, čo ho nakoniec má priviesť k obráteniu a dosiahnutiu hlavného životného cieľa – jednoty s Bohom v posmrtnom živote.

- где в[ѣ]даешъ ажѣто еи смѣртелнаа хороба грѣхъ еси не найдешъ лѣкарства: а споможена якого ѿ гѣ бѣ. але што маешъ добрую пораду. и наоукѣ предѣ очима своима (Šašerina 2019, s. 260).

Koncepcia uzdravenia sa úzko spája s pôsobením Krista, ktorý má moc liečiť, uzdravovať a odpúšťať hriechy, pričom sa toto uzdravenie deje vždy na obidvoch úrovniach – telesnej i duchovnej. V ľudovej kultúre má zdravie najvyššiu hodnotu, lebo je základom blahobytu a úspešného sociálneho života (je podmienkou pre sobáš a potomstvo). Zdravie často porovnávajú s bohatstvom a pri tom porovnaní je vždy v popredí. Ten, kto

je zdravý, je aj bohatý, aj šťastný, ale aj bez hriechu. Zdravý človek je pekný, ale krása môže pominúť, odísť spolu so zdravím:

- поки члѣкъ живой, здоровъ, то красный есть, а коли оумрѣтъ, тѣло его зопѣсуетъся, и въ гнуй плюгавый са вбернетъ (Šašerina 2019, s. 196).

Človek, ktorý dbá o čistotu svojej duše, prirovnáva sa k často používanému kovovému náradu, ktoré, hoci je aj staré, blyští sa:

- желѣзо кѣорымъ са часто робить то не ржавѣтъ. але еще яснѣише бываетъ. также и въ телесныхъ и въ дѣховныхъ справахъ. а звлаща въ науцѣ кохаючиса людем. таковѣи дѣшею и тѣломъ здорови сжтъ и чѣсти (Šašerina 2019, s. 294).

Tak aj človek, ktorý dodržiava prikázania, je telesne a duchovne zdravý a čistý. Mať telesný nedostatok alebo chorobu pritom nie je hanebné, lebo Kristus prišiel na svet nie pre zdravých, ale pre chorých, slepých, krivých, malomocných, teda pre tých, ktorí potrebujú spásu.

Skúmanie opozície zdravie – choroba a jej uplatnenia v hodnotovom systéme človeka 17. – 18. storočia môže byť prínosné nielen z hľadiska výskumu dobovej každodennosti, no aj z pohľadu súčasného človeka. Výskum cyrilských písomností spojených so slovenským kultúrnym horizontom v hodnotovom aspekte poskytuje priestor na prehĺbenie poznatkov z oblasti etnolingvistiky, dejín jazyka, vývinu literárnej tradície regiónu a odhaľuje hĺbku metaforického vnímania sveta našich predkov.

Bibliografia:

- LÉON-DUFOUR, Xavier, (ed.), (1990). *Slovník biblickej teológie*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost. Bez ISBN.
- ŠAŠERINA, Svetlana, (2019). Dva ugljanske rukopisy ponaučení a exempli zo 17. storočia = Dve ugljanskije rukopisi poučení i pritič XVII veka. Bratislava: VEDA. Monumenta byzantino-slavica et latina Slovaciae, VI. ISBN 978-80-224-1754-9.
- ŠAŠERINA, Svetlana, (2020). Axiologický vzťah čistoty a očisťovania. In: *Od čistoty k hygiene – od hygieny ku zdraviu – metamorfózy starostlivosti o dušu a telo: ORIENTALIA ET OCCIDENTALIA* 26. Košice: Centrum spirituality Východ – Západ Michala Lacka v Košiciach, vedeckovýskumné pracovisko Teologickej fakulty Trnavskej univerzity: Centrum pre štúdium biblického a blízkovýchodného sveta: Dobrá kniha, s. 25–32. ISBN 978-80-8191-289-4.
- ŠAŠERINA, Svetlana, (2023). Cyrilský rukopis Klimenta Bukovského z 18. storočia. In: *Slavica Slovaca*, roč. 58, č. 4 supplementum, s. 5–163. Dostupné z: <https://doi.org/10.31577/SlavSlov.2023.4.1> [zobrazené 09.03.2025].
- ŽEŇUCH, Peter a Katarína ŽEŇUCHOVÁ, (2014). Dva cyrilské liečiteľské rukopisy z Michaloviec z konca 18. storočia. In: *Slavica Slovaca*, roč. 49, č. 3 supplementum, s. 3–148.
- АГАПКИНА, Татьяна и Валерия УСАЧЕВА, (1995). Болезнь человека. In: *Славянские древности. Этнолингвистический словарь, т. 1, А–Г*. Москва: Международные отношения, с. 225–227. ISBN: 5-7133-0704-2.
- ГУРА, Александр и Юлия КРИВОЩАПОВА, (2012). Хромота. In: *Славянские древности. Этнолингвистический словарь, т. 5, С–Я*. Москва: Международные отношения, с. 471–473. ISBN: 5-7133-0703-4.

КАБАКОВА, Галина, (2012). Слепота. In: *Славянские древности. Этнолингвистический словарь, т. 5, С–Я*. Москва: Международные отношения, с. 46–49. ISBN: 5-7133-0703-4.

ЛЕВКИЕВСКАЯ, Елена, (1995). Горб. In: *Славянские древности. Этнолингвистический словарь, т. 1, А–Г*. Москва: Международные отношения, с. 521. ISBN: 5-7133-0704-2.

**JE SOTÁCKY KALENDÁR NAOZAJ SOTÁCKÝ?
JAZYKOVO-HISTORICKÁ ANALÝZA PUBLIKÁCIE
SOTACKI KALENDAR NA ZVYČAJNYJ ROK 1938**

Peter KARPINSKÝ

**Inštitút slovakistiky a mediálnych štúdií
Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove
E-mail: peter.karpinsky@unipo.sk**

**Is the Sotacky Calendar Really Sotacky?
A Linguistic and Historical Analysis of the Publication
*Sotacki kalendar na zvyčajnyj rok 1938***

Abstract

The publication *Sotacki kalendar na zvyčajnyj rok 1938*, edited by Andrej Brody and printed in the publishing house of Július Földessy in Uzhhorod, represents an important document of Rusyn cultural and linguistic history. Although its title refers to the Soták dialect, textual analysis clearly shows that the work contains features of West Carpathian Rusyn dialects. In the literary and religious contributions, especially in the short story *Dva dni na Makovici*, several systematic Rusyn traits appear: polnoglasie (korova, holova, moloko), the reflex of Proto-Slavic *ě* as *i* (sino, l'ito), ikavism (rik, pokij), third-person endings in -t (stojit, robjat), the past tense participle in -l (byl, povil) and verb forms in -uvati (besiduvati, posvičuval). Occasional parallels with Soták features can be explained as the result of language contact or inconsistent orthographic practice. The label "Sotacki" therefore has a regional or commercial character and does not reflect the linguistic reality of the text. The calendar should be interpreted as a Rusyn calendar, since it documents the living linguistic practice and literary production of the Rusyn community in Subcarpathian Rus in the 1930s, while also reflecting its national-emancipatory ambitions.

Keywords: Sotacki calendar; Rusyn dialects; Andrej Brody; Július Földessy; linguistic analysis.

1 Úvod

Publikácia *Sotacki kalendar na zvyčajnyj rok 1938* predstavuje unikátnu jazykovú a historickú pamiatku, ktorá sa podľa dostupných informácií nenachádza ani vo fonde Slovenskej národnej knižnice, ani vo fonde Pamätníka národného písennictví. Jediný dostupný výtlačok sme našli uložený v Moravskej zemskej knižnici v Brne. My máme k dispozícii len neúplný exemplár tejto publikácie, obsahujúci titulný list a strany 2 – 3, 36 – 37, 40 – 49, 54 – 65. Napriek nekompletnosti zdrojového materiálu, ale z dôvodu jeho exkluzivity sa pokúsime o jazykovú analýzu publikácie.

1.1 Historické kalendáre

Vydanie analyzovaného kalendára je súčasťou širšieho fenoménu vydávania národných a regionálnych ročeniek, ktorý sa rozšíril v medzivojnovom Československu, no nadväzoval na staršie tradície,¹ pričom na Slovensku zohrali kalendáre v minulosti² významnú úlohu ako jedna z dôležitých foriem ľudového čítania (tzv. ľudové kalendáre). Tieto tlačou vydávané knihy okrem samotnej kalendárovej časti väčšinou obsahovali poučné a zábavné texty, praktické rady, informácie týkajúce sa poľných prác, pranostiky, neskôr aj krátke literárne útvary, zároveň sa v nich objavovali informácie o technických vynálezoch, zaujímavosti z geografie, politiky a pod. Predovšetkým v prostredí vidieckeho obyvateľstva boli ľudové kalendáre významným prostriedkom šírenia osvetu (pozri *Encyclopaedia Beliana*). Hoci „životnosť“ kalendárov bola obvykle obmedzená ich platnosťou na jeden rok, kalendáre sa zvykli aj odkladať a opatrovať, ak v nich mal majiteľ dôležité poznámky osobného, hospodárskeho či denníkového charakteru (Kipsová – Vančová – Gešková 1984).

Kalendáre vychádzajúce v období od 18. storočia sa podľa Kipsovej, Vančovej a Geškovej väčšinou skladali zo štandardných zložiek:

1. Kalendárna časť, ktorá môže pri jednotlivých mesiacoch obsahovať moralizujúce veršičky a ponaučenia. Po zásahu cenzúry od polovice 18. storočia miznú z kalendárnej časti znaky a informácie, označujúce vhodné a nevhodné dni na púšťanie krvi (purgáciu), strihanie vlasov, nechťov, kúpanie a pod.
2. Pranostika je do polovice 18. storočia astrologickou predpoveďou o javoch a udalostiach príslušného kalendárneho roka a obvykle sa delila na niekoľko tematických častí. Od druhej polovice 18. storočia sa pranostika postupne redukuje na astronomické údaje o pohybe Slnka, Mesiaca a iných planét v priebehu roka a na predpoveď počasia.
3. Poučno-zábavnú časť kalendárov tvorili zoznamy jarmokov, Uhorská kronika, cestovný poriadok poštových dostavnikov. Sporadicky sa uverejňovali i krátke správy o významnejších udalostiach doma a v zahraničí. Od druhej polovice 18. storočia sa objavujú i prvé literárne texty – bájky, facécie, anekdoty, rozprávky. Dané texty nie sú príliš rozsiahle a kalendárna a poučno-zábavná časť sú rozsahom približne rovnocenné (Kipsová – Vančová – Gešková 1984).

1.2 Sotacki kalendar na zvyčajnyj rok 1938 – obsahovo-formálna charakteristika

V podobnom duchu je komponovaný aj *Sotacki kalendar na zvyčajnyj rok 1938*,³ ktorý vyšiel v roku 1937 v Užhorode v tlačiarni Juliusa Földesiho (uvádzané ako *Drukarňa Ju-*

¹ Podľa Kipsovej, Vančovej a Geškovej sa v polovici 19. storočia postulujú základy národných literatúr a národných kultúr národností v Uhorsku, „keď cieľom mladej inteligencie sa stáva šírenie vzdelanosti, organizácia kultúrno-osvetovej práce“ (Kipsová – Vančová – Gešková 1984, s. 35). Tento proces prirodzeným spôsobom zasiahol i do vývoja kalendárov, ktoré sa vzhľadom na svoje široké čitateľské zázemie mohli stať účinným prostriedkom realizácie týchto cieľov.

² Prvý doteraz známy kalendár z roku 1639 písaný v češtine a pochádzajúci z územia Slovenska vyšiel v exulantskej tlačiarni Václava Vokála v Trenčíne. Od roku 1640 je známy kalendár breuerovskej tlačiarne v Levoči s názvom *Nowý a starý kalendár* (Kipsová – Vančová – Gešková 1984).

³ Titulná strana [pozri prílohu] kalendára je ornamentálna, sakrálna-ilustrovaná, čo je štandard pre ľudové kalendáre tej doby (v záhlaví sa nachádza kresba Panny Márie s dieťaťom v náručí, po bokoch a v spodnej časti strany sú zachytené výjavy zo života Ježiša Krista). Ilustrácie naznačujú, že išlo o širšie populárny ľudový almanach.

lius Földesija). Ako zostavovateľ a redaktor je na titulnom liste uvedený Andrej Brody (uvádzané ako *Sostavlen pod redakciju: Andreja Brodyja*).

Sotacki kalendár obsahoval tradičnú kalendárnu časť (liturgický a občiansky kalendár, cirkevné sviatky, praktické rady a pranostiky), ale aj beletristickú a náučnú časť (napr. text *Co je civil'na ochrana proci lěteckym napadzeňom*). V zábavnej časti sa nachádzali poviedky (napr. text *Dva dni na Makovici*), básne (napr. *Pivčuk vinčuje rusnakom, Ruske straže, Sňižok l'ita...*), historické články (napr. *Adolf Ivanovič Dobrjanskij*) a náboženské úvahy (napr. *Sv. otec Nikolaj, Pisň k sv. Otcu Nikolaju*). Dôležitým rysom publikácie bolo používanie domáceho nárečia, čo dokumentuje živú jazykovú realitu regiónu. Kalendár teda slúžil aj ako literárna a jazyková platforma pre miestnych autorov.

Možno predpokladať, že okrem prispievateľov, ktorí niekedy nie sú menovite uvedení pri všetkých publikovaných príspevkoch, na charakter jazyka kalendára výrazne vplýval predovšetkým redaktor a zostavovateľ Andrej Brody, no nemožno vylúčiť ani vplyv tlačiarne – predovšetkým v prípade ortografickej stránky textu. Z toho dôvodu považujeme za potrebné predstaviť ideovú a s tým spojenú i jazykovú orientáciu zostavovateľa Andreja Brodyho, ako aj majiteľa tlačiarne Juliusa Földesiho.

1.3 Andrej Brody

Andrej Brody⁴ (ukr. Андрій Іванович Бродій, maď. Bródy András) sa narodil 2. júla 1895 v obci Kivjažď pri Iršave (dnes Kamjanske na Ukrajine). Pochádzal z početnej roľníckej rodiny, pôvodne s priezviskom Brodij, ktoré sa v literatúre často nesprávne uvádzalo v zmaďarizovanej podobe Bródy. Po maturite na učiteľskom ústave v Užhorode (1914) začal študovať právo v Budapešti, ale pre finančné problémy štúdium nedokončil. V rokoch 1917 – 1919 pôsobil ako učiteľ vo Veľkom Byčkove.

Do verejného života vstúpil počas prvej svetovej vojny. Pôsobil v tlači určenej Rusínom v Budapešti a od roku 1920 zakladal periodiká na Podkarpatskej Rusi: satirický týždenník *Tyukodi Pajtás* (Mukačevo), denník *Kárpáti Futár* (Užhorod) a v rokoch 1924 – 1933 bol šéfredaktorom prvých novín v rusínskom jazyku *Russkij vistinik*.

Politicky sa angažoval v Autonómnom poľnohospodárskom zväze (Autonomnyj zemedelskij sojuz), ktorý spoluzakladal a od roku 1923 v ňom pôsobil ako tajomník. Po smrti predsedu Ivana Kurtjaka sa v januári 1933 stal jeho nástupcom. Ako poslanec Národného zhromaždenia Československej republiky (1933 – 1938) bol výrazným predstaviteľom autonomistického hnutia. Brody bojoval za dôslednú autonómiu Podkarpatskej Rusi, presadzoval uznanie Rusínov ako samostatného národa a chránil ich kultúrne a sociálne záujmy. Zároveň sa vyhraňoval voči ukrajinizácii, polonizácii i slovakizácii a kritizoval československý centralizmus.

V roku 1934 viedol rusínsku delegáciu na kongrese národnostných menšín v Ženeve, kde vystúpil s ostrou kritikou československej národnostnej politiky. V roku 1936 sa stretol s premiérom Milanom Hodžom a požadoval plnú autonómiu pre Podkarpatskú Rus. V máji 1938 sa zúčastnil konferencie Rusínov v Paríži a následne prispel k vytvoreniu tzv. Rusského bloku. Jeho *Zajavlenije* z 21. septembra 1938 predstavovalo spoločný program autonomistických síl.

Po Mníchovskej dohode a vyhlásení slovenskej autonómie bola 11. októbra 1938 vymenovaná aj autonómna vláda Podkarpatskej Rusi, na čelo ktorej sa postavil práve

⁴ Podrobnejšie pozri Kučera 2007, Rundesová 2025, Pop 2025.

Brody. Jeho mandát bol však krátky – už 26. októbra 1938 bol na základe sfaľovaných dokumentov obvinený zo spolupráce s maďarskou iredentou, bol zatknutý a odsúdený na tri roky väzenia. Na slobodu sa dostal vo februári 1939.

Po obsadení Podkarpatskej Rusi Maďarskom sa Brody presunul do Budapešti a v rokoch 1939 – 1944 bol poslancom maďarského parlamentu. Vystupoval proti začleneniu Podkarpatska do Sovietskeho zväzu a podieľal sa na tzv. rusínskom zákonodarstve.

V novembri 1944 ho zatkli príslušníci sovietskej kontrarozviedky SMERŠ a v roku 1946 bol po procese v Užhorode popravený. Presný dátum smrti nie je doložený – podľa rôznych prameňov zomrel 11. júna alebo 7. decembra 1946.

1.4 Július Földessy

Július Földessy⁵ (ukr. Юлій Фелдешій, maď. Földessy Gyula) sa narodil 7. septembra 1875 v Sobranciach a patrila k významným predstaviteľom rusínskej inteligencie na Podkarpatskej Rusi v prvej polovici 20. storočia. Pôsobil ako kníhtlačiar, vydavateľ, verejný činiteľ a politik.

Po absolvovaní gymnázia v Užhorode študoval na miestnom gréckokatolíckom učiteľskom seminári, no po dvoch ročníkoch sa rozhodol venovať polygrafii. Užhorodskú tlačiareň, kde začínal ako zamestnanec, vlastnil od roku 1907. Tlačiareň sa stala významnou inštitúciou šíriacou rusínsku kultúru a vydavateľskú činnosť, ktorá pretrvala až do jej znárodnenia sovietskymi úradmi v roku 1945.

Földessy sa aktívne zapojil aj do verejného a politického života. Po prvej svetovej vojne, v ktorej bojoval na ruskom fronte a bol zranený, sa v Užhorode venoval vydávaniu novín a publicistike. Politicky sa, podobne ako Brody, etabloval v Autonómnom poľnohospodárskom zväze (Autonomnyj zemedelskij sojuz – AZS), ktorý mal v programe autonómiu Podkarpatskej Rusi a výrazne sa orientoval na spoluprácu s Maďarskom. Földessy sa stal podpredsedom tejto strany a patrila k jej hlavným predstaviteľom.

V parlamentných voľbách roku 1935 bol zvolený do hornej komory Národného zhromaždenia Československej republiky za XII. volebný kraj (Užhorod). AZS vtedy kandidoval v rámci Autonomistického bloku vedeného Hlinkovou slovenskou ľudovou stranou. Földessy síce nevstúpil do senátorského klubu HSLS, no v senáte pôsobil ako nezaraďený a s ľudákmi často spolupracoval. Jeho autonómne predstavy mali radikálny charakter – dokonca navrhoval zväčšenie Podkarpatskej Rusi o časť východného Slovenska s Košicami ako hlavným mestom. Senátorský mandát mu zanikol začiatkom roka 1939 v súvislosti s rozpustením politických strán na Podkarpatskej Rusi.

Po viedenskej arbitráži a obsadení Podkarpatskej Rusi Maďarskom bol v roku 1939 kooptovaný do maďarského parlamentu ako zástupca pričlenených území a pôsobil tam do roku 1944. V Budapešti zastával aj funkciu poradcu komisára pre Karpatské územie. V tomto období presadzoval autonómiu regiónu, no jeho snahy zostali bez úspechu.

V novembri 1944 bol zatknutý sovietskymi orgánmi a odvečený do väzenia v Sambire (dnes Ukrajina, L'vovská oblasť), kde roku 1947 zomrel ešte pred ukončením súdneho procesu.

Földessyho život a činnosť dokumentujú prepojenie kultúrnych a politických aktivít rusínskej elity s maďarskou orientáciou v období medzi dvoma svetovými vojnami. Ako vydavateľ a kníhtlačiar zohral významnú úlohu v šírení rusínskej kultúry, no jeho

⁵ Podrobnejšie pozri Magocsi – Pop 2002, resp. Magocsi – Pop 2010.

politické pôsobenie bolo poznačené kontroverznými krokmi, ktoré vyvolávajú diskusie o jeho lojalite.

2 Jazykovo-historická analýza vybraného textu zo *Sotackeho kalendára*

Na základe názvu kalendára, v ktorom sa expressis verbis spomína, že by malo ísť o sotácky kalendár, je možné sa domnievať, že jazyk, v ktorom sú jednotlivé texty v publikácii písané, by malo byť sotácke nárečie. Na druhej strane však na základe politicko-ideovej orientácie tvorcov kalendára, ale aj na základe grafickej podoby jedného textu, ktorý je publikovaný v azbuke/cyrilike, je viac pravdepodobné, že ide o rusínsky jazyk, resp. istý typ rusínskeho nárečia.

Na analýzu sme si vybrali jeden z beletristických textov publikovaných v kalendári – poviedku *Dva dni na Makovici*. Ako autor textu je uvedený Jurko Dub – predpokladáme, že ide o pseudonym regionálneho učiteľa alebo kňaza z niektorej z obcí v lokalite Makovického panstva (kde sa príbeh odohráva), prípadne Zborova alebo Bardejova, keďže kalendáre často uverejňovali literárne príspevky miestnych autorov, ktorí inak nevydali knihy. Prípadne mohlo ísť o literáta alebo publicistu z Brodyho okruhu. Brody ako zostavovateľ a redaktor totiž zhromažďoval siet' spolupracovníkov, ktorí mohli písať beletriu, ale nechceli sa podpisovať vlastným menom. V neposlednom rade, hoci ide o najmenej pravdepodobnú možnosť, mohlo ísť o známejšieho autora, ktorý použil pseudonym, aby oddelil svoju politickú činnosť od literárnej.

Poviedka zachytáva každodenný život na vidieku, ktorý je sústredený okolo rodiny mladého roľníka Andrija a jeho matky Nikolajky. Dej sa odohráva počas dvoch dní, keď do dediny prichádza nová učiteľka zo slovenského prostredia. Postavy – Andrij, jeho švagriná Marija, kamarát Kuzma či starý dedko – reagujú na príchod učiteľky rozdielne. V centre pozornosti stojí jazykový konflikt: dedinčania sú pevne spätí s rusínskym prostredím a s rusínskym (ruským⁶) jazykom, zatiaľ čo nová učiteľka hovorí po slovensky a zdôrazňuje potrebu slovenčiny ako štátneho jazyka. To vyvoláva odpor a obavy, že deti stratia vlastnú reč a identitu. Poviedka tak zachytáva nielen každodennú prácu a vzťahy na dedine, ale aj napätie medzi tradíciou a modernizáciou, medzi rusínskou svojbytnosťou a štátnymi záujmami.

Námet poviedky, ako aj jej lokácia Makovica, Čarno – dnes Šarišské Čierne a Zborov⁷ svedčia viac o rusínskej než o sotáckej jazykovej profilácii textu, napriek tomu sa v texte pokúsime nájsť sotácke javy, ako ich vo svojich prácach vymedzujú Viera Kováčová, Júlia Dudášová, Martina Čeripková, Jozef Štolc, Michal Franko, Rudolf Krajčovič a Peter Karpinský.

2.1 Sotácke nárečia (stručná charakteristika)

Sotácke nárečia patria do východnej skupiny východoslovenských nárečí, rozšírených najmä v okresoch Humenné, Snina a čiastočne Sobotrance. Oblasť sa delí na veľkú sotácku oblasť a malú sotácku oblasť.

⁶ V texte sa objavuje označenie ruský jazyk (s dvoma **ss**), ktorým autori pomenúvajú rusínčinu.

⁷ Zborov je obec v okrese Bardejov na severovýchodnom Slovensku, ležiaca pod Nízkymi Beskydami; historicky bola centrom panstva Makovica a mala zmiešané obyvateľstvo (Slováci, Nemci, Maďari, Židia), pričom v okolí prevažovali Rusíni. Čierne (dnes Šarišské Čierne, v prameňoch Čarno/Čarňi) je susedná dedina s rusínskym obyvateľstvom a zachovanými prvkami rusínskej kultúry a jazyka, zatiaľ čo Makovica označuje hrad a panstvo nad Zborovom, ktoré v minulosti spravovalo desiatky prevažne rusínskych horských obcí.

Veľká sotácka oblasť zaberá územie v okolí Humenného a Sniny a z jazykového hľadiska sa delí na podvihorlatský a polaborecký podtyp. Typickým znakom tejto oblasti je zmena hlásky **l** na bilabiálne **u** v l-ovom prístaví mužského rodu (napríklad *byu*, *cahay*) a aj v pôvodne slabičnom **l** (*poyni*).⁸ Vo fonetike sa uplatňuje asibilácia spoluhlások **t'**, **d'** > **c**, **z**, mäkké alveolárne sykavé spoluhlásky **ś**, **ź**, **ć**, **đ** a mäkké bilabiálne spoluhlásky **ʼb**, **ʼp**, **ʼm**, **ʼv**. V oblasti sa zachováva aj vokál **y** po tvrdých spoluhláskach (*žyto*, *ryba*, *nožyk*). Vo fonologickom systéme sa uplatňujú zúžené vokály **o**, **e**, **a** a konsonantická mäkkosť – korelácia spojená napr. s výslovnosťou hlásky **ä**.

Sotácke nárečia v tejto oblasti sú poznačené aj silným ukrajinským vplyvom. V morfolologickej rovine sa prejavuje v používaní prípon **-oho**, **-omu** v G a D masculín a neutier či prípony **-ou** v I sg. feminín. Ďalším osobitným znakom je prípona **-oma** v I pl. všetkých rodov (*s xlopoma* oproti zemplínskemu *s xlopami*). V slovesnej paradigme sa odlišujú tvary slovesa byť – v podvihorlatskej skupine sa používa tvar *byu*, *byla*, *bylo*, *byli*, zatiaľ čo v polaboreckej sa vyskytujú formy *bul*, *bula*, *bulo*, *buli*. Popri slovesnej prípone **-m** v 1. os. sg. sa vyskytuje aj prípona **-u**.

Malá sotácka oblasť sa rozprestiera v okolí Sobraniec, na juhovýchodnom okraji bývalej Užskej stolice. Táto oblasť má prechodný charakter medzi slovenským a ukrajinským jazykovým prostredím, čo spôsobilo silnú jazykovú nehomogénnosť. Sotácke nárečia v tejto oblasti sa odlišuje používaním opytovacieho zámena *so* namiesto *čo* či *co*.

Aj v malej sotáckej oblasti sa zachováva zúžené vokály **o**, **e**, **a**, hoci ich výslovnosť má tendenciu smerujúcu k **o**. Vokál **y** sa tu v súčasnosti z veľkej časti vytratil a zachováva sa len v niekoľkých konzervatívnych obciach. Fonetické a morfologické prvky ukrajinského pôvodu sú tu výraznejšie než vo veľkej oblasti. V nárečí sa uplatňujú tvrdé varianty spoluhlások **ś**, **ź**, čo súvisí s východoslovenským vplyvom. Zmena **l** > **u** sa v tejto oblasti nevyskytuje tak často ako v podvihorlatskom type a v mnohých dedinách dochádza k asimilácii smerom k užšiemu dialektu.

V porovnaní s veľkou sotáckou oblasťou má malá sotácka oblasť menej jednotný jazykový charakter. Zatiaľ čo humensko-sninský región si zachováva archaické a konzervatívne rysy, sobranské nárečia vykazujú silné kontaktné a asimilačné tendencie smerom k ukrajinským a užším nárečiam. Zmena **l** > **u** a prípona **-oma** sú tu zriedkavejšie, rozdiel medzi **i** a **y** sa vytráca a počet zúžených vokálov je menší.

V analyzovanom texte *Dva dni na Makovici* sa nachádzajú javy, ktoré sú čiastočne zhodné s predchádzajúcim opisom sotáckych nárečí, napr. výskyt asibilácia **t'**, **d'** > **c**, **z**, výskyt mäkkých hlások **ś**, **ź** (nedôsledne zapisovaných), v texte je však častejší výskyt tvaru *sja* oproti *ša*, nedostatok slabičného **r**, **l**, výskyt vokatívnych tvarov, morféma **-u** v 1. os. sg. verb a pod. Ide však o marginálny výskyt spomínaných znakov, pričom dané javy nie sú striktne sotáckeho charakteru, ale sú prítomné aj v iných východoslovenských nárečiach. Naopak, v analyzovanom texte sú častejšie javy, ktoré sú odlišné od charakteristiky sotáckych nárečí a výraznejšie vykazujú predpokladanú rusínsku profiláciu textu, konkrétne by na základe lokácie textu mohlo ísť o niektoré zo západokarpatských rusínskych nárečí.

⁸ V polaboreckom podtype je podľa Kováčovej (2010) ten jav obmedzený.

2.2 Západokarpatské rusínske nárečia (stručná charakteristika)

Podľa Juraja Vaňka západné karpatské rusínske nárečia predstavujú významnú vetvu karpatského rusínskeho jazykového areálu, ktorá sa odlišuje od východnej zakarpatskej vetvy svojou fonologickou aj morfológickou výstavbou.

Stručnú charakteristiku západných karpatských rusínskych nárečí sa pokúsime podať na základe diel Juraja Vaňka, Júlie Dudásovej a Zuzany Hanudelovej.

Z fonologického hľadiska si západné rusínske nárečia zachovávajú základné východoslovanské znaky, no zároveň vykazujú viacero osobitostí, ktoré ich približujú k západodoslovanskému prostrediu. K najcharakteristickejšiemu javom patrí tzv. polnoglasie, teda zmena praslovanských skupín ***tort, tolt, tert, telt** na podoby typu **torot, tolot, teret, telet**, čo nachádzame v slovách *korova, vorona, holova, moloko, bereh*. Mimoriadne príznačná je hláska **ɣ** (v prepisoch ako **ŷ**), ktorá má viacero reflexov: môže pochádzať zo starého praslovanského **γ** (*rukŷ, nohŷ*), z praslovanských skupín **ѣѣ** a **ѣѣ** (*dobryj, velykŷ*), či z iných pozícií, pričom jej rozšírenie je typické práve pre rusínske dialekty. Významným znakom je aj zmena praslovanských nosoviek – **ę** sa mení na **’a** (*des’at’, s’atŷ*), **ą** na **u** (*zub, budúť*). Reflex praslovanského **ě** je v podobe **i** (*sino, l’ito*), zatiaľ čo staré **o** a **e** v zatvorených slabikách prechádzajú na **i** (*kiň, sil’, viz*).

K špecifickým znakom fonologického systému patrí aj kombinácia depalatalizovaných slabík **de, te, ne, le** s palatalizovanými **d’i, t’i, ňi, l’i** (*d’ityna, pot’im, l’ito*). V nárečiach sa zachovala druhá palatalizácia, čo vidno napríklad v plurálových tvaroch typu *borsudz, Rusnacy*. Osobitým znakom je aj platálnosť sykaviek **s, z** pred **i**, ktoré pochádza z **ě** alebo pred **a < ę** (*š’ino, ž’ila*), ako aj zánik pôvodného **-i** v imperatíve (*chod’, rob, voz*).

V rusínskych nárečiach je podľa Júlie Dudásovej (2015) stav výskytu epentetického **l’** diferencovaný podľa geografického rozšírenia na dve časti – vo východnom areáli sa zachoval pôvodný (starší) vývinový stav, čiže skupiny **pl’, bl’, ml’, vl’**, v západnej časti rusínskeho areálu sa epentetické **l’** nevyskytuje. Podľa autorky možno usudzovať, že v západnom areáli sa skupiny **pl’, bl’, ml’, vl’** ako výrazný diferenčný jav rusínskych nárečiach východoslovanského pôvodu zmenili na **pj, bj, mj, vj** v dôsledku vonkajšieho vplyvu (východo)slovenských nárečí.

Z morfológického hľadiska sa slovesná flexia vyznačuje zakončením 3. os. sg. a pl. prez. na **-t** (*chodyt, robyt, sydyt – chodat, robjat, sydat*), zatiaľ čo východná skupina používa koncovky s **-t’** (*chodyt’, robyt’*). V préterite prevláda koncovka **-l** (*chodyl, robyl*), ktorá je opäť znakom príbuznosti so západoslovanským areálom, oproti východným tvarom na **-u** (*chodyu, robyu*). Slovesá s príponou **-uva-** majú pri časovaní podobu **-iju-** (*kupuva-ty – kupiju, kupiješ*). V 1. os. sg. prez. sa uplatňujú dve paralelné koncovky **-u** (*nesu, vedu, robyt’ – robju*) a **-m** (*čitam, padam*), čo odráža jednak východoslovanský stav, jednak západoslovanský vplyv.

Substantíva všetkých rodov majú v datíve, lokáli a inštrumentáli plurálu zjednotené koncovky: *vovkam – vovkach – vovkamy; d’ivkam – d’ivkach – d’ivkamy; slovam – slovach – slovamy*. Osobitým javom je aj zachovanie duálových koncoviek v I pl. adjektív a zámen na **-ŷma** (*s tŷma dobrŷma chlopamy, babamy*), čo je archaický prvok. V I sg. fem. sa v tejto oblasti používa prípona **-om** (*s tom dobrom susidom*). Pre tieto nárečia je tiež typická genitívna koncovka **-oj** v sg. adjektív (*staroj babŷ, šumnoj d’ivkŷ*). V N pl. adjektív a prislúchajúcich substantív sa v týchto nárečiach vyskytuje koncovka **-ŷ** (*starŷ babŷ, velykŷ lukŷ*). Genitív sg. feminínnych adjektív má skrátený tvar **-oj** (*staroj babŷ, šumnoj d’ivkŷ*), zatiaľ čo východné nárečia zachovávajú nekontrahovanú podobu

(*staroji*). V tvare L a I sg. pri maskulíne a neutre sa stierajú rozdiely medzi adjektívami a zámenami, keďže sa používajú rovnaké formy *o tŷm dobrŷm chlopovy/d’ivčatu – s tŷm dobrŷm chlopom/d’ivčatom*.

V analyzovanej poviedke môžeme nájsť väčšie množstvo znakov, ktoré sú viac-menej totožné s predchádzajúcou charakteristikou západných karpatských rusínskych nárečí. Na fonologickej rovine je to napr. polnoglasie – v texte nachádzame tvary *korovy, holos, moloka, holova*, ktoré presne zodpovedajú javom typu *torot, tolot, teret*. Reflex praslovanského **ě** na **i**, napr. *sja bil’ili po ňim zvizdy, šino*. Výskyt hlásky **ɣ/ŷ** aj keď graficky nie je dôsledne zaznamenaná. Palatalizované skupiny *d’ivčata, pot’im, l’ito*, ktoré sa vyskytujú v texte, sú priamo uvedené aj v samotnej charakteristike rusínskeho nárečia. V texte dominuje neprítomnosť epentetického **l’ robju**, ale aj *spravľal*. Z fonologického hľadiska ešte možno spomenúť vokalicú alternáciu **e > u** (*večur*), ktorá sa často realizuje pred finálnym **-r**, tzv. **ikavizmus**, t. j. nahrádzanie pôvodného **o** (resp. praslovanského **ě, o, e** v rôznych polohách) hláskou **i** – *rokŷ > rik, pokojŷ > pokij* a pod.

Z hľadiska výskytu rusínskych morfológických znakov možno spomenúť 3. os. sg. a pl. zakončenú na **-t stojit, povist, robjat, budúť**. Tvar préterita zakončeného na **-l** – *byl večur, povil, zasmijal, povila*, ale aj tvar bez formovej morfémy *moh, prit’ah*, pričom tvary l-ového participia s **-l** sú typickým znakom západného areálu oproti východným tvarom na **-u** (*chodyu*). 1. os. sg. s výskytom koncovky **-u/-m** – v texte sa objavuje tvary *hvarju, prošu* (východoslovanský typ), no aj *znam, prišam*, čo potvrdzuje súbeh oboch foriem. Infinitív má častú podobu zakončenú na **-ti** (*lupiti, znati, mati*). Oproti tvarom **-ovať** v nedokonavom vide sa v texte vyskytujú podoby **-uvati** – *posvičoval, bešiduvalo*. Substantíva v pluráli majú náznak unifikovaných koncoviek (napr. *korovy – korovami, l’ude – l’udami*). Tvary adjektív majú podobu *molodoj, robotnyj, jasnyj, robitnoho*, zámeno čo sa vyskytuje v tvare *što*, privlastňovacie zámeno majú podobu *svoho*.

Zároveň však v texte môžeme nájsť aj isté odlišnosti. Ide napr. o spomínaný výskyt a zápis hlásky **ɣ** (**ŷ**). Charakteristika západokarpatských rusínskych nárečí uvádza, že ide o veľmi príznačný znak (*rukŷ, nohŷ*), v texte sa však takáto grafická podoba miestami nevyskytuje a nahradená je grafémou **i** (*zdravy ruki, zdravy nohi*). Tento fakt pravdepodobne naznačuje zjednodušený pravopis pôvodného nárečového stavu. Nedôslednosti sa objavujú pri palatalizovaných skupinách. Ako sme už uviedli, v texte sa síce objavujú tvary *pot’im, d’ivčata, l’ude*, ale podoby nie sú realizované dôsledne a objavuje sa aj zápis *deti*, ktorý by bol bližšie k slovenčine než k rusínčine. V prípade sykaviek **š, ž** sa v texte vyskytuje len zápis so **š** (*šino*), čo ukazuje buď na oslabenie tohto javu, alebo na zjednodušený a nedôsledný zápis zo strany autora. Z morfológického hľadiska v texte absentujú duálové koncovky **-ŷma** (*s tŷma dobrŷma chlopamy, babamy*). Výrazne je rozkolísaný výskyt a zápis tvaru verba *bol* – v texte ho možno nájsť ako *byl, bylo* ale aj *bul*.

3 Záver

Jazyková analýza kalendára z roku 1937/38 jednoznačne ukazuje, že publikácia, ktorá nesie názov *Sotácky kalendár*, nie je zostavená v sotáckom nárečí. Názov publikácie je preto zavádzajúci a nepresný. Ako sme uviedli, sotácke nárečia patria do východoslovenskej nárečovej oblasti, vyznačujú sa špecifickými hláskoslovnými znakmi (napr. zúžené vokály **o, e, a**, bilabiálne **u**, absencia diftongov, tvary typu *hŷeŷ, kameŷ, occa*,

ňešem), no tieto charakteristické prvky sa v analyzovanom texte objavujú iba marginálne, často nedôsledne a len v ojedinelých prípadoch.

Naopak, text poviedky *Dva dni na Makovici* i ďalšie časti kalendára vykazujú systematické znaky západokarpatských rusínskych nárečí, napr. výskyt polnoglasia (*korova, holova, moloko*), reflex praslovanského *ě* na *i* (*sino, l'ito*), jav ikavizmu (*rik, pokij*), tvar préterita zakončeného na *-i* (*byl, povil, zasmijal*), koncovky 3. os. sg. a pl. na *-t* (*stojit, robjat*), výskyt sloviess *-uvati* (*besiduvati, posvičuvati*) a čiastočná prítomnosť charakteristickej fonémy *ы/ѣ*. Tieto znaky sú jednoznačne rusínske a zapadajú do opisu západokarpatskej vetvy rusínskeho jazykového areálu.

Dôležité je aj spoločensko-historické pozadie textu, keďže redaktor Andrej Brody i vydavateľ Július Földessy patrili k rusínskej inteligencii, ktorá sa v 30. rokoch 20. storočia programovo usilovala o kultivovanie a rozvíjanie rusínskej identity. Použitie rusínskeho jazyka v kalendári preto nebolo náhodné, ale súčasťou vedomej národno-kultúrnej stratégie.

Zároveň aj samotný obsah kalendára (poviedky, básne, náboženské texty či historické články) nesie znaky rusínskej kultúrnej tradície a odráža reálne jazykové prostredie obcí na Makovickom panstve, kde bolo rusínske obyvateľstvo majoritné. Ide teda o literárnu a jazykovú platformu rusínskeho prostredia, nie o doklad sotáckeho dialektu.

Z toho dôvodu možno na záver konštatovať, že *Sotacki kalendar na zvyčajný rok 1938* nie je sotácky, ale rusínsky, a jeho názov je terminologicky i jazykovo nepresný. Použitie prívlastku „sotácky“ v titulke mohlo mať funkciu regionálneho označenia, no neodzrkadľuje jazykovú realitu textu. Presnejšie by bolo uvažovať o rusínskom kalendári vydanom pre západokarpatský región, ktorý zachytáva autentickú jazykovú a kultúrnu podobu rusínskej komunity v medzivojnovom období.

Bibliografia:

- ČERIPKOVÁ, Martina, (1995). Nárečie sotáckej oblasti pri Sobranciach z hľadiska slovensko-ukrajinských jazykových vzťahov. In: Mira NÁBĚLKOVÁ a Pavol ODAĽOŠ (eds.), (1995). *Varia IV. Materiály zo IV. kolokvia mladých jazykovedcov (Modra-Piesok 30. 11. – 2. 12. 1995)*. Bratislava – Banská Bystrica: Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV, s. 30–34.
- ČERIPKOVÁ, Martina, (1997). Vokalizmus východoslovenských sotáckych nárečí z hľadiska slovensko-ukrajinských jazykových vzťahov. In: Mira NÁBĚLKOVÁ (ed.), (1997). *Varia VI. Zborník zo VI. kolokvia mladých jazykovedcov (Modra-Piesok 27. – 29. 11. 1996)*. Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV, 1997, s. 228–232.
- DUB, Jurko, (1937). Dva dni na Makovici. In: Andrej BRODY, (ed.), (1937). *Sotacki kalendar na zvyčajný rok 1938*. Užhorod: Drukarňa Juliusa Földesija, s. 55–64.
- DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, Júlia, (1993). Východoslovenské nárečia z aspektu ukrajinsko-slovenských jazykových kontaktov. In: Milan BOBÁK et al. (eds.), (1993). *Naukovi zapysky*. 18. Prešov: Sojuz rusyniv-ukrajinciv Slovackoji Respubliky, s. 93–110. ISSN: 2518-783X.
- DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, Júlia, 2015. *Vývin rusínskeho jazyka a dialektológia*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove – Ustav rusínskeho jazyka a kultury. ISBN 978-80-555-1294-5.
- FRANKO, Michal, (1958). Kapitoly zo štúdia sotáckeho nárečia. In: Ján PIRŠ, (ed.),

- (1958). *Almanach Zemplína*. Michalovce: Okresný výbor KSS, 1958, s. 159–186.
- HANUDELOVÁ, Zuzana, (1993). Územne členenie ukrajinských nárečí východného Slovenska. In: *Slavica Slovaca*, 28, s. 178–184.
- Kalendar [online]. In: *Encyclopaedia Beliana*. ISBN 978-80-89524-30-3. Dostupné z: <https://beliana.sav.sk/heslo/kalendar>. [zobrazené 01.10.2025].
- KARPINSKÝ, Peter, (2009). Niekoľko poznámok k súčasnému stavu sotáckych nárečí v okolí Humenného. In: Martin OLOŠTIAK, Martina IVANOVÁ a Lucia GIANITSOVÁ-OLOŠTIAKOVÁ, (eds.). (2009). *Varia XVIII. Zborník plných príspevkov z XVIII. kolokvia mladých jazykovedcov (Prešov – Kokošovce – Sigord 3. – 5. 12. 2008)*. Prešovská univerzita v Prešove, 2009, s. 318–325. ISBN 978-80-555-0083-6.
- KIPSOVÁ, Mária, Tatiana VANČOVÁ a Želmíra GEŠKOVÁ, (1984). *Bibliografia slovenských a inorečových kalendárov, 1701 – 1965*. Martin: Matica slovenská.
- KOVÁČOVÁ, Viera, (2004). Súčasná podoba sotáckych nárečí v komunikácii obyvateľov severovýchodného Zemplína. In: Vladimír PATRÁŠ, (ed.), (2004). *Súčasná jazyková komunikácia v interdisciplinárnych súvislostiach*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, s. 230–240. ISBN 80-8055-979-1.
- KOVÁČOVÁ, Viera, (2010). *Sotácke nárečia severovýchodného Zemplína z aspektu petrifikácie a nivelizácie*. Ružomberok: Katolícka univerzita v Ružomberku. Filozofická fakulta. ISBN 978-80-8084-549-0.
- KRAJČOVIČ, Rudolf, (1988). *Vývin slovenského jazyka a dialektológia*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- KUČERA, Martin, (2007). BRODY Andrej 1895 – 1945/1946. In: *Bibliografický slovník českých zemí*, Dostupné z: https://biography.hiu.cas.cz/index.php?title=BRODY_Andrej_1895%E2%80%931945/1946&oldid=704441. [zobrazené 01.10.2025].
- LIPTÁK, Štefan, (1969). Príspevok k sotáckej problematike vo východoslovenských nárečiach. In: Peter BUNGANIČ, (ed.), (1969). *Jazykovedný zborník venovaný prof. PhDr. Štefanovi Tóvikovi, CSc., k šesťdesiatym narodeninám*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, s. 13–23.
- MAGOCSI, Paul R. a Ivan Ivanovich POP, (2002). *Encyclopedia of Rusyn history and culture*. Toronto: University of Toronto Press. ISBN 0802035663.
- МАГОЧИЙ, Павло Роберт а Іван ПОП, (2010). *Енциклопедія історії та культури карпатських Русинів*. Ужгород: Видавництво В. Падеяка. ISBN 978-966-387-044-1.
- POP, Ivan, (2025). BRÓDY Andrej (*1895 †1945). In. *Rusyn.sk*. Dostupné z: <https://www.rusyn.sk/brody-andrej-1895-1945/>. [zobrazené 01.10.2025].
- RUNDESOVÁ, Táňa, (2025). Andrej Bródy, rusínsky politik maďarskej orientácie. In. *Rusyn.sk*. Dostupné z: <https://www.rusyn.sk/andrej-brody-rusinsky-politik-madarskej-orientacie/>. [zobrazené 01.10.2025].
- ŠTOLC, Jozef, (1994). *Slovenská dialektológia*. Bratislava: VEDA, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. ISBN 80-224-0036-X.
- VAŇKO, Juraj. Karpatské rusínske nárečia. In: Akadémia rusínskej kultúry v Slovenskej republike. Dostupné z: http://www.rusynacademy.sk/slovak/sl_jazyk.html#back. [zobrazené 01.10.2025].

Príloha 1:

Ukážka analyzovaného textu

JURKO DUB

Dva dni na Makovici

Byl večur, hardyj večur i v Nikolajčinych byli už po roboti. V deň Andrij vozil šino z poľa. Jak ostatnij raz pritah s korovami, zdychnul sobi s polehotom. Raz lem čuje holos materi:

„Andriju, ta zavtra pojdeš na listá do Džvirnika.“

Na što sja ozvala Marja, joho švegerina zo slovami:

„Mamo, ne radše by sme išči z listom počekali. Tad' mame na ne dost' koli, a šino nam može zmoknuti,“ povidala, medzi tym jak privjazajuči korovy gu žolobu tu tam išči dodala: „Hej, Kešula, hej Šumna, na misce!“

Marin muž byl v Americi už četvertyj rok a teperj druhyj rok, jak o sobi nič ne daje znati. Nikolajka posluchala nevistu a poťim lem pokyvala holovoj taj otpovila:

„Ni, ni, moja vdovička, rada by rady davala.“

Ne mala vera stara Nikolajka rada, keď dakto sja do jej rozkaziv mišal. Dumala, že lem ona može mati slovo v domi. Ne mohla terpiti, keď dakto v jej gazdovstvi protivil sja tomu, što ona povila. Zato i skrinula u poroha chyžy na Marju:

„Ej, Marjo, Marjo, ne smot' ty na nič, ale sluchaj, što ja ti hvarju“ i tichše dodala, jak keby chotila dokazati, že ona ma pravdu: „Hele, steliti už nit čim pod korovy a šina už precik vece doma jak na poľu a hejže Andriju, mij synu?“ zakričala holosniše i čekala, što otpovist Andrij.

Ale Andrij znal bars dobri, jak to doma zos starom maťirjom, zato i ne choťil dati za pravdu Marji. Spravljal voz na dvori i nedzbal o nič druge, jak o svoju robotu. Jak učul holos materi, lem sja obernal i linivo zamyčal štosi pod nos i dale popravľal voz.

Jak popravľal drabňaka, zocmilo sja. Cma začala všytko hyltati. Na dvori ledva bylo vidno. Andrij už i ne vidil, ale vše štosi popravľal. Štosi majstruval v domi. Nikolajka sja uspokočila i vošla do chyžy. Večur ukazovalsja šumnyj. Vynesla bandurky i začala jich lupiti. Misjac soj posvičoval na nebi a kolo ňoho jak drobny piňaži rozsypali svja zvizdy. Nastal pokij v seli, takyj pokij, jakyj lem v seli može byti. Tu-tam prišol dajakyj drabňak išči z šinom z poľa, zahučalo, zamyčalo štosi desi i každýj znal, chocj to išči robota ne skončena v seli, ale že den už skončenyj.

„Chvala Bohu“ povila Nikolajka.

„Lem keď bulo šimni,“ odpovil Andrij na svoji myšlinky i posmotril do hory na nebo.

Siňe, bylo nebo. Lem tu-tam sja bilili po nim zvizdy. On rad mal, keď bylo tak šumni. Teperj vidil, že misjac jasnyj, že nit kolo ňoho molhy, i sja zraduval. Može zato i povil doraz potim, tak jak keby odpovidal materi: Chvala, chvala Bohu.

Jednym slovom, vin sja ne bojal zavtrišňoho dňa. Vin anij ne dumal dovho na to, bo v seli lude v tot čas o čomsi druhim šuškali, a to, že prišla nova učitel'ka. Mnogo sja bešiduvalo dotľa dokľa jej išči ne bylo, potim ale, jak sja zjavila na voľby vece, a teperj, koli už calkom sja zarjadila, žeby lem čekala na september, bešiduvalo ša mnoho naholos o ni, ale vera vece sja šepkalo na ucho, bo ona byla iz daleka, a ne bešiduvala po ruski. A jak zname, veci kotory sja nam ne ľubjat nevykrikuje, bo ne zname najisni, koli mame pravdu. A žandare micny lude... Tak i Andrij. Jak rozmyšľal pri roboti, o učitel'ki, soj podekoli pokyvuval holovom taj prihvarjal: „Ta to až z Ružomberku, abo, molode a učitel'ka.“

Joho, Andrija interesovalo, jaka to tota učitel'ka bude. To sja budut čarnansky divčata čudovati, jak uvidat jej panskyj fartušok, – prihvarjal soj dale, – abo v čim to ona bude?

... Najisni lakovy topanky, bluzka bilicka, bilicka jak i lička, kotry sja budut lem smijati ot molodosti, bo jak hvarjat, moloda paňi jak cukernik. Andrij vidil už taky paňi v Zborovi, jak chodil na jarmak, ale ta jim precik lem hvarili kišasonka a ti lude čomši inšak hvarjat. Učitel'ku iši paradniše: slečna. Ona i inšak bešiduje jak kišasonky. Kišasonky lem po maďarsky a slečna zajs lem po sloveňsky. Ťiž paradne. Anij tota, anij tamty ne znajut valalskyj russkij jazyk. Jednak paradne sja i trimajut. Jak jedna, tak i druha, tak lem krutat-vertat gambami i smotrat zvysoka.

Andrij dumal-dumal, tak jak opertyj na plot sja dovho zasmotril pered sebe. Naraz učul, jak Hamarčakovy ženut korovy napavati gu studni i pri ni zbačil Kuzjmu jak sja šykuje pri derevi. Kuzma rubal dyrva. Už hardi stajalo kolo ňoho naškipano, ale vin tu-tam išči vše štosi babral. Jedinyj švitlyj večur mu pomahal, a už byl i straponyj. Jak zašol mišačok za chmaru, ukazala sja v dvori jeho teta v čepci i okruhla. Kuzjmovi uz sja ne chcelo dale robiti, ta priklikal tetu pomoči skladati. A jak ona podošla, ta jej zochabil, a sam sja pozberal het. Na draži podumal, de by mal iti. Uvidil v Nikolajčinim dvori Andrija, ta sja k ňomu pridala. Pozvidal sja ho takoj zdaleka:

„Jak stojíš Andriju s koničom?“

„A!“ odpovil Andrij, taj, pritach sja, tak jak by do mysli mu prišlo, že vera ne oplatit sja otpovisti, bo s koničom dojs išči roboty. Ale potim rozberal sja, taj povil: „Bude, všytko bude dobri, lem naj sumni potrimat.“

Tu jak by mu do mysli prišlo, že všytka robota na jeho plečach, ale što, zdravyy ruki, zdravyy nohy, ta lem naj Pan Boh pomože! Naňa nit ot vojny, brat v Americi, mati stara a na švegerinu nit što sja spoľeči. Sam, samickyj sam na cile Nikolajčino gazdivstvo. Ale Andrij molodoy človek, druhyj rik paribčit, ta ci vin dzbat dašto?

„Sto sja skaržyti na doľu, keď parobok robotnyj“ povila by Nikolajka, keby sja jej dakto zvidal.

Ale jej sja nikto take ne zvidal. Každij mal svojoj starosti po ucha. Andrija vše bylo povno v roboti. Sijal, kosil, vozil, spravľal, kopal, sadil i stara mati byla lem pyšna na svoho robitnoho syna. Osobenno zato byla pyšna, že vin jej sluchal i rady ne daval, jak nevista. Zato dakoli i hordo o nim povila: „Mij Andrij, to parobok!“

No parobok jak parobok. Tu to – tam se. De treba robiti, všytko zabude, tak robit, de zajs domašnij pokij, otdych – bešida, smich. Tad' Andrij znal bars dobri, ze til'ko joho: veselo pobešiduvati i zašmijati sja po ťažki roboti. Ale teperj sja mu zachotilo inše, i vyfteral svoj nis z rukavom.

„Kuzmo,“ začal potim, „ci vidil jes už paňi učitel'ku?“ pozvidal Kužmy Andrij jakymsi ne bars smilym holosom.

„Ta jakže,“ odpovil Kuzjma. „Byla u nas, prosila moloka. Ažij soj prisila na lavku v chyži, ne tak, jak kišasonky zyykli,“ dokinčil.

„Ne hvarj... Sila, hvariš?“

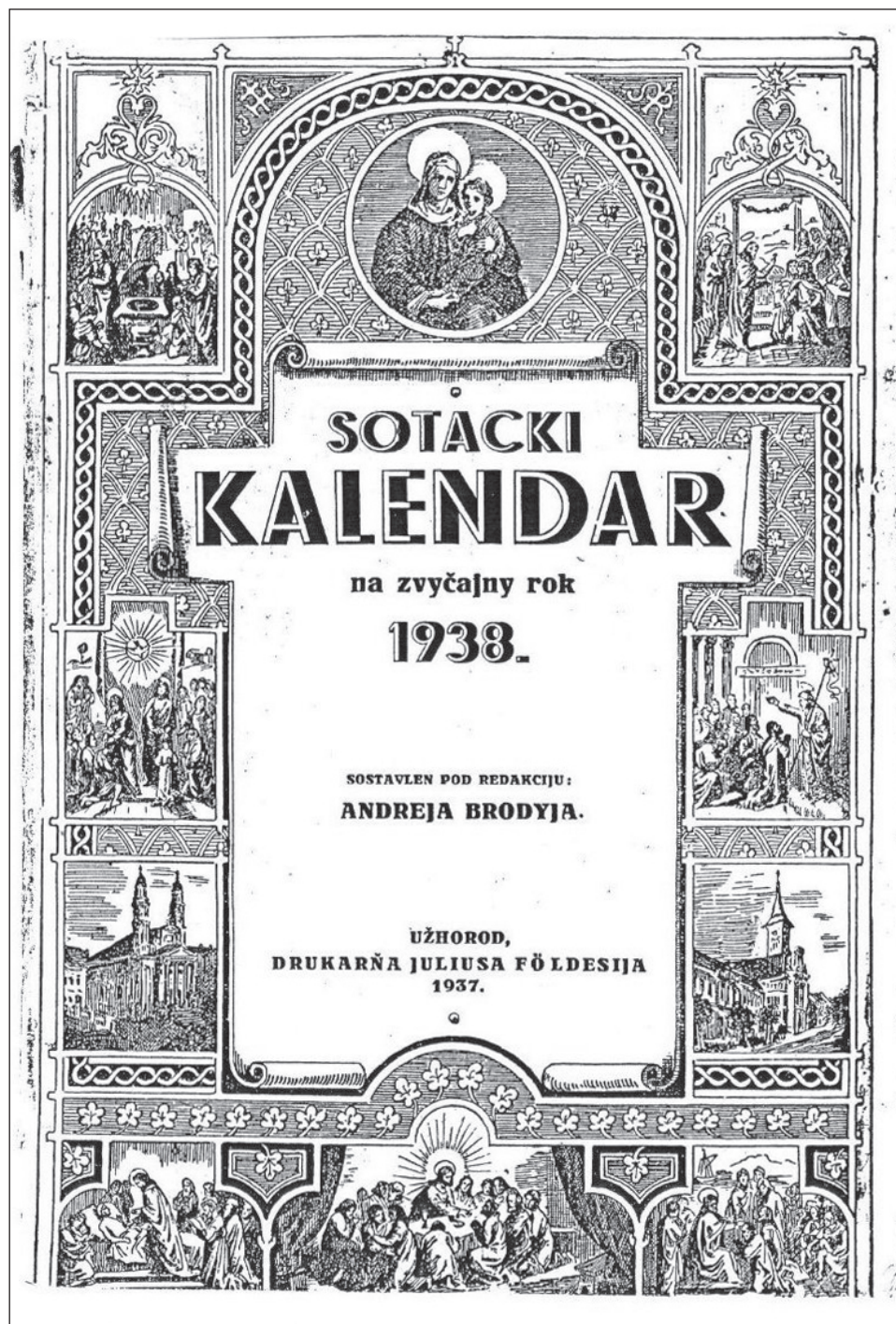
„Sila, jak ňa vidiš, sila.“

„Tak ti Bože?“ ne choťilo sja viriti Andrijovi,

„Prišam Bohu. Je!“ fryšno povil Kuzjma, taj dodal „Što bym ti hvaril? Chceš viriti-virj, nechceš-nevirj,“ taj chcel už odyjti, bo mu hlupi bylo, že take ne moh Andrij zviriti.

Ale Andrij sja zasmijal, jakby ho kuckali, Až sja zkorčil. Tu i Kuzma zostal stojati išči kuščik, a čul lem, jak prišmichu soj povtorjat Andrij: Silo Božska! Trojco! potim Carice Nebesna!

No, nastala niči. Čas byl spati. Rozyšli sja.

Príloha 2:Titulná strana publikácie *Sotacki kalendar na zvyčajný rok 1938***ZRADNOSTI POLSKEJ A SLOVENSKEJ ZASTARANEJ LEXIKY****Marta PANČÍKOVÁ**

Bratislava

E-mail: mpancikova159@gmail.com

The Treachery of Polish and Slovak Outdated Lexicon**Abstract**

This article is devoted to a comparison of Polish and Slovak obsolete lexicon. The selection is from translations of works of art where these lexical units occur frequently. The material comes from the originals and translations of well-known Polish authors such as the romantic writer A. Mickiewicz and the writer of historical novels H. Sienkiewicz, from Polish and Slovak proverbs and from dictionaries. The selection includes mainly treacherous words, or false friends of translators, which draw attention to the pitfalls that can occur when reading or translating the classics of Slavic authors. These dangers also lurk for students of two close languages and tourists.

Keywords: treacherous words, obsolete lexicon, translations, research on bilingual Slavic treacherous words, semantic and stylistic treachery, semantic shift, archaisms, historicisms, obsolete and obsolescent words.

1 Úvod

Pri stanovení témy bolo dôležité, aby to bola téma, ktorá súvisí s vedeckým zameraním jubilatky a referentky. Ich záujmy neboli celkom rovnaké: jubilatka prof. J. Dudášová sa zaoberala hlavne históriou jazyka, dialektológiou, referentka súčasným jazykom a porovnávaním lexiky, najmä zradnosťami. Nakoniec zvíťazila téma zradnosti poľskej a slovenskej zastaranej lexiky.

Mnohí slavisti a tiež Slovania si myslia, že sa netreba učiť blízky jazyk, veď sa dohodáme aj tak. Práve v tom spočíva zradnosť. V slovanských jazykoch, najmä tých najbližších, je mnoho lexiky, ktorá je formálne rovnaká, identická alebo podobná, ale zároveň významovo iná, prípadne má iný stylistický kvalifikátor alebo iný gramatický rod. Práve takéto slová sú predmetom nášho príspevku.

Pomenovania lexiky formálne rovnakej alebo podobnej a významovo odlišnej sú rôzne. V dnešnej dobe sa im venuje väčšia pozornosť ako v minulosti, ale stále sa nevytvoril jeden termín pre takéto pomenovania. Mnohokrát je to iba jeden význam viac-významového slova, ktorý je iný, prípadne je iná stylistická hodnota a dané slovo v nesprávnom kontexte, v inom prostredí môže spôsobiť nedorozumenie.

2 Pomenovania danej lexiky v rôznych jazykoch

Skúmaná lexika sa pomenúva ako: *medzijazykové homonymá* (Kollár 1982; Vlček 1966, Szalek, Nečas 1993); *interlingválne homonymá* (v novších prácach); *zradné*

slová (Radina 1975, 1978; Hladký 1990; Lotko 1987, 1992; Pančíková 1986, 1993); **wyrazy zdradliwe** (Orłós 2004); **falošní priatelja prekladateľov, falsche Freunde des Übersetzers** (Ehegötz 1989); **ložnyje družja perevodčika, faux amis du traducteur, fałszywi przyjaciele tłumacza, úskalja prekladov** (Vlček 1966); **aproxymá** (Karpaczewa 1987); **pułapki leksykalne, aproksymaty** (Tokarz 1994); **złudne odpowiedniki** (Grosbart 1984); **tautonymá** (Lipczuk 2009); **interkomprehensja** (Gębal 2016) a iné.

Skúmaniu tejto problematiky sa najmä v poslednom období venujú viacerí jazykovedci, vytvárajú sa tiež slovníky. Vytváranie slovníkov pokladáme za najlepší spôsob objasňovania významov jednotlivých lexikálnych jednotiek s odlišným významom a rovnakou, resp. podobnou formou. V niektorých kombináciách slovanských jazykov však chýbajú aj základné prekladové slovníky, takže vytvorenie slovníka, napr. slovensko-bieloruskej homonymie, by bolo obzvlášť ťažké. Teoretický výskum slovanskej medzijazykovej zradnosti je síce rozpracovaný z viacerých hľadísk, ale nie komplexne.

Do dnešného dňa vzniklo veľa dvojazyčných slovansko-slovanských slovníkov, slovníčkov a iných príručiek. V poslednom období sa hojne využívajú i internetové stránky, kde sa upozorňuje na nebezpečenstvo niektorých slov. Najčastejšie sa výskumom dvojazyčných slovanských zradností venujú slavisti. Naš osobný záujem o túto problematiku je už viac ako 40-ročný. Na Filozofickej fakulte UP v Olomouci sa touto problematikou v tom istom období zaoberal profesor Edvard Lotko, bohemista a polonista, s ktorým nás spájala dlhoročná spolupráca. V tom čase sme sa spoločne rozhodli používať pomenovanie *zradné slová*.

Naša definícia zradných slov z roku 1986 (s. 107) je: „Zradné slová sú slová zhodné alebo aspoň podobné po stránke grafickej alebo akustickej, ktoré však majú rôzny význam.“. Lotko vo svojej charakteristike (1992, s. 8) vychádza z tejto definície, ale rozširuje ju o ďalší dôležitý aspekt a tým je aspekt štylistický: „Za zradná slova v polštině a češtině lze považovat takové lexikální jednotky, které jsou v obou jazycích formálně shodné nebo podobné, ale významově anebo i stylově odlišné.“. Dá sa s ním súhlasiť, pretože štylistická odlišnosť je veľmi dôležitá, hlavne v umeleckom, ale aj v odbornom preklade. Neskôr sme k zradným slovám priradili aj zradnosti v gramatickom rode, pri ktorých nemusí dochádzať k zmene významu, napr. poľské pomenovanie *fałsz* – mužský rod a slovenské *faloš* – ženský rod. Takýchto zradností je veľmi veľa, hlavne v prevzatej lexike a geografických pomenovaniach (poľské: *adrenalina* f, *hymn* m, *jubileusz* m, *seminarium* n; *Kair* m, *Kolonia* f, *Monachium* n, *Pilzno* n – slovenské: *adrenalín* m, *hymna* f, *jubileum* n, *seminár* m; *Káhira* f, *Kolín* m, *Mníchov* m, *Plzeň* f).

Ako vo svojich prácach zdôrazňujú obaja autori (Pančíková 1986; Lotko 1992), zradné slová môžu spôsobiť veľa omylov a nedorozumení v geneticky blízkych jazykoch, akými sú poľština, slovenčina a poľština, čeština. Pri zradných slovách rozlišujú tri podkategórie, pri ktorých je:

- a) zradnosť významová,
- b) zradnosť významová a štylová,
- c) zradnosť štylová.

Veľmi často práve najjednoduchšie a najčastejšie používané slová spôsobujú najviac ťažkostí, napr.: *laska*, *mieszkać*, *miłość*, *zawsze* a pod.

V slovanských jazykoch je veľa slov s rovnakým praslovanským základom, ktoré sa však významovo diferencovali. Niekedy diferenciácia zašla tak ďaleko, že dnes majú ur-

čité slová protichodný význam, napr.: poľské a ruské *pachnąć*, *pachnuć* (voňať) a slovenské *páchnuť*; poľské *czerstwy* (starý, suchý, tvrdý) a slovenské *čerstvý*; poľské *bez-cenny* (veľmi cenný, drahocenný) a slovenské *bezcenný*. Pri riešení projektu *EÚ Socrates Lingua 1 Slavic Network* (2003 – 2007) sa vyskytli mnohé zradné slová a spôsobili veľa nedorozumení medzi riešiteľmi, keďže v projekte boli zapojené pracoviská z Bulharska, Česka, Poľska, Slovenska a Slovinska, čiže z krajín, ktoré v tom období vstupovali do EÚ. Projekt bol pripravovaný ako internetová pomôcka pre študentov a iných cestovateľov do slovanskej krajiny EÚ. Hlavným riešiteľom bola Sliezska univerzita v Katowiciach a internetový výstup sa dlhý čas nachádzal na stránke: www.slavic-net.us.edu.pl.

Niekoľko príkladov je uvedených v tabuľke zradností v slovanských jazykoch:

PL (poľ.)	CZ (čes./češ.)	SK (slov.)	SLO (slovin.)	BG (bul.)
konstytucja	ústava	ústava	ustava	конституция
zakon	řád	řád	red	орден
dowód	důkaz	dôkaz	dokaz	доказательство
kończyna	končeta	končatina	okončina	крайник
kościół	církev, kostel	církev, kostol	cerkev	черква/църква
obecny	přítomný	prítomný	sedanji, prisoten	присъстващ
ustawa	zákon	zákon	zakon	закон

Podobných zradností v dvoch alebo viacerých slovanských jazykoch je oveľa viac. Niekoľko zaujímavých príkladov uvádzame aj ďalej:

- čes. *ručník* a poľ. *ręcznik* majú ten istý význam, ale v slov. to znamená *chustka*; *ręcznik* sa v slov. nazýva *uterák*;
- poľ. *urok* nie je *úrok* v slov., ale *krása*, *čaro*; slov. a čes. *úrok* má v poľ. podobu *procent/odsetek*, v slovin. *navadno/obrest* a v bul. *лухва*;
- slovin. *ploščica* je v slov. *obkladačka*, slov. *ploštica* má v češ. podobu *štěnice*, v slovin. *stenica*, v poľ. *pluskwa*, v bul. *џървеница*;
- poľ. *siostrzenica* je v slov. *neter*, slov. *sesternica* je poľ. *kuzynka*;
- slovin. *kruh* nie je slov. a čes. *kruh* či poľ. *krag*, ale *chlieb/chléb/chleb*;
- slovin. *brati* nie je slov. *brat'*, čes. *bráti*, poľ. *brać*, ale slov. *čítať*, čes. *číst*, poľ. *czytać*;
- slovin. *otrok* nie je slov., čes., *otrok*, ale slov. *dieta*, čes. *dítě*, poľ. *dziecko*;
- slov. *stopa* je v poľ. *śląd*.

Veľa zradností je v zastaranej lexike a práve tá nás zaujíma v tomto príspevku. Definíciu termínu *archaizmy/zastaraná lexika* uvádzame podľa poľskej a slovenskej encyklopédie jazykovedy.

Poľská encyklopédia (*Encyklopedia języka polskiego*) uvádza nasledovné: „1. Jednostka systemu językoznawczego reprezentująca stan wcześniejszy w stosunku do innych jednostek tego systemu. 2. Jednostka z poprzedniego etapu w postaci mniej zmiennej niż inne jednostki tego samego poziomu systemu.“ (Urbańczyk, Kucała eds. 1999, s. 53).

V slovenskej encyklopédii (*Encyklopédia jazykovedy*) sú archaizmy definované ako: „Slová, niektoré významy slov alebo slovné spojenia, ktoré sa bežne nepoužívajú a v súčasnej spisovnej slovenčine sú štylisticky príznakové.“ (Mistrík ed. 1993, s. 68). Okrem archaizmov sa v jednotlivých zdrojoch v rámci temporálne príznakovej lexiky vyčleňujú dávne slová, zastarané slová, zastarávajúce slová, antikvarizmy, historizmy a pod.

Daná lexika sa v súčasnosti často dostáva na okraj slovnej zásoby spisovného jazyka a využíva sa hlavne v literárnych textoch alebo ústnych prejavoch ako štylisticky príznakové prostriedky. Rozlišujeme viacero typov archaizmov: fonetické, gramatické, syntaktické, slovotvorné, lexikálne, štylistické. Do zastaranej lexiky zaradujeme archaizmy, historizmy, zastarané a zastarávajúce slová. Nasledujúce príklady zahŕňajú slová, ktoré sú zhodné napríklad graficky, ale rozdielne významovo alebo s iným štylistickým odtieňom. Práve takáto lexika spôsobuje v druhom jazyku nebezpečenstvo (zradnosti, pasce) pre študentov, cudzincov, prekladateľov a tlmočníkov.

3 Typy poľskej a slovenskej zastaranej lexiky

V rámci zastaranej lexiky vyčleňujeme: **archaizmy**: pol. *halabarda, janczar, kaftan, żupan*; slov. *amice, meruôsmy* (1848), *letá, vakácie, vesna*; **historizmy**: pol. *czekan, hołd, taraśnica*; slov. *felčiar, hajduch, rebélia, stolica*; **zastarané slová/wyrazy przestarzałe**: pol. *frasować się, jegomość, pachole*; slov. *árešt, majstrová, marš, regiment, švec, temnica*; **zastarávajúce slová/wyrazy starzejące się**: pol. *garderoba, gorset, gościniec, prochowiec, rubież*; slov. *árenda, francovka, fundament, ráčiť, regula, rešeto, šína, špacírka*.

V uvedených príkladoch nie všetky slová majú rovnaký náprotivok v druhom jazyku, niektoré z nich majú rovnaký význam aj v súčasnosti, napr. *ciemnica – temnica* (väzienie), *čakan – czekan, korzet – gorzet, kądziel – kúdel', letá – lata* (ročné obdobie) a pod.

Ďalšie ukážky uvádzajú poľsko – slovenské zradnosti, v ktorých je **rôzny význam**: *gościniec – hostinec* (milodar – karczma); *hajduk – hajdúch* (pešiak, tanec – žoldnierz węgierski, uzbrojony policjant); *kantor – kantor* (profesor – nauczyciel); *strzecha – strecha* (strešná krytina – dach); *sztos – štós* (úder – kupa) a pod.; alebo **rôzny štylistický odtieň**: *apatéka* zastar. – *apteka* bez kval.; *beseda* bez kval. – *biesiada* kniž.; *branec* bez kval. – *braniec* hist.; *dań* bez kval. – *dań* 1. zastar., 2. hist.; *dar* bez kval. – *dar* kniž., poet.; *família* hovor. – *familia* zastar.; *grunt* 1. hovor., 2. zastar. – *grunt* bez kval.; *gánok* zastar. – *ganek* 1. 2. bez kval., 3. slang.; *grunt* 1. hovor., 2. zastar. – *grunt* bez kval.; *handel* hovor., zastar. – *handel* 1. bez kval., 2. ekon.; *kanapa* zastar. – *kanapa* bez kval.; *krčma* hovor., expr. – *karczma* zastar. a pod.

4 Problematický preklad

Zastarané lexikálne jednotky sa v umeleckej literatúre vyskytujú z dvojakeho dôvodu. Autor ich uvádza buď preto, aby emocionálne umocnil dielo a štylisticky ho spestril, alebo autor tvoril v období, keď dané slová fungovali v jazyku a ešte sa nepocitovali ako archaizmy.

Príklady pochádzajú z originálov i z prekladov známych poľských autorov – známe ho romantického básnika Adama Mickiewicza a Henryka Sienkiewicza, na Slovensku známeho a populárneho spisovateľa historických realistických románov a nositeľa Nobelovej ceny za literatúru.

Výskyt iba v jednom jazyku: v pol. *algierka, arkas, austeria, białogłowa, bigosowanie, borowy, bułany, chłodnik, pas słucki, trojniak*; v slov. *hába, husiarka, lokša, mentieka, podsteň, stajník, šafár, zemaník*; **v oboch jazykoch**: pol. *włodarz* – slov. *šafár*; *kompanion – druh, kumpán*; *szarak – sedmoslivkár*; *szaraczek – zemaník*; *chudopachołki – bedárici*; *łowczanka – lovčianka* (slovenčina nepozná takéto slovo); *podskarbi – kancelár*; *skryba – škrabák, pisárik*; *stajenny – koniar*.

Zaujímavé je aj porovnanie rovnakých slov, ktoré sú:

a) archaické iba v poľštine, zatiaľ čo v slovenčine patria do súčasného spisovného jazyka, napr. pol. *bierwiono* (belka, kłoda) – slov. *brvno; chromy* (kulawy) – *chromý; czeluść* (szczeka) – *čelust'*; *drzemota – driemota; gęśle* (skrzipce) – *husle; izba* (pokój) – *izba; kabat* (płaszcz) – *kabát; kraśny* (piękny) – *krásny; kreślić* (rysować) – *kresliť; miano* (imię) – *meno; pochód* (marsz) – *pochod; przechadzka* (spacer) – *prechádzka; szaty* (ubranie, sukienka) – *šaty; zwierciadło* (lustro) – *zrkadlo; żywot* (życie) – *život* a pod.

b) archaické iba v slovenčine: slov. *letá* (roky) – pol. *lata; rector* (učiteľ) – *nauuczyciel; słuchać* (počúvať) – *słuchać; wesna* (jar) – *wiosna; wieska* (dedinka) – *wioska; znać* sa (poznať sa) – *znać się*.

Zo spoločnej slovanskej lexiky v oboch jazykoch poznáme slová *macierz – mater*, v ktorých v dnešnom používaní môže dôjsť k medzijazykovej zradnosti. Poľské slovo *macierz* má tieto významy: 1. podn. «ojczyzna»: *Wróciły do macierzy utracone ziemie.*; 2. mat. «zespół elementów (liczb, funkcji) ustawionych w prostokątną tablicę o m wierszach i n kolumnach»: *Obliczenia na macierzach.*; 3. histor. «słowo występujące w nazwach polskich stowarzyszeń oświatowych w końcu XIX i na początku XX w.»: *Polska Macierz Szkolna, Macierz Polska we Lwowie.*; 4. arch. «matka».

Slovenské *mater*, hovor. *mati* má 2 významy: 1. expr. «žena vo vzťahu k svojim deťom, matka, rodička»: *laskavá, starostlivá mať; stará mater, byť po materi*, pren. kniž. *rodná mať* «vlast'; 2. «zvieracia matka»: *vtáčia mať*.

Ako vidíme, zhoda kvalifikátora kniž. je v oboch jazykoch pri význame «vlast'». Aj keď slovenské slovníky uvádzajú toto slovo vo význame «matka» s kvalifikátorom expr., dnes má pomenovanie skôr negatívny význam: expr. *otcu-materi*, hrub. *Hrom mu do matere! Moja mater sa hnevá*. Kedysi neutrálne slovo, dnes už príznakové. Druhý a tretí význam v poľštine sa do slovenčiny prekladá ako «matica»: *macierz liczb – matica čísiel, Macierz Polska – Matica poľská*.

Často sa pri prekladoch poľských autorov do slovenčiny stretávame s nevhodným slovom, ktoré slovenskí prekladatelia uviedli. Je to aj preto, lebo nepochopili správne význam poľského slova. Napr. *dwór* nie je dom, ale *kúria*; *gmach* nie je hrad, ale *veľká budova, dom*; *panna* je *slobodné dievča, slečna*; *puszcza* je po slovensky *prales* alebo *starý les*; *grudzień* je v slovenčine *december*, nie *týždeň*.

5 Záver

Na záver môžeme konštatovať, že lexikálne archaizmy sú častým zdrojom zradnosti. V našom príspevku sme uviedli niektoré prípady poľsko-slovenskej zradnosti archaickej, zastarávajúcej a zastaranej lexiky. Zastarané príklady pochádzajú z vlastnej excerpce literárnych textov. Uviedli sme príklady z prekladov A. Mickiewicza, významného poľského básnika v období romantizmu a H. Sienkiewicza, známeho poľského spisovateľa a nositeľa Nobelovej ceny za literatúru. Tento autor je obľúbený aj na Slovensku. Zastarané slová obohacujú literárne diela a tiež spestrujú rôzne prejavy. Z uvedených príkladov v našom príspevku vidieť, že je veľa zradností, ktoré môžu pomýliť nielen toho, kto sa učí daný jazyk, ale aj skúseného prekladateľa. Preto je v záujme učiteľov slovanských jazykov, aby sa venovali aj tejto problematike. Je potrebné, aby sa lexika blízkych jazykov systematicky konfrontovala a taktiež, aby sa vytvárali slovníky zradných slov.

Bibliografia:

- BOGOCZOVÁ, Irena, (2001). Typologicky relevantní rozdíly mezi polštinou a češtinou jako zdroj jazykové interference. In: *Spisy Filozofické fakulty Ostravské univerzity, č. 140/2001*. Ostrava: SCRIPTA, Facultatis Philosophicae Universitatis Ostraviensis.
- BUFFA, Ferdinand a Halina IVANIČKOVÁ (1968). *Učebnica polštiny pre samoukov*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- DAMBORSKÝ, Jiří, (1975). Język polski, słowacki i czeski w ujęciu porównawczym. In: *Język Polski*, roč. 55, č. 3, s. 166–181.
- DAMBORSKÝ, Jiří, (1977). *Studia porównawcze nad słownictwem i frazeologią polską i czeską*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- JODAS, Josef, (2003). Dvě poznámky ke zrádným slovům v polštině a češtině. In: *České, polské a slovenské jazykové a literární souvislosti*. Olomouc: UP, s. 79–82.
- KAČALA, Ján, Mária PISÁRČIKOVÁ a Matej POVAŽAJ (eds.), (2003). *Krátky slovník slovenského jazyka*. 4. dopl. a upr. vyd. Bratislava: Veda. ISBN 978-80-8128-316-1.
- LOTKO, Edvard, (1986). *Čeština a polština v překladatelské a tlumočnické praxi*. Ostrava: Profil.
- LOTKO, Edvard, (1987). *Zrádná slova v polštině a češtině*. Olomouc: Univerzita Palackého.
- LOTKO, Edvard, (1992a). *Zrádná slova v polštině a češtině*. Olomouc: Votobia.
- LOTKO, Edvard, (1992b). Wyrazy zdradliwe w języku polskim i czeskim. In: *Język a Kultura. Podstawy metodologiczne semantyki współczesnej*. Wrocław: Wiedza o kulturze, T. 8, s. 251–260.
- MISTRÍK, Jozef (ed.), (1993). *Encyklopédia jazykovedy*. Bratislava: Vydavateľstvo Obzor. ISBN 80-215-0250-9.
- NEČAS, Jiří, (1999). Otázka terminologie mezijazykové lexikální homonymie. In: *Język, literatura, kultura Słowian dawniej i dziś II*. Poznań: Polinfo, s. 107–116.
- ORŁOŚ, Teresa Zofia, (2003). *Czesko-polski słownik zdradliwych wyrazów i pułapek frazeologicznych*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego. ISBN 83-233-1732-1.
- ORŁOŚ, Teresa Zofia, (2004). *Czesko-polska pozorná ekwiwalencja językowa. Materiały pomocnicze dla studentów, polskich bohemistów i czeskich polonistów*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego. ISBN 83-233-1823-9.
- PANČÍKOVÁ, Marta, (1986). Polsko-slovenská lexikálna interferencia. In: *Sborník referátů a sdělení z III. celostátní polonistické konference*. Ostrava: Pedagogická fakulta v Ostravě, s. 106–115.
- PANČÍKOVÁ, Marta, (1992). Polsko-slovenská medzijazyková homonymia. In: *Prace Filologiczne*. 38. Warszawa: Wydawnictwa UW, s. 229–235.
- PANČÍKOVÁ, Marta, (1993). *Zradné slová*. Bratislava: Univerzita Komenského.
- PANČÍKOVÁ, Marta, (1994). *Polský jazyk*. Bratislava: Univerzita Komenského.
- PANČÍKOVÁ, Marta, (2003). Zradné slová v blízkých jazykoch. In: *České, polské a slovenské jazykové a literární souvislosti*. Olomouc: UP, s. 27–31.
- PANČÍKOVÁ, Marta, (2004). Pułapki dla tłumacza. In: *Język – Polityka – Społeczeństwo*. Warszawa: Elipsa, s. 53–59.
- PANČÍKOVÁ, Marta, (2005a). *Zradności polskiej a słowenskiej leksyki*. Opole: Wydawnictwo PRO. ISBN 83-906076-5-4.

- PANČÍKOVÁ, Marta, (2005b). Piéges pour le traducteur. In: *Langues et sociétés de l'Europe moderne*. DNPS, Cahiers n 3 et 4, vol. I. Nancy: Atilf, s. 229–240.
- PANČÍKOVÁ, Marta, (2006). Čo nás spája a čo nás delí. In: *A Duna vallomása*. Piliscsaba: Pázmány Péter katolikus egyetem, s. 111–114.
- PANČÍKOVÁ, Marta a Wiesław STEFAŃCZYK, (1998, 2003, 2007e-box). *Po tamtej stronie Tatr*. Učebnica polštiny pre Slovákov. Kraków: Universitas. ISBN 83-7052-862-7, 83-242-0198-X.
- REJAKOWA, Bożena, (1982). Frazeologiczna homonimia międzyjęzykowa (na materiale polskim i słowackim). In: *Stałość i zmienność związków frazeologicznych*. Lublin: Wydawnictwo UMCS, s. 123–135.
- Socrates Lingua 1 Slavic Network* (Pomocník – Zradné slová). Projekt EÚ: 2003 – 2007, www.slavic-net.us.edu.pl
- SOKOLOVÁ, Miroslava, Květoslava MUSILOVÁ a Daniela SLANČOVÁ, (2005). *Slovenčina a čeština. Synchronne porovnanie s cvičeniami*. Bratislava: Univerzita Komenského. ISBN 80-223-2150-8.
- SOKOLOVÁ, Miroslava, Marta VOJTEKOVÁ, Wirginia MIROSŁAWSKA a Miroslava KYSELOVÁ, (2012). *Slovenčina a polština. Synchronne porovnanie s cvičeniami*. Prešov: Prešovská univerzita. ISBN 978-80-555-0571-8.
- SZAŁEK, Marek a Jiří NEČAS, (1993). *Czesko-polska homonimia*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Adama Mickiewicza. ISBN 83-232-0497-7.
- URBAŃCZYK, Stanisław a Marian KUČAŁA (eds.), (1999). *Encyklopedia języka polskiego*. Wrocław-Warszawa-Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich. ISBN 83-04-045079.

RUSKÉ PRÁVNE TERMÍNY V SLOVENSKEJ PUBLICISTIKE (K OTÁZKE KULTÚRNEJ INTERFERENCIE)¹

Marek CHOVANEC

Inštitút rusistiky
Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove
E-mail: marek.chovanec@unipo.sk

Russian Legal Terms in Slovak Journalism
(On the Issue of Cultural Interference)

Abstract

The article is devoted to the analysis of the mediation of Russian legal terms to the Slovak reader – primarily to the student of Russian studies with a focus on translation and interpreting. The aim of the article is to examine the equivalence and adequacy of the translation of terms into Slovak, and at the same time to assess the relevance of the analysed journalistic texts as potential didactic material for mastering legal terminology in a contrastive Russian-Slovak plan. In this context, the author conducted a lexical-semantic analysis of Russian legal terms, as well as Slovak lexical units used as their potential equivalents in the Slovak press. The author also pays attention to the interpretation of terms in the legal order of the Russian Federation, as well as the place of the legal phenomena they name in the legal order of the Slovak Republic. Since Russian legal terms were adopted in the analysed Slovak journalistic texts through direct or indirect translation, the author examines the lexical units chosen by journalists from the perspective of translation theory. The following methods were used in the work: lexical-semantic analysis, contrastive analysis, comparative legal method and explication. As a result of the work, the author proposed options for translating the studied Russian legal terms, considering the intercultural specificities of the legal order of the Russian Federation and the Slovak Republic, as well as the area of their use – news journalism.

Keywords: journalism, legal term, adequate translation, terminological interference, cultural interference.

1 Úvod

Zámerom príspevku je zistiť, či publicistické texty môžu poslúžiť ako didaktický materiál pre študentov prekladateľstva a tlmočníctva v jazykovej kombinácii slovenčina – ruština pri rozširovaní svojej slovnej zásoby o právnu terminológiu. Z tohto dôvodu sú objektom nášho výskumu slovenské publicistické texty z oblasti politiky a spoloč-

¹ Publikácia vyšla ako súčasť riešenia grantového projektu KEGA č. 037PU-4/2024 *Rozvoj vzdelávania prostredníctvom metódy blended-learning. Blokový jazyk v príprave študentov translatológie na súdny diskurz v kombinácii nemčina – slovenčina.*

čenského diania informujúce o prebiehajúcich trestných súdnych konaniach v Ruskej federácii. Ako výskumný materiál sme využili texty spravodajských žánrov uverejnené v slovenských denníkoch alebo na informačných internetových portáloch celého slovenského mediálneho spektra (prevažne mainstreamu). Skutočnosť, že skúmané texty sú politicky exponované, nie je výsledkom nášho výberu, keďže naším kritériom bolo informovanie o ruských súdnych konaniach prostredníctvom potenciálnych slovenských pendantov ruských právnych termínov, ale skôr dôsledkom čiastočného nezájmu slovenských médií o dianie v Rusku, resp. selektívneho záujmu, azda čiastočne politicky angažovaného. Cieľom príspevku je analýza adekvátnosti sprostredkovania ruských právnych termínov slovenskému čitateľovi z hľadiska ich sémantiky a komunikačného efektu.

2 Publicistický štýl v slovenskej a ruskej lingvistike (teoretické východiská)

J. Mistrík definuje publicistický štýl „ako spôsob cielavedomého výberu a tematického usporiadania tých spisovných jazykových prostriedkov, ktoré sa používajú na pohotovú, presnú a presvedčivú informáciu verejnosti o najaktuálnejších otázkach“ (Mistrík 1997, s. 460). V nadväznosti na to môžeme konštatovať, že „úlohou publicistiky nie je len informovanie čitateľov [...] o najaktuálnejších otázkach súčasnosti, ale aj presvedčovanie ovplyvňovanie ľudí a formovanie určitej verejnej mienky“ (Antoňáková 2016, s. 92; prel. M. Ch.). Základnými vlastnosťami publicistického štýlu, vrátane jeho spravodajských žánrov, ktoré analyzujeme, sú písomnosť, monologickosť, verejnosť a pojmovosť, k špecifickým vlastnostiam daného funkčného jazykového štýlu radíme informačnosť ako jeho imanentnú vlastnosť, variabilnosť, koncíznosť a aktualizovanosť (Mistrík 1997). V súvislosti s informačnosťou a koncíznosťou považuje J. Mistrík publicistický štýl za „typický enumeratívny štýl, kde váha je na fakte, na pojme“ (Mistrík 1997, s. 461). Avšak pri chápaní praktickej realizácie informačnosti, pojmovosti a presnosti publicistických textov môžeme badať rozdielnosť prístupov slovenskej a ruskej štylistiky. Kým J. Mistrík považuje v tomto smere za vhodné presné, avšak všeobecne zrozumiteľné, lexikálne prostriedky, pričom uvádza, že „nie sú vhodné úzke termíny, lež ani výslovne hovorové slová“ (Mistrík 1997, s. 462), ruská štylistika zdôrazňuje skutočnosť, že dokumentárnu a faktografickú presnosť vyjadrovania v publicistike zabezpečujú odborné termíny a profesionalizmy (Kožina 2011). My sa prikláňame k danému názoru, keďže právne termíny (ako predmet nášho výskumu) sú zovšeobecnenými pomenovaniami právnych pojmov, majú jednoznačný význam a sú funkčne ustálené (Nesterovič 2011), taktiež nezávislé od kontextu, presné, motivované, systémové, spisovné (Lotte 1961; Masár 2000). Nazdávame sa, že presnosť v publicistických textoch s tematikou politiky, práva a spoločenského diania by mala byť zabezpečená aj odbornými termínmi, resp. neutrálnymi synonymickými výrazmi rešpektujúcimi jazykovú normu a patriacimi do spisovnej variety slovenčiny, príp. štandardnej variety slovenčiny (Slančová 1996), čo v príslušnej časti nášho príspevku budeme demonštrovať na analyzovaných príkladoch.

2.1 Termíny v publicistike (prekladateľský aspekt)

Keďže skúmané jazykové jednotky – ruské právne termíny sú do slovenskej tlače s veľkou pravdepodobnosťou preberané formou prekladu, či už priameho – z ruských zdrojov (ruské tlačové agentúry a spravodajské portály, ruská tlač), čo častokrát explicitne vyplýva z analyzovaných textov, alebo nepriameho, tzv. prekladu z druhej ruky

(zahraničné cudzojazyčné informačné zdroje), môžeme pri analýze sprostredkovania ruských právnych termínov v slovenskej tlači uplatniť normatívne požiadavky ku kvalite prekladu, tzv. „normy prekladu“, V. N. Komissarova: norma ekvivalencie prekladu, žánrovo-štylistická norma prekladu, jazyková a rečová norma prekladu, pragmatická norma prekladu, konvenčná norma prekladu (Komissarov 1990, s. 228 – 229; prel. M. Ch.).

3 Analýza ruských právnych termínov v slovenskej tlači

V danej časti nášho príspevku analyzujeme adekvátnosť sprostredkovania ruských právnych termínov ich potenciálnymi slovenskými náprotivkami, či už v titulkoch článkov a správ, alebo v samotných spravodajských textoch. Pri hodnotení jazykových jednotiek použitých slovenskými novinármi aplikujeme vyššie uvedené normatívne požiadavky ku kvalite prekladu a zohľadňujeme aj štylistický aspekt.

3.1 Trestanecká kolónia, väzenská kolónia a pod.

Ruský právny termín *исправительная колония* (*ispraviteľ'naja kolonija*), resp. jeho skrátenu, neoficiálnu a menej formálnu, verziu *колония* (*kolonija*) slovenskí novinári sprostredkovali slovenskému čitateľovi niekoľkými výrazmi:

- 1) *V Rusku odsúdili amerického speváka, pošlú ho do trestaneckej kolónie.* [...] *Ďalšia obžalovaná, Ruska Veronika Grabančuková, bola odsúdená na osem rokov odňatia slobody s tým, že trest si odpyká v trestnej kolónii so všeobecným režimom, uviedol súd.* (TA3);
- 2) *Aké sú podmienky v trestaneckej kolónii IK-3 Charp, kam presunuli Alexeja Navalného? O väzenskej kolónii nachádzajúcej sa v ruskej Arktíde Navalného spojenec Ivan Ždanov povedal [...].* (Štandard);
- 3) *Tri týždne sa nevedelo, kde je. Navalného presunuli do trestaneckej kolónie v Arktíde.* (Pravda);
- 4) *V Rusku za doboďanie žida trestanecká kolónia* (SME);
- 5) *Ruský opozičný politik Alexej Naval'nyj umrel v piatok v trestaneckej kolónii* (Startitup.sk);
- 6) *„Odsúdenému A. A. Navalnému prišlo 16. februára 2024 v nápravnej kolónii číslo 3 po vychádzke nevoľno a takmer okamžite stratil vedomie,“ cituje z vyjadrenia ruskej väzenskej služby televízia Sky News. [...] „Posádka sanitky dorazila do (väzenskej) kolónie, kde sa nachádzal Alexej Naval'nyj, za sedem minút. Do areálu kolónie k pacientovi sa dostala za dve minúty. [...]“ uviedla nemocnica v stanovisku citovanom agentúrou Interfax.* (tvnoviny.sk);
- 7) *Ruské trestanecké kolónie podozrievajú z otrokárskeho praktík* (TASR, teraz.sk);
- 8) *Konečne našli Navalného. Väznia ho v trestaneckej kolónii na Sibíri, za polárnym kruhom. Ruský opozičný politik a kritik kremľského režimu Alexej Naval'nyj sa nachádza vo väzenskej kolónii v Jamalskoneneckom autonómnom okruhu na Sibíri.* (Hospodárske noviny);
- 9) *Roman Saryčev zomrel do troch hodín od príchodu do väzenskej kolónie číslo 6. [...] Do trestnej kolónie bol umiestnený [...].* (Hlavný denník);
- 10) *Mladý Rus zdieľal príspevky proti vojne: Trest ako z iného storočia! Čaká ho trestanecká kolónia* (Nový čas);
- 11) *V ruskom gulagu zomrel Alexej Naval'nyj* (defencenews.sk);

- 12) *Darovať peniaze Ukrajine je v Rusku vlastizrada. Dve mladé ženy za to skončili v base.* [...] *Prvú ženu za to odsúdili na 12 rokov v trestaneckom tábore, druhej hrozí 15 rokov väzenia.* (Pravda);
- 13) *Naval'nyj si svoj trest momentálne odpykáva vo väzenskom tábore* Polárny vlk *v Jamalskoneneckom autonómnom okruhu na Ďalekom severe ázijskej časti Ruska* (Denník N).

V uvedených výrazoch môžeme konštatovať terminologickú a kultúrnu interferenciu, keďže slovenskí novinári v nedostatočnej miere zohľadnili kontext a v konkrétnej, úzko odborne zameranej, komunikačnej situácii využili ekvivalenciu všeobecných významov ruského podstatného mena *колония* (*kolonija*) a slovenského podstatného mena *kolónia*, používaných v bežnej reči, teda „krajina s polit. a hosp. závislosťou od istej mocnosti“ (KSSJ4 2003, s. 257), „skupina obytných budov al. iných stavieb rovnakého typu, príp. menšia štvrť v obci, obývaná určitou vrstvou obyvateľstva, osada“ (SSSJ2, 2011, s. 654). V právnom komunikačnom registri však slovenské podstatné meno *kolónia* predstavuje faux amis vo vzťahu k ruskému právnomu termínu *исправительная колония* (*ispraviteľ'naja kolonija*), resp. *колония* (*kolonija*), ktorý v právnom poriadku RF pomenúva „miesto výkonu lehoty trestu (stanoveného súdom) pre väzňov“ (Balachonova 2007, s. 252 – prel. M. Ch.), „druh nápravných zariadení“ (Dodonov 2001, s. 232 – prel. M. Ch.), v ktorých sú umiestnené osoby odsúdené na výkon trestu odňatia slobody v závislosti od druhu a závažnosti spáchaného trestného činu (§73 ods. 1, 2; §74 ods. 1, 2 Zákona o výkone trestu odňatia slobody RF). Analogické kritické konštatovanie môžeme vysloviť aj vo vzťahu k použitiu podstatného mena *tábor* pomenújúceho „hromadné ubytovanie obyč. v prírode pod provizórnym prístreším“ (KSSJ4 2003, s. 757). Aj keď daný výraz disponuje aj významom „hromadné väzenie v provizórnych ubikáciách: [...] zajatecký t.“ (KSSJ4 2003, s. 757), ide o čiastočnú ekvivalenciu, preto ho nepovažujeme za adekvátny pendant analyzovaného ruského termínu zodpovedajúci úzu právneho komunikačného registra. Oba použité slovenské výrazy (*kolónia*, *tábor*) považujeme za neopodstatnene expresívne na úkor informačnej presnosti, keďže síce plnia presvedčovaciu funkciu založenú na subjektívnom hodnotiacom postoji žurnalistu, avšak nesprostredkujú sémantiku ruského právneho termínu zrozumiteľne a presne. Navyše využitie prídavných mien *trestanecký*, *trestný* pridáva uvedeným slovným spojeniam nadmernú expresivitu na úkor neutrálnej pojmovosti. Na druhej strane sémanticky ekvivalentné, všeobecne zrozumiteľné a štylisticky neutrálne prídavné mená *väzenský*, *nápravný* v spojení s podstatnými menami *tábor*, *kolónia* tvoria slovné spojenia, ktoré sú taktiež zbytočne expresívne a umelo vytvárajú asociácie so sovietskou minulosťou. V tomto duchu je aj titulok obsahujúci výraz *gulag* „býv. sovietsky pracovný trestanecký tábor“ (KSSJ4 2003, s. 176).

Ekvivalentným a legislatívne stanoveným termínom v právnom poriadku SR je výraz *ústav na výkon trestu odňatia slobody* (§5 ods. 1 Zákona č. 475/2005 Z. z. o výkone trestu odňatia slobody). Ide však o úzky termín právneho poriadku SR, ktorý by v publicistickom texte mohol pôsobiť príliš formálne, na rozdiel od vyššie uvedených a sémanticky neekvivalentných, resp. čiastočne ekvivalentných slov *kolónia* a *tábor*. Nazdávame sa, že na zabezpečenie informačnosti, presnosti a pojmovosti slovenského publicistického textu slovenskí novinári mohli využiť všeobecne zrozumiteľné slovné spojenie *väzenské zariadenie*, ktoré sa používa v publicistike, ako aj v právnickom žargóne (Šutera

2020). Tento výraz podľa nášho názoru spĺňa vyššie uvedené normatívne požiadavky na kvalitu prekladu ako ekvivalencia, žánrovo-štylistická, jazyková a pragmatická norma prekladu, keďže patrí do spisovnej variety slovenčiny, nenarúša právnický úzus SR, preto ho v danej komunikačnej situácii možno považovať za adekvátny preklad, adekvátne sprostredkovanie analyzovaného ruského právneho termínu slovenskému čitateľovi, čím by analyzované spravodajské texty splnili svoju prvotnú, informačnú funkciu.

Prípadnou možnou alternatívou, menej formálnou, avšak stále neutrálnou, nie hovorovou, by mohlo byť použitie všeobecne známeho podstatného mena **väznica** „budova pre väzňov, väzenie, žalár“ (KSSJ4 2003, s. 823). Do úvahy by ešte pripadalo podstatné meno **väzenie**, aj keď v jeho sémantike podľa nášho názoru prevláda aspekt viac zdôrazňujúci sankciu ako miesto jej výkonu: „väzenie – väznica, žalár [...], trest odňatia slobody“ (KSSJ4 2003, s. 822). Čo sa týka slova **basa**, ktoré patrí k policajným profesionalizmom: „basa, ÚVTOS/ÚVV – [z]ariadenie, kam sa umiestňujú odsúdení/obvinení na výkon trestu odňatia slobody alebo na výkon väzby“ (Bartalošová 2021, s. 22), považujeme ho za nevhodné a neadekvátne sprostredkovanie ruského právneho termínu, a to z toho dôvodu, že aj keď je to všeobecne zrozumiteľná lexikálna jednotka, podľa KSSJ4 je to hovorové, expresívne slovo, čo je v rozpore s vyššie citovanou tézou J. Mistríka.

3.2 Žaloba vs. sťažnosť

Ruské právne termíny **исковое заявление** (*iskovoje zajavlenije*), **иск** (*isk*), **административное исковое заявление** (*administrativnoje iskovoje zajavlenije*), **административный иск** (*administrativnyj isk*) sme v slovenskej tlači našli v nasledujúcich podobách:

- 14) Súd v ruskom Vladimire pozastavil posudzovanie **sťažnosti**, ktorú pred časom na vedenie väzenského tábora IK-6 podal Alexej Naval'nyj. (Denník N);
- 15) Ruský súd zamietol dve **žaloby** Alexeja Naval'ného, v ktorých sa **sťažoval** na podmienky vo väzení. (Denník N);
- 16) Ruský najvyšší súd zamietol ďalšie **sťažnosti** odsúdeného Naval'ného. [...] Ruský najvyšší súd vo štvrtok zamietol dve **žaloby** odsúdeného opozičného politika Alexeja Naval'ného, ktoré súvisia s podmienkami väzby v nápravno-výchovnom tábore. (TASR, teraz.sk);
- 17) Ruský súd zamietol **žalobu** matky zosnulého opozičného lídra Naval'ného. (SME);
- 18) Ruský súd zamietol **žalobu** matky Alexeja Naval'ného. Súd sa matkinou **žalobou** odmietol zaoberať s argumentom, že takúto **sťažnosť** by mohol podať len samotný Naval'nyj. (Postoj);
- 19) Ruský súd zamietol **žalobu** matky Alexeja Naval'ného. [...] „Alexej sa mnohokrát **sťažoval**, že mu v (rôznych) kolóniách neposkytujú zdravotnú starostlivosť. Tieto **sťažnosti** boli zamietnuté. A teraz, keď bol zabitý, je **sťažnosť** jeho rodiny s výsmechom zamietnutá,“ napísal na sieti Telegram Ivan Ždanov, riaditeľ Naval'ným založenej nadácie Fond boja proti korupcii. (aktuality.sk).

Je potrebné poznamenať, že termín *иск (isk)* v ruskom civilnom práve slúži na pomenovanie žalobného nároku žalobcu ako predpokladaného nositeľa hmotného práva, ktorým chce prostredníctvom súdu ochrániť jeho narušené subjektívne právo alebo zákonom chránený záujem. Slúži ako podnet na začatie občianskeho súdneho konania (Dodonov 2001). V ruskom právnickom žargóne je však termín *иск (isk)* zároveň

neformálnym skráteným synonymom termínu *исковое заявление (iskovoje zajavlenije)* predstavujúceho žalobu ako písomne zostavené podanie na súd s cieľom ochrany občianskych práv, obsahujúce zákonom predpísané náležitosti (Dodonov 2001; 12. hlava OSP RF). Obdobne je to s termínmi správneho práva RF *административное исковое заявление (administrativnoje iskovoje zajavlenije)*, *административный иск (administrativnyj isk)* (4. hlava, 12. hlava SP RF). V ruskej tlači (či už v provládnej, alebo v protivládnej) sa obe verzie uvedených termínov kvalifikovane používajú. Naopak, ich podoby v slovenských spravodajských textoch pôsobia nejednoznačne až protirečivo. Badáme tu kultúrnu interferenciu spôsobenú nedôslednou prácou s cudzojazyčnými zdrojmi, ako aj neznalosťou základnej slovenskej právnej terminológie. Tá sa prejavuje v používaní medzijazykových homoným: *жалоба (žaloba)* – *žaloba*, ktoré znemožňujú realizáciu informačnej funkcie slovenských publicistických textov. Zároveň je to dôsledok nedostatočnej práce s lexikografickými príručkami slovenčiny, čím si vysvetľujeme súčasné použitie slov *žaloba* a *sťažnosť* pri sprostredkovaní jedného a toho istého ruského právneho termínu v rámci jednej vety (či už v titulku, alebo v texte článku), a to ako náprotivky ruských termínov *исковое заявление (iskovoje zajavlenije)*, *иск (isk)*, *административное исковое заявление (administrativnoje iskovoje zajavlenije)*, *административный иск (administrativnyj isk)*. Podľa normatívnych príručiek slovenčiny slová *žaloba* a *sťažnosť* sú síce synonymami, avšak vo význame, ktorý nespadá do právneho komunikačného registra, čo by žurnalista venujúci sa spoločensko-politickým témam, kde je vysoký predpoklad presahu právnej terminológie, mal vedieť zohľadniť v ním vytváraných spravodajských textoch; „**žaloba** – obvinenie niekoho al. uplatnenie práva, nároku pred súdom, [...] **sťažnosť**, ponosa, žalovanie“ (KSSJ4 2003, s. 976; pozri aj SSS 2004, s. 682, 990).

V právnom poriadku SR ako podnet na začatie občianskeho súdneho konania slúži **žaloba**. „Je to procesný úkon, ktorým sa určitá osoba domáha, aby súd rozhodol o určitej právnej veci“ (Imrichová 2015, s. 248). „Žaloba je jedným z procesných úkonov účastníka, ktorý predstavuje prejav vôle urobený voči súdu, ktorý má procesno-právnu relevanciu a smeruje k uplatneniu procesného práva či k splneniu procesnej povinnosti, prípadne k zmene či zániku procesných práv a povinností“ (Števec 2013, citované podľa: Slov-Lex.sk – Tezaurus občianskeho práva). Relevantnosť uvedeného termínu potvrdzuje ustanovenie zákona upravujúceho postup súdu pri prerokúvaní a rozhodovaní občianskych sporov, v ktorom zákonodarca uvádza: „Podanie vo veci samej je najmä **žaloba**, vzájomná žaloba, zmena žaloby, späťvzatie žaloby, odpor, odvolanie, dovolanie, a ak to z povahy veci vyplýva, aj návrh na nariadenie neodkladného opatrenia alebo zabezpečovacieho opatrenia“ (§123 ods. 1, 2 CSP). Podnetom na začatie správneho súdneho konania v SR je podanie **návrhu na začatie konania, žaloby alebo správnej žaloby** (§31 ods 1, 2; §6 ods. 2 SSP). Čo sa týka výrazu *sťažnosť*, ten síce je termínom právneho poriadku SR, ale vzťahuje sa na iné právne odvetvie – správne právo a trestné procesné právo. Navyše, tento termín v daných právnych odvetviach pomenúva iné právne pojmy, nie je podnetom na začatie konania, ale opravným prostriedkom proti uzneseniu v trestnom konaní (§185 ods. 1, 2 TP SR; Imrichová 2015) a v správnom konaní (§55 ods. 2 SSP), teda označujú sa ním procesné úkony v určitom štádiu súdnych konaní (nie na ich začiatku). Ekvivalentmi skúmaných ruských právnych termínov v právnom poriadku SR v danej komunikačnej situácii sú: *исковое заявление (iskovoje zajavlenije)/иск (isk)* – *žaloba*, *административное исковое заявление (administrativ-*

noje iskovoje zajavlenije)/административный иск (administrativnyj isk) – správna žaloba. Pravdaže, sú to úzke termíny právneho poriadku SR, predovšetkým termín *správna žaloba*. Avšak termín **žaloba** je nielen termínom občianskeho procesného práva, ale zároveň aj rodovým termínom procesného práva ako takého. Preto zastávame názor, že v analyzovaných slovenských publicistických textoch mohol poslúžiť ako jednoznačný, dostatočne presný, stručný ekvivalent uvedeného ruského termínu, keďže zodpovedá žánrovo-štylistickej, jazykovej a pragmatickej norme prekladu, patrí do spisovnej variety slovenčiny a nenarúša právnický úzus SR, teda možno ho považovať za adekvátny preklad, adekvátne sprostredkovanie ruského právneho termínu slovenskému čitateľovi, vďaka čomu by bola splnená informačná funkcia publicistického textu. Naopak, použitie termínu *sťažnosť* ako synonyma termínu *žaloba* v rámci právneho komunikačného registra v SR považujeme za neadekvátne sprostredkovanie ruského právneho termínu slovenskému čitateľovi, keďže v ňom absentuje funkčná rovnocennosť vo vzťahu k ruskému termínu, nie je v ňom dosiahnutá ekvivalencia. Jeho použitím publicistické texty neplnia informačnú funkciu, vzniká tu negatívny sémantický posun, dokonca, rečou právnikov môžeme konštatovať, že slovenskí novinári uviedli svojich čitateľov do omylu. Toto konštatovanie sa vzťahuje aj na označenie deja súvisiaceho s realizáciou analyzovaného procesného úkonu – použitie slovesa *sťažovať sa* namiesto správneho *žalovať*, resp. slovného spojenia *podat'/podávať žalobu*.

3.3 Domáce väzenie

Termín trestného procesného práva RF *домашний арест* (domašnij arest) slovenskí novinári sprostredkovali takto:

- 20) *Desať mesiacov si už Naval'nyj odsedel v domácom väzení, v trestaneckej kolónii by mal ostať do septembra 2023.* (SME);
- 21) *Ruský súd nariadil stíhanej novinárke Ovsjannikovovej domáce väzenie.* (TASR, te-raz.sk);
- 22) *Rusko: Alexej Naval'nyj dostal dvojmesačné domáce väzenie. Dvojmesačné domáce väzenie nariadil dnes ruský súd opozičnému lídrovi Alexejovi Naval'nému.* (aktualizy.sk);
- 23) *Ruský súd poslal spolupracovníčku Naval'ného Fadejevovú na deväť rokov do väzenia. [...] Fadejevovú polícia zadržala v decembri 2021. Následne jej bolo uložené domáce väzenie.* (Hospodárske noviny);
- 24) *Ruský súd nariadil režisérovi Serebrennikovovi domáce väzenie. Ruskému režisérovi Kirillovi Serebrennikovovi, ktorého úrady podozrievajú zo sprenevery štátnych peňazí, hrozí desať rokov za mrežami.* (Pravda);
- 25) *Ovsjannikovová údajne ušla z domáceho väzenia.* (STVR);
- 26) *Ruský súd zamietol novinárke Slobodnej Európy odvolanie voči väzbe. Hrozí jej až päť rokov väzenia. [...] „(Kurmaševová) a jej právnik požiadali o zmenu obmedzujúceho opatrenia z väzby na domáce väzenie. Súd ich odvolanie zamietol,“ uviedol pre ruskú agentúru Interfax predstaviteľ najvyššieho súdu v Tatársku.* (Hospodárske noviny).

Napriek tomu, že v uvedených príkladoch zo slovenskej tlače je použitý termín zodpovedajúceho právneho odvetvia – trestného (procesného a hmotného) práva SR, slovenskí novinári sa tu dopustili terminologickej interferencie. Svojím neuváženým

a nedôsledným výberom lexikálnej jednotky totiž nielen použili neekvivalentný slovenský právny termín (výraz), ale zároveň spôsobili významový posun, keďže prebiehajúce trestné konanie posunuli z predsúdneho štádia (prípravné konanie) do súdneho štádia (hlavné pojednávanie). Ruský termín *домашний арест* (domašnij arest) totiž pomenúva jedno z „obmedzujúc[ich] preventív[n]ych opatren[í]“ (Chovanec 2023, s. 180) (rus. мера пресечения/mera presečenija) ukladaných v RF na základe súdneho rozhodnutia osobám podozrivým alebo obvineným zo spáchania trestného činu, ktorého podstata spočíva v izolácii danej osoby na domácej adrese s cieľom zabezpečiť jej prítomnosť na jednotlivých procesných úkonoch v rámci vyšetrovania trestného činu (§107 ods. 1 TP RF; Dodonov 2001). Dané opatrenie predstavuje formu väzby na domácej adrese. Skutočnosť, že ide o obmedzujúce preventívne opatrenie je explicitne uvedená tak v nami citovanom článku z *Hospodárskych novín*, ako aj v tlačovej správe ruskej informačnej agentúry *Interfax*, z ktorej slovenský denník čerpal informácie. Použitý slovenský termín **domáce väzenie** označuje sankciu, teda uložený trest odsúdenému páchatelovi, ktorého súd uznal za vinného zo spáchania trestného činu (§353 ods. 1, 2 TP SR; §32 TZ SR). Preto v danom prípade mali slovenskí novinári uskutočniť doslovný preklad ruského termínu, ktorý sa používa aj vo vedeckom prostredí – **domáca väzba** (Šutera 2020). Tento výraz podľa nás adekvátne sprostredkúva ruský právny termín slovenskej verejnosti (laickej i odbornej), keďže nenarúša právnický úzus SR, je jednoznačný, presný, stručný, zodpovedá žánrovo-štylistickej norme, je vytvorený zo slov spisovnej slovenčiny, ekvivalente vyjadruje podstatu právnych reálií RF, t. j. náležite by zabezpečil pojmovosť skúmaných slovenských publicistických textov, čím by bola splnená ich informačná funkcia. Ako prípustná alternatíva by v závislosti od kontextu mohol poslúžiť aj výraz **domáce zatknutie**, keďže označuje realizáciu zaistenia obvineného a jeho umiestnenia do väzby, čo v ruskom právnickom žargóne označuje výraz *арест* (arest), ktorý bol predmetom jedného z našich predošlých prekladateľských výskumov (Chovanec 2024).

4 Záver

Ako ukázal náš výskum, informačnosť, presnosť a jednoznačnosť právnych termínov slúžiacich na presné pomenovanie predmetu, javu, právneho inštitútu, je potrebná aj v publicistike s tematikou politiky, práva, a to práve v záujme zachovania pojmovosti textu. Neadekvátne sprostredkovanie ruských právnych termínov v slovenskej tlači (kultúrna a terminologická interferencia, sémantický posun) je spôsobený nedôslednosťou a povrchnosťou pri sprostredkovaní interkultúrnej komunikácie a zároveň zrejme zámerným preferovaním funkcie ovplyvňovania verejnej mienky, presviedčania a vnucovania svojho názoru na úkor informačnej funkcie publicistického textu (teda jej potláčanie), ako aj súčasnou snahou o zvýšenie expresivity a emocionálnosti textu s cieľom zintenzívniť funkciu ovplyvňovania. Z uvedeného dôvodu nie všetky analyzované slovenské publicistické texty dostatočne plnia (základnú) informačnú funkciu publicistického štýlu a nemožno ich použiť ako užitočný didaktický materiál z hľadiska (kontrastívneho) osvojovania si právnej terminológie. Kultúrna a terminologická interferencia, vyskytujúca sa v analyzovaných textoch, môže študentom mylne podsúvať žurnalistami použité výrazy (faux amis) ako slovenské ekvivalenty ruských právnych termínov a tým „kontaminovať“ ich dlhodobú pamäť, čo môže mať fatálny vplyv na ich tlmočnícky a prekladateľský výkon. Na druhej strane sú takéto lapsusy didakticky užitočné

točné v oblasti rozvoja kritického myslenia u študentov prekladateľstva, ktoré spočívajú v overovaní si potenciálnych prekladateľských (a budúcich tlmočnických) riešení v iných zdrojoch (napr. v legislatíve, v odbornej literatúre a pod.), k čomu sa ich snažíme viesť.

Bibliografia:

- ANTONÁKOVÁ, Darina, (2016). *Стилистика русского языка: теоретический курс*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove. ISBN 978-80-555-1750-6.
- BARTALOŠOVÁ, Perla a Oľga ORGOŇOVÁ (eds.), (2021). *Slovník policajných profesionalizmov*. P. 1. vyd. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave. ISBN 978-80-223-5277-2.
- IMRICHOVÁ, Mária (ed.), (2015). *Slovník právnických termínov pre verejnosť*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove. ISBN 978-80-555-1148-5.
- JAROŠOVÁ, Alexandra a Klára BUZÁSSYOVÁ (ved. red.), (2011). *Slovník súčasného slovenského jazyka. H – L*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV. ISBN 978-80-224-1172-1. – SSSJ2
- KAČALA, Ján, Mária PISÁRČIKOVÁ a Matej POVAŽAJ (eds.), (2003). *Krátky slovník slovenského jazyka*. 4. dopl. a upr. vyd. Bratislava: Veda. ISBN 978-80-8128-316-1. – KSSJ4
- MASÁR, Ivan, (2000). *Ako pomenúvame v slovenčine. Kapitoly z terminologickej teórie a praxe*. Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV. ISBN 80-967574-9-0.
- MISTRÍK, Jozef, (1997). *Štylistika*. 3. upravené vydanie. Bratislava: SPN. ISBN 80-08-02529-8.
- PISÁRČIKOVÁ, Mária (ed.), (2000). *Synonymický slovník slovenčiny*. 2. vyd. Bratislava: Veda. ISBN: 978-80-224-0801-8. – SSS
- SLANČOVÁ, Daniela, (1996). *Praktická štylistika (štylistická príručka)*. 2. upr. a dopl. vyd. Prešov: Slovacontact. ISBN 80-901417-9-X.
- ŠTEVČEK, Marek et al., (2013). *Civilné právo procesné. Základné konanie a správne súdnictvo*. 2. zmenené a dopl. vydanie. Bratislava: EUROKÓDEX s. r. o. ISBN 978-80-89447-96-1. Citované podľa: *Slov-Lex.sk, právny a informačný portál – Tezaurus občianskeho práva*. Dostupné z: <https://www.slov-lex.sk/tezaury/terminy/568495f8-a259-4416-851f-a7f44e203313> [zobrazené 17.06.2025].
- ŠUTERA, Peter, (2020). Väzenský systém a výkon trestu odňatia slobody a väzby v Ruskej federácii. In: *Paneurópske právnické listy*, roč. 3, č. 2. ISSN: 2644-450X. Dostupné z: <https://www.paneuropskepravnickelisty.sk/index.php/ppl/article/view/73> [zobrazené 15.06.2025].
- Zákon č. 160/2015 Z. z. z 21. mája 2015 – *Civilný sporový poriadok Slovenskej republiky*. Dostupné z: <https://www.slov-lex.sk/ezbierky/pravne-predpisy/SK/ZZ/2015/160/20240701> [zobrazené 15.08.2025]. – CSP
- Zákon č. 162/2015 Z. z. z 21. mája 2015 – *Správny súdny poriadok Slovenskej republiky*. Dostupné z: <https://www.slov-lex.sk/ezbierky/pravne-predpisy/SK/ZZ/2015/162/20250101> [zobrazené 27.08.2025]. – SSP
- Zákon č. 300/2005 Z. z. z 24. mája 2005 – *Trestný zákon Slovenskej republiky*. Dostupné z: <https://www.slov-lex.sk/ezbierky/pravne-predpisy/SK/ZZ/2005/300/20250801>

- [zobrazené 20.08.2025]. – TZ SR
- Zákon č. 301/2005 Z. z. z 24. mája 2005 – *Trestný poriadok Slovenskej republiky*. Dostupné z: <https://www.slov-lex.sk/ezbierky/pravne-predpisy/SK/ZZ/2005/301/20250701> [zobrazené 20.08.2025]. – TP SR
- Zákon č. 475/2005 Z. z. z 22. septembra 2005 o výkone trestu odňatia slobody a o zmene a doplnení niektorých zákonov. Dostupné z: <https://www.slov-lex.sk/ezbierky/pravne-predpisy/SK/ZZ/2005/475/20250501> [zobrazené 10.06.2025].
- БАЛАХОНОВА, Людмила Ивановна и др. (ред.), (2004). *Большой академический словарь русского языка, Т. 7: И – Каюр*. Санкт-Петербург: Российская академия наук, Институт лингвистических исследований. ISBN 978-5-02-025235-6.
- БАЛАХОНОВА, Людмила Ивановна и др. (ред.), (2007). *Большой академический словарь русского языка, Т. 8: Каюта – Кюрины*. Санкт-Петербург: Российская академия наук, Институт лингвистических исследований. ISBN 978-5-02-025235-6.
- ДОДОНОВ, Вячеслав Николаевич, Виктор Дмитриевич ЕРМАКОВ, Марина Александровна КРЫЛОВА и др., (2001). *Большой юридический словарь*. Москва: Издательство «Инфра-М».
- КОЖИНА, Маргарита Николаевна, Лилия Рашидовна ДУСКАЕВА и Владимир Александрович САЛИМОВСКИЙ, (2008). *Стилистика русского языка: учебник*. 4-е изд., стереотип. Москва: Флинта: Наука. ISBN 978-5-9765-0256-7, ISBN 978-5-02-034758-8.
- КОМИССАРОВ, Вилен Наумович, (1990). *Теория перевода (лингвистические аспекты): Учеб. для ин-тов и фак. иностр. яз.* Москва: Высшая школа.
- ЛОТТЕ, Дмитрий Семёнович, (1961). *Основы построения научно-технической терминологии. Вопросы теории и методики*. Москва: Издательство Академии наук СССР.
- НЕСТЕРОВИЧ, Василий Михайлович, (2011). Проблемы перевода юридических терминов. In: *Право и управление. XXI век: научно-правовое издание Международного института управления МГИМО(У) МИД России*, №2 (19), с. 77–79. Dostupné z: <http://pravo.mgimo.ru/razdely/nauchnayazhizn/problemy-perevoda-yuridicheskikh-terminov> [zobrazené 27.05.2025].
- Федеральный закон Российской Федерации № 138-ФЗ от 14.11.2002 г. «Гражданский процессуальный кодекс Российской Федерации». Dostupné z: <http://www.kremlin.ru/acts/bank/18837> [zobrazené 02.06.2025]. – Общiansky súdny poriadok RF (OSP RF)
- Федеральный закон Российской Федерации № 21-ФЗ от 08.03.2015 г. «Кодекс административного судопроизводства Российской Федерации». Dostupné z: <https://rg.ru/documents/2015/03/11/sudopr-dok.html> [zobrazené 18.06.2025]. – Správny poriadok RF (SP RF)
- Федеральный закон от 08.01.1997г. № 1-ФЗ (ред. от 28.12.2024) – «Уголовно-исполнительный кодекс Российской Федерации». Dostupné z: <http://www.kremlin.ru/acts/bank/10458/print> [zobrazené 18.06.2025]. – Zákon o výkone trestu odňatia slobody RF
- Федеральный закон от 18.12.2001 г. № 174-ФЗ (ред. от 07.06.2025) – «Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации». Dostupné z: <http://www.kremlin.ru/acts/bank/17643> [zobrazené 18.06.2025]. – Trestný poriadok RF (TP RF)

- Федеральный закон Российской Федерации № 138-ФЗ от 14.11.2002 г. «Гражданский процессуальный кодекс Российской Федерации». Dostupné z: <http://www.kremlin.ru/acts/bank/18837> [zobrazené 02.06.2025]. – Občiansky súdny poriadok RF (OSP RF)
- Федеральный закон Российской Федерации № 21-ФЗ от 08.03.2015 г. «Кодекс административного судопроизводства Российской Федерации». Dostupné z: <https://rg.ru/documents/2015/03/11/sudopr-dok.html> [zobrazené 18.06.2025]. – Správny poriadok RF (SP RF)
- Федеральный закон от 08.01.1997г. № 1-ФЗ (ред. от 28.12.2024) – «Уголовно-исполнительный кодекс Российской Федерации». Dostupné z: <http://www.kremlin.ru/acts/bank/10458/print> [zobrazené 18.06.2025]. – Zákon o výkone trestu odňatia slobody RF
- Федеральный закон от 18.12.2001 г. № 174-ФЗ (ред. от 07.06.2025) – «Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации». Dostupné z: <http://www.kremlin.ru/acts/bank/17643> [zobrazené 18.06.2025]. – Trestný poriadok RF (TP RF) ХОВАНЕЦ, Марек, (2023). Межкультурные аспекты перевода юридического термина «мера пресечения» на словацкий язык. In: *Актуальные проблемы современного языкознания и методики преподавания языка: материалы Международной научно-практической конференции, посвященной памяти профессора В. Г. Головина. 21–22 ноября 2023 г.* Елец: Елецкий государственный университет им. И. А. Бунина, с. 177 – 182. ISBN 978-5-00151-403-9.
- ХОВАНЕЦ, Марек, (2024). Названия уголовно-процессуальных действий как переводческая проблема (в словацко-русском плане). In: Ewa KAPELA, Anna PASZKOWSKA a Gabriela WILK (eds.), (2024). *Przestrzenie przekładu 8*. Katowice: Uniwersytet Śląski w Katowicach, s. 127 – 140. ISBN 978-83-8183-224-3.

Použité zdroje²

- Dostupné z: <https://www.ta3.com/clanok/949411/v-rusku-odsudili-americkeho-spe-vaka-poslu-ho-do-trestaneckej-kolonie-mal-obchodovat-s-drogami> [zobrazené 06.06.2025].
- Dostupné z: <https://standard.sk/527567/ake-su-podmienky-v-trestaneckej-kolonii-ik-3-charp-kam-presunuli-alexeja-navalneho> [zobrazené 06.06.2025].
- Dostupné z: <https://spravy.pravda.sk/svet/clanok/693907-tri-tyzdne-sa-nevedelo-kde-je-navalneho-presunuli-do-trestaneckej-kolonie-v-arktide/> [zobrazené 06.06.2025].
- Dostupné z: <https://svet.sme.sk/c/3138896/v-rusku-za-dobodanie-zida-trestanecka-kolonia.html> [zobrazené 06.06.2025].
- Dostupné z: <https://www.startitup.sk/pripad-navalneho-smrti-sa-zamotava/> [zobrazené 06.06.2025].
- Dostupné z: <https://tvnoviny.sk/zahranicne/clanok/880869-navalneho-vraj-ozivovali-30-minut-ruska-statna-televizia-zverejnila-pricinu-jeho-umrtia> [zobrazené 06.06.2025].
- Dostupné z: <https://www.teraz.sk/spravy/rusko-predstavitelov-trestaneckej-kol/369466-clanok.html> [zobrazené 06.06.2025].

² Použité zdroje – citované publicistické texty uvádzame z dôvodu prehľadnosti v poradí, v akom sú uvedené v texte príspěvku.

- Dostupné z: <https://braineer.hnonline.sk/notsorry/news/spolocnost/svet/96122552-konecne-nasli-navalneho-vaeznia-ho-v-trestaneckej-kolonii-na-sibiri-za-polarnym-kruhom> [zobrazené 06.06.2025].
- Dostupné z: <https://www.hlavnydenik.sk/2020/02/27/ruske-vazenie-uvitanie-vazna-netrvalo-ani-tri-hodiny-neprezil-to> [zobrazené 06.06.2025].
- Dostupné z: <https://www.cas.sk/spravy/zahranicne-spravy/mlady-rus-zdielal-pris-pevky-proti-vojne-trest-ako-z-ineho-storocia-caka-ho-trestanecka-kolonia> [zobrazené 06.06.2025].
- Dostupné z: <https://www.defencenews.sk/aktualne/clanok/699855-v-ruskom-gulagu-zomrel-alexej-navalnyj/> [zobrazené 06.06.2025].
- Dostupné z: <https://spravy.pravda.sk/svet/clanok/720427-darovat-peniaze-ukrajine-je-v-rusku-vlastizrada-dve-mlade-zeny-za-to-skoncili-v-base/> [zobrazené 06.06.2025].
- Dostupné z: <https://dennikn.sk/minuta/3769610/> [zobrazené 06.06.2025].
- Dostupné z: <https://dennikn.sk/minuta/3737083/> [zobrazené 06.06.2025].
- Dostupné z: <https://dennikn.sk/minuta/3769610/> [zobrazené 06.06.2025].
- Dostupné z: <https://www.teraz.sk/zahranicie/rusky-najvyssi-sud-zamietol-dalsi/766779-clanok.html> [zobrazené 06.06.2025].
- Dostupné z: <https://svet.sme.sk/c/23299702/rusky-sud-zamietol-zalobu-matky-zosnuleho-opozicneho-lidra-navalneho.html> [zobrazené 06.06.2025].
- Dostupné z: <https://www.postoj.sk/149514/rusky-sud-zamietol-zalobu-matky-alexeja-navalneho> [zobrazené 06.06.2025].
- Dostupné z: <https://www.aktuality.sk/clanok/LtwC7D0/rusky-sud-zamietol-zalobu-matky-alexeja-navalneho/> [zobrazené 06.06.2025].
- Dostupné z: <https://svet.sme.sk/c/22588350/rusko-trestna-kolonia-alexej-navalnyj-trestanecka-vazenie.html> [zobrazené 06.06.2025].
- Dostupné z: <https://www.teraz.sk/zahranicie/rusky-sud-nariadil-stihanej-novinarke/653325-clanok.html> [zobrazené 06.06.2025].
- Dostupné z: <https://www.aktuality.sk/clanok/248194/rusko-alexej-navalnyj-dostal-dvojmesacne-domace-vazenie/> [zobrazené 06.06.2025].
- Dostupné z: <https://hnonline.sk/svet/96122990-rusky-sud-poslal-spolupracovnícku-navalneho-fadejevovu-na-devaet-rokov-do-vaezenia> [zobrazené 06.06.2025].
- Dostupné z: <https://spravy.pravda.sk/svet/clanok/439575-rusky-sud-nariadil-reziserovi-serebrennikovovi-domace-vazenie/> [zobrazené 06.06.2025].
- Dostupné z: <https://spravy.stvr.sk/2022/10/ovsjannikovova-udajne-usla-z-domaceho-vazenia/> [zobrazené 06.06.2025].
- Dostupné z: <https://hnonline.sk/svet/96113024-rusky-sud-zamietol-novinarke-slobodnej-europy-odvolanie-voci-vaezbe-hrozi-jej-az-paet-rokov-vaezenia> [zobrazené 06.06.2025].

SLOVOTVORNÉ JAVY V REČOVOM VÝVINE PO SLOVENSKY HOVORIACEHO DIEŤAŤA¹

Alexandra BRESTOVIČOVÁ

Centrum výskumu detskej reči a kultúry
Pedagogická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove
E-mail: alexandra.brestovicova@unipo.sk

Word-Formation Phenomena in the Speech Development of a Slovak Speaking Child

Abstract

A case study of speech ontogenesis deals with normative as well as non-normative word-formation phenomena identified in the speech production of one child from the age of 24 to 72 months (from 2 to 6 years). The author of the study focuses on occasionally formed lexemes, i.e. lexical innovations, in the child's spontaneous speech that were recorded on DVDs once a month for one hour in the family environment over a period of 4 years. In a discussion with foreign literature, the author compares child's word-formation processes in her lexical innovations with relevant research in the Slovak language environment as well as with research in typologically different languages. The 33 recorded child's lexical innovations (nouns, adjectives, verbs, adverb) were formed from an early age by all word-formation processes present in Slovak language (compositional-derivative, compositional, derivational (transflexion, confixation, suffixation), recorded within the framework of a developmental trajectory from more complex to simpler ones. In her own word-formation, the child also used less productive and less frequent word-formation types in Slovak, in contrast to the trends observed in other Slavic and non-Slavic languages.

Keywords: language development, lexical innovations, word-formation processes, word-formation types, Slovak language.

1 Úvod

Longitudinálna prípadová štúdia v rámci vývinovej lingvistiky, presnejšie vývinovej derivatológie, sa sústreďuje na skúmanie procesov osvojovania si jazyka dieťaťom, pričom osobitnú pozornosť venuje neuzuálnym slovotvorným javom – vývinovým okazionalizmom, zaznamenaným v spontánnej reči jedného dieťaťa. Ľ. Liptáková (2000, s. 14) definuje okazionalizmy ako „doteraz slovotvorne nerealizovan[é] systémov[é] možnosť[i] jazyka, ktoré vznikajú príležitostne v jedinečnom a individuálnom kontexte.“ Tieto fenomény sa objavujú najmä v raných štádiách osvojovania si materinského

¹ Príspevok je čiastkovým výstupom grantového projektu VEGA č. 1/0410/23 *Interdisciplinárny a viacparadigmatický prístup k opisu slovenských kompozít*, zodpovedná riešiteľka doc. Mgr. Katarína Vužňáková, PhD.

jazyka, najviac v predškolskom veku, a odhaľujú nielen mechanizmy jazykového vývinu, ale aj procesy kognitívneho spracovania reality dieťaťom. Ako dokazujú výsledky slovenských jazykovedných výskumov slovotvorných javov u detí od Ľ. Liptákovvej (2000, 2009, 2018, 2024a, 2024b), K. Vužňákovvej (2009, 2018, 2022) a K. Drozdovej (2020) v rámci vývinovej derivatológie a výskum detských analogizmov v rámci morfológie (Kičura Sokolová a Palková 2023), okazionalizmy a analogizmy v ranej ontogenéze reči poskytujú cenný kľúč k pochopeniu vzťahu medzi štruktúrou jazyka, myslením a kultúrnym kontextom.

Teoretickým východiskom nášho textu je viacparadigmatický prístup, ktorý kombinuje štrukturalistické a psycholingvistické interpretácie jedinečných detských okazionalizmov. Spojením týchto dvoch rámcov možno komplexnejšie interpretovať proces osvojovania si slovotvorby u detí. Cieľom textu je predstaviť metodológiu výskumu detských slovotvorných javov, analyzovať a interpretovať konkrétne získané okazionalizmy v reči jedného dieťaťa a porovnať ich s poznatkami zo slovenského jazykovedného prostredia ako aj s výsledkami výskumov v iných typologicky rovnakých i typologicky odlišných jazykoch.

2 Metodológia

Výskum neuzuálnych javov (slovotvorných alebo morfológických) u detí je metodologicky náročný, keďže ide o efemérne fenomény, ktoré sa vo vývine reči objavujú a rýchlo zaniknú pod vplyvom modelovania uzuálnych tvarov a lexém v rečovom okolí dieťaťa. Pri ich zachytávaní sa využíva viacero metód:

1. **Observačná metóda v teréne** – bola použitá napríklad Ľ. Liptákovou (2000), ktorá zaznamenala 500 okazionalizmov u detí od 3 do 15 rokov. Išlo o viacročné systematické pozorovanie reči detí v prirodzených komunikačných situáciách.
2. **Elicitačné metódy** – umožnili skúmať schopnosť detí tvoriť slovotvorné inovácie na základe predložených jazykových podnetov. Boli použité napríklad na popísanie implicitných slovotvorných znalostí detí vo veku 6 – 7 rokov (Liptáková 2020). Podobne boli použité aj pri výskume slovotvorby u 3- až 6-ročných detí (Vužňáková 2012, Drozdová 2020).
3. **Longitudinálne pozorovanie** – Dlhodobé sledovanie vývinu reči jedného dieťaťa matkou uplatnila pri výskume okazionalizmov v slovenčine Walková (2013), ktorá využila denníkové záznamy o reči dieťaťa od 3 do 5 rokov, v ktorých zapísala 160 okazionalizmov. Denníková metóda bola použitá aj pri získavaní materiálu pri výskume detských analogizmov v slovenčine. Išlo o denníkové zápisky výpovedí vlastných detí autoriek (lingvistiek), zaznamenávané po dobu 10 mesiacov (porov. Kičura Sokolová a Palková 2023).
4. **Korpusové metódy** – Analýzu transkriptov reči detí uplatnila napríklad Swarová (2000), ktorá analyzovala spontánnu reč amerického chlapca vo veku 30 až 71 mesiacov s cieľom pozorovať lexikálny vývin a tvorbu nových slov (lexikálne inovácie, okazionalizmy) alebo nesprávne uplatňovanie pravidiel pri existujúcich slovách (tvorenie analogizmov) na základe korpusu 37 hodín záznamu. Autorka takto zachytila 121 neuzuálnych javov, pri ktorých zistila vzorec rastúcej a klesajúcej produkcie s vrcholom okolo 3 rokov a 4 mesiacov veku dieťaťa.

V predloženom výskume sme využili poslednú z uvedených metód, aj keď si uvedomujeme jej viaceré limity. Materiálovým podkladom bol korpus transkriptov jednoho

dinových videozáznamov reči jedného dieťaťa (dievčaťa), nahrávaných longitudinálne raz mesačne od veku 5 mesiacov až do 6 rokov, ktoré boli vyhotovené počas riešenia grantového projektu VEGA 1/0129/12 *Modelovanie rečového vývinu slovensky hovoriacich detí v ranom veku*, s hlavnou riešiteľkou D. Slančovou (porov. Slančová et al. 2018). V súlade s L. Liptákovou (2000) konštatujeme, že je ťažké (až nemožné) naplánovať si videozáznam okazionalizmov v spontánnej reči dieťaťa, keďže sa vyskytujú ad hoc na uspokojenie komunikačnej potreby dieťaťa v danej chvíli a často hneď aj zaniknú. Napriek tomu sme v danom korpuse 48 hodín záznamu reči dieťaťa v rodinnom prostredí vo veku od 2 do 6 rokov zachytili 33 vývinových okazionalizmov, ktoré budú predmetom nasledujúcej systémovej analýzy.

3 Analýza zaznamenaných okazionalizmov

V danom veku tvorilo sledované dieťa okazionalizmy prevažne nezámerne, keď pre to, čo chcelo vyjadriť, nepoznalo zaužívané slovo alebo keď pre vec či dej, ktorý chcelo vyjadriť, neexistovalo zaužívané slovo. Zaznamenali sme však aj zámerné hry s rečou, napríklad pri okazionálnych kompozitách. Zachytených 33 vývinových okazionalizmov (najviac, a to 5, ich bolo v jednohodinovom zázname vo veku dieťaťa 3 roky a 2 mesiace) tvorilo 17 substantív, 10 adjektív, 5 verb a 1 adverbium. V nasledujúcej podkapitole sa budeme venovať spôsobom ich vytvorenia v rámci jednotlivých slovných druhov a frekvencii slovotvorných postupov.

3.1 Frekvenčné zastúpenie slovotvorných postupov v rámci slovných druhov

Najviac substantívnych okazionalizmov (9) bolo utvorených najproduktívnejším slovotvorným postupom v slovenčine (porov. Furdík 2004, s. 114), a to sufixáciou (*cestovník*, *hojdanka*, *potkýnadlo*, *predavateľstvo*, *šmýkalôčka*, *valcovač*, *zajačina*, *zdravota*, *zdvihátko*). V rámci substantív boli konfixáciou utvorené 2 deriváty (*náručník*, *odhrabkávač*) a transflexným slovotvorným postupom jeden okazionalizmus *škraby*. Dieťa tvorilo aj substantívne kompozitá, a to najmä ako zámerný produkt jazykovej hry či vlastnej kreativity. Čistou kompozíciou boli utvorené kompozitá *helikopotvora*, *husokačka* a juxta pozične pomenovania bábik *Stásada*, *Celzela*. V dátach z raného obdobia je zachytený jeden vývinový okazionalizmus *bujnochod*, ktorý bol vytvorený kompozično-transflexným slovotvorným postupom².

Všetky inovatívne adjektíva (10) v našich dátach boli utvorené deriváciou, a to sufixáciou. Išlo o desubstantíva *bábätkovský*, *ihriskový*, *kohútikový*, *koláčikový*, *kvietkový*, *loptičkový*, *múkový*, *pásikový*, *slaninový* a jedno deverbatívum *buchľavý*.

Okazionalne tvary slovies utvorené deriváciou boli zaznamenané dva. Desubstantívum *vlnkovať* vytvorené sufixáciou a desubstantívum *preklbiť* utvorené prefixáciou. Tri slovesá boli inovatívne modifikované, a to analogicky vytvorené frekventatívum *nevrúčať* a vidovo modifikované verbá *kolotočovať* (frekventatívum) a *hnúť* (imperfektívum).

Jedno zaznamenané adverbium spôsobu bolo vytvorené deriváciou – sufixáciou, išlo o desubstantívum *mamkovo* vo výpovedi: *Jarka vonia mamkovo*.

² Viac o tejto kompozično-transflexnej zloženine pozri Brestovičová 2024.

3.2 Onomaziologická analýza utvorených okazionalizmov

Pri onomaziologickej analýze vychádzame z učebnice *Slovenská slovotvorba* (2004) a okazionalizmy klasifikujeme v rámci jednotlivých slovných druhov podľa typov onomaziologických kategórií navrhnutých jej autorom – derivatológom J. Furdíkom, ktorý nadväzoval na dokulilovskú tradíciu.

3.2.1 Onomaziologická analýza substantívnych derivátov a kompozít

Dieťa pri neuzuálnej slovotvorbe substantívnych lexém použilo všetky typy onomaziologických kategórií: mutačný, transpozičný, modifikačný. Často tvorilo vlastné lexikálne inovácie za pomoci málo produktívnych slovotvorných formantov, teda išlo o svojráznu nenormatívnu slovotvorbu inovatívnych a v reči nápadných okazionalizmov.

V rámci mutačného typu onomaziologickej kategórie dieťa vytvorilo najviac (6) deverbatívnych názvov prostriedkov činnosti: *od-hrabkáva-č* – to, čím sa odhrabkáva (palica pri hrabaní hliny), *valcova-č* – to, čím sa valcuje (pri hre na parný valec). Formant -č je v slovenčine (ibid.) považovaný za produktívny pri utváraní názvov prostriedkov činnosti. Dieťa však vytvorilo aj okazionalizmus *potkýna-dlo* – to, čím sa potkýna (kopa predmetov uprostred izby). Formant -dlo je na ústupe, je málo produktívny pri tvorení názvov prostriedkov činnosti. Ďalej sme zaznamenali slovo *zdvihá-tko* – to, čím sa zdvíha (v rámci mechanickej hry). Slovo bolo utvorené pomocou nespisovného formantu -tko, správne by bolo azda **zdvíha-dlo*. V dátach je aj okazionalizmus *škraby* – to, čím rastlina škrahe človeka (chĺpky na cínii) a univerbát *hojdan-ka* – to, čím sa hojdá (hojdacie kreslo). Slovo **škrab* je vytvorené za pomoci nulového formantu, teda transflexiou, a okazionalizmus *hojdanka* je vytvorený formantom, ktorým sa v slovenčine tvoria názvy výsledkov činnosti, napríklad *hádán-ka*, nie však prostriedkov činnosti.

V rámci mutačného typu sme zaznamenali deverbatívny činiteľský názov *cestovník* – ten, kto cestuje (pasažier na lodi). Formant -ník je pri tvorbe činiteľských názvov obmedzene produktívny. Ako názov miesta deja bolo okazionalne vytvorené deverbatívum *predavateľ-stvo* – to, kde sa predáva (obchod). Tento formant možno nájsť v slove *vydavateľstvo*, ale v súčasnej slovenčine je pre názvy miesta deja neproduktívny.

V dátach sa nachádza aj okazionalný názov podľa účelu, desubstantívum *ná-ruč-ník* – to, čo je na ruku, keď bolí (obväz pri hre na lekárku). Formant sa vyskytuje v slovách *podbradník*, *náhrdelník*, *náčrtník* a je obmedzene produktívny.

V rámci transpozičnej kategórie sa v korpuse pri názve pre spredmetnenie vlastnosti nachádza okazionalizmus *zdrav-ota* – to, že niečo je zdravé (zdravie) vo výpovedi, že v škôlke nevaria podľa chuti, ale podľa *zdravoty*. Formant -ota nachádzame ešte v slove *dobrota*, ale v súčasnej slovenčine je málo produktívny pri tvorení názvov pre spredmetnenie vlastnosti.

Modifikovaním významu boli utvorené dve lexikálne inovácie v danom korpuse. Kolektívum *zajač-ina* – to, čo je súčasťou zajaca (kúsok puzzle). Formant -ina je pri kolektívach ustupujúcim slovotvorným prostriedkom. Aj keď sa vyskytuje v slovách *buč-ina*, *dub-ina*, v súčasnom jazyku ustupuje pri hromadných názvoch viacslovným pomenovaniam. Druhým slovom v rámci modifikácie významu bolo deminutívum *šmýkal-ôčka* – malá šmýkalka, ktorého formant nie je v slovenčine spisovný a produktívny.

Kompozitum *hus-o-kačka* – to, čo je ako hus aj ako kačka, vytvorilo dieťa integráciou. Slovtvorba daného okazionalizmu je v transkripte zdôvodnená nasledovne: *Všetko má dobré ako kačka, ale je taká veľká ako hus, tak je to hus či kačka?* Kompozično-derivačnú zloženinu *bujn-o-chod* – to, čo bujne chodí, utvorilo dieťa modifikáciou, tak ako slovo *vzducholod'*, pričom prvý komponent spresňoval bázu. Kvázikompozitum *heliko-potvora* je vytvorené kontamináciou v rámci hry s jazykom. Podobne hrou s jazykom vznikli mená *bábik Stá-sada* a *Cel-zela*, ktoré sú vytvorené tak, že aspoň jeden z komponentov je nonsensový. Pomenovanie *Stá-sada* bolo inšpirované menom *Sto-kráska*, pričom báza **sada* je vymyslená. Pomenovanie *Cel-zela* zrkadlí cudzokrajné meno *Grizela*, ktoré dieťa rozdelilo na dve bázy a inovovalo ich nonsensovými prvkami.

3.2.2 Onomaziologická analýza adjektív v inovatívnych spojeniach

Keďže adjektíva sú podľa Furdíka (2004, s. 101) samy o sebe sémanticky neúplné a dostávajú význam až v spojení so substantívom, ktoré podmieňuje uplatnenie niektorého z ich potenciálnych významov, uvádzame ich v slovných spojeniach, v ktorých boli zachytené v transkriptoch. Pri slovtvorbe adjektív dieťa použilo mutačnú onomaziologickú kategóriu a tvorilo takmer vždy desubstantíva (9) a len jedno deverbatívum *buchľavý*.

Z desubstantív išlo o dve vzťahovo-akostné adjektíva s významom charakteristickej vlastnosti: *loptičk-ový deň* – deň, v ktorom sa hráme s loptičkami, a *koláčik-ový deň* – deň, v ktorom pečieme koláčky. Ďalej dve vzťahovo-akostné adjektíva s významom podobnosti: *slaninová farba* – farba, ktorá je podobná farbe slaniny, a *kohútikové šrubčeky* – také matice, ktoré sa tvarom podobajú na kohúta s rozprestretými krídlami (krídlové matice). V korpuse sú zaznamenané aj dve vzťahovo-akostné adjektíva s významom vlastnosti podľa nápadného znaku: *pásikové vlasy* – vlasy, v ktorých sú pásy inej farby (melír), a *kvietkový klobúčik* – plátenný klobúk so vzorom rôznych kvetov. V dátach je jedno vzťahové adjektívum utvorené podľa priestorového určenia, a to *ihriskový domček* – taký, ktorý je na detskom ihrisku. Jedno inovatívne lexikálne spojenie s významom zloženia, vzťahové adjektívum *múkové cesto* – kúsky cesta, ktoré sú z múky. Ďalej vzťahové adjektívum s významom subjektu *bábätkovské slovo* – slovo, ktoré použije bábätko.

Deverbatívum *buchľavé kreslo* – kreslo, do ktorého sa človek buchne, referovalo o nábytku s ostrými hranami.

3.2.3 Onomaziologická analýza neuzuálne vytvorených slovík

Inovatívne vytvorené slovesá *vlnkovať* a *preklíbiť* boli utvorené v rámci mutačného typu onomaziologickej kategórie. Desubstantívum *vlnk-ovať* – vytvárať to, čo pomenúva motivant (vlniť), bolo utvorené na základe slova *vlnka*, nie *vlna*. V desubstantíve *pre-kĺb-it'* – odstrániť z miesta to, čo pomenúva motivant (vyklíbiť), bol použitý nenormatívny prefix.

Modifikačným typom onomaziologickej kategórie boli vytvorené tri slovesá. Frekventatívum *nevrúčaj* s významom „nehnevaj sa“ bolo vytvorené analogicky od slova *nevrč* modifikačnou morféomou *ne-* a frekventatívnym tvarom ako pri *nehnevaj sa*. Pri frekventatívne *kolotočovať* bolo duplikované vytvorenie aspektu opakovania. V dátach je zaznamenaný tvar *mohla hnúť*, ktorý vznikol imperfektivizáciou od slovesa *pohnúť*.

3.3 Chronológia slovtvorných postupov pri vývinových okazionalizmoch

Slovenské lingvistky Walková (2013), Vužňáková (2018), Liptáková (2024) uvádzajú vo svojich výskumoch nasledovnú vývinovú trajektóriu slovtvorných postupov pri detských okazionalizmoch: derivácia → kompozícia → kompozično-derivačné postupy. Pri derivácii ako prvý slovtvorný postup uvádzajú sufixáciu, potom prefixáciu a až tak transflexiu a konfixáciu. Tento všeobecný trend pozorovaný v slovenčine sa však na základe nášho materiálu nepotvrdil. Čo sa týka chronológie slovtvorných postupov uplatnených dieťaťom v zachytených okazionalizmoch, evidujeme presne opačný trend: kompozično-derivačné postupy → derivácia (konfixácia, transflexia) → kompozícia → derivácia (sufixácia).

Ako prvý vývinový okazionalizmus je už v 29 mesiacoch veku dieťaťa, zapisovaných (2;5)³, zaznamenaný *bujn-o-chod*, kompozično-derivačná zloženina, vzniknutá kognitívne najzložitejším kompozično-transflexným slovtvorným postupom. Vo veku 37 mesiacov (3;1) je v dátach *ná-ruč-ník* a v 41 mesiacoch (3;4) *od-hrabkáva-č*, obe utvorené konfixáciou. V 46 mesiacoch (3;8) v dátach nachádzame *hus-o-kačk-u* a v 54 mesiacoch (4;5) v rámci hry s jazykom ďalšie kompozitá *heliko-potvoru*, *Stásadu*, *Cel-zelu*. V transkripte z 57. mesiaca veku (4;7) sú zachytené *škraby*, ktoré dieťa vytvorilo transflexiou. Až od 58. mesiaca (4;8) do 72. mesiaca (6;0), ktorým daný výskum končí, už v dátach nachádzame len okazionalizmy utvorené derivačne, a to sufixáciou, v súlade so všeobecným trendom v slovenskom jazyku, kde je sufixácia prototypovým slovtvorným postupom: *predavateľ-stvo* (4;8), *hojdan-ka* (5;0), *potkýna-dlo* (5;4), *valco-va-č* (5;5), *cestov-ník* (5;6), *zdrav-ota* (5;8).

4 Výsledky a diskusia

K bodu 3.1

V súlade s výskumom detskej slovtvorby K. Vužňákovskej (2022) konštatujeme, že najviac zastúpeným slovtvorným postupom pri vytváraní okazionalizmov aj v našich dátach bola derivácia. Deriváciou je podľa Ološtiaka (2015) v slovenskom jazyku vytvorených 86, 2 % všetkých slovtvorne motivovaných slov a sufixáciou je utvorených 76, 7 % všetkých derivátov. Tento jav je dieťaťom odpozorovaný z reči dospelých. Na základe odpočúvania sa u neho formuje spôsob kategorizácie vlastných myšlienkových konceptov ohľadom slovtvorných postupov v slovenčine. Najčastejšie tak tvorí inovatívne slová prirodzeným a dominantným slovtvorným postupom, resp. pre slovenčinu typickým postupom pri tvorení slov – deriváciou. Podľa Clarkovej (1981) je tvorba okazionalizmov u detí podmienená princípmi jednoduchosti, transparentnosti a produktivity v danom jazyku, a teda pri osvojovaní si slovtvorných postupov jestvujú medzijazykové rozdiely odrážajúce typologickú charakteristiku jednotlivých jazykov. V germánskych jazykoch tvoria deti okazionalizmy najprv konverziou, ako najtransparentnejším slovtvorným postupom, a kompozíciou, ktorá má vyššiu produktivitu ako derivácia (porov. Walková 2013). Pri anglicky hovoriacich deťoch sa zistilo, že si osvojujú najprv kompozitá a až potom deriváty a túto postupnosť uplatňujú aj pri slovtvorných inováciách (Liptáková 2024b). Aj Clarková uvádza (ibid.) nízku produktivitu konverzie a kompozície v románskych a slovanských jazykoch. V našom materiáli je deriváciou vytvorených 25 okazionalizmov z počtu 33, čo zastupuje 76 %.

³ Štandardný zápis veku detí v štúdiách o detskej reči: 2 roky a 5 mesiacov.

K bodu 3.2

Na rozdiel od Clarkovej (1981), ktorá tvrdí, že deti tvoria okazionalizmy len s produktívnymi a frekventovanými slovotvornými formantmi odpozorovanými v reči dospelých, dieťa pozorované v našom výskume tvorí slovotvorne nápadné okazionalizmy v svojráznych slovách často aj za pomoci málo produktívnych alebo ustupujúcich formantov. Podľa L. Liptákovvej (2024a) na rozdiel od poľštiny, hebrejčiny, angličtiny a francúzštiny, kde deti produkujú inovácie založené na produktívnejších, transparentnejších a jednoduchších slovotvorných pravidlách, deti hovoriace po slovensky pri tvorbe okazionalizmov uplatňujú aj menej produktívne slovotvorné typy alebo svojráznu kombináciu prvkov slovotvorného systému.

K bodu 3.3

Na rozdiel od vyššie spomínaných slovenských výskumov sa nepotvrdil chronologický vývin slovotvorných postupov v ranej ontogenéze reči od jednoduchých a transparentných k transparentným a produktívnejším až k transparentným a menej produktívnym, teda od afixálnej derivácie k bezafixálnej derivácii, konkrétne od sufixácie a prefixácie k transflexii ako uvádza Vužňáková (2018). Tiež sa nepotvrdilo vývinové prvenstvo derivovaných okazionalizmov pred kompozitami. Sledované dieťa už vo veku 2 roky 5 mesiacov premýšľalo nad utvorením slov a implicitne poznalo nielen slovotvorbu derivátov ale aj stavbu kompozít. Prvé zachytené kompozitum v jeho reči *pršiplášť* je v transkriptoch jednoznačne rozoznatelné vo veku 21 mesiacov. Vo veku 2 rokov dieťa podľa našich dát používalo kompozitá, pomenovania pre bežné a v rodine dostupné objekty, napr. *autosedačka*, *dalekohľad*, *trojuholník*, *televízor*, *trojkolka* (porov. Vužňáková 2018). Neprekvapuje, že vo veku 2;5 sme v transkripte zachytili kompozično-transflexnú zloženinu *bujnochod* a neskôr kompozitá v rámci jazykovej hry. U dieťaťa boli prvé vývinové okazionalizmy utvorené zložitejším derivačným postupom, a to konfixáciou, transflexiou a až od veku 4;8 tvorilo okazionalizmy najmä deriváciou, a to sufixáciou, v súlade s trendom v slovenskej uzuálnej slovotvorbe.

Nazdávame sa, že pozorované dieťa vo veku 2 rokov už implicitne ovládalo všetky systémové slovotvorné možnosti slovenčiny a tvorilo okazionalizmy slobodne. Až s postupujúcim vekom sa približovalo k normatívnej slovotvorbe typickej pre slovenčinu, teda k prototypovému tvoreniu slov na základe derivácie, a to najmä sufixácie.

5 Záver

Vývinové okazionalizmy sú ukazovateľom univerzálnosti i individuálnosti v reči detí (porov. Vužňáková 2018). Výsledky tejto štúdie poukazujú na oba spomenuté ukazovatele. Čo sa týka počtu zastúpenia slovotvorných postupov pri tvorbe okazionalizmov v našich dátach, potvrdzuje sa trend preferencie derivácie pred kompozíciou. Ak sa však zameriame na vývinovú trajektóriu slovotvorných postupov v zaznamenaných okazionalizmoch, pozorujeme individuálny aspekt vývinu detskej slovotvorby. Predkladané výsledky však môžu byť skreslené, resp. limitované zvolenou metódou. Denníková forma zápisu okazionalizmov sa ukazuje ako presnejšia a vhodnejšia, keďže by zaznamenala oveľa väčší počet okazionalizmov i analogizmov v detskej reči. A preto nespochybňujeme výsledky a úvahy vyššie spomenutých slovenských výskumov o univerzálnosti kognitívneho a jazykového vývinu slovotvorných postupov od jednoduchších a transparentných foriem k zložitejším a menej produktívnym formám v slovenčine aj v iných jazykoch.

Vývinové okazionalizmy sú efemérnym javom. Niektoré sa síce traujú v rodinách, ale mnohé sa uchováajú len vďaka nahrávkam. Vďaka korpusovému materiálu sme zachytili napríklad vznik okazionalizmu *predavateľstvo*, ďalej auditívne bombardovanie konvenčným slovom *obchod* a následný zánik tohto príležitostného slova vo veku dieťaťa 4 roky a 11 mesiacov. Na záver príspevku ponúkame presný prepis priebehu tohto javu:

*MAM⁴: nebudeme ich naťahovať, veď to sú živé tvory.

*JAN: v tom v tomto predavateľstve nám nám jeden zajačik je je bez krabičky.

*OTE: z tohto predavateľstva ti jeden zajko uteká.

*MAM: už cupká.

*MAM: to je obchod.

*STM: ale chytajte ho lebo ujde pod drevo a kto ho tam chytí.

*JAN: ktorého si chceš zobrať?

*OTE: z tohto predavateľstva?

*JAN: áno.

*MAM: nesmie sa.

*MAM: z obchodu.

*MAM: obchod sa to volá.

*OTE: mne sa páči že to je predavateľstvo.

*STM: kde je košík Jaruľka?

*JAN: z tohto obchodu, ktorého si chceš zobrať?

Bibliografia:

- BRESTOVIČOVÁ, Alexandra, (2024). Kompozitá v ranom vývine reči. In: *O dieťati, jazyku, literatúre*, roč. 12, č. 2, s. 7–15.
- CLARK, Eve Vivienne, (1981). Lexical innovations: How children learn to create new words. In: Werner Deutsch (ed.), (1981). *The child's construction of language*. London: Academic Press, s. 299–328. ISSN 0726-1489.
- DROZDOVÁ, Katarína (2020). Osvojovanie si slovotvorby v predškolskom veku. In: *O dieťati, jazyku, literatúre*, roč. 8, č. 2, s. 66–81.
- FURDÍK, Juraj, (2004). *Slovenská slovotvorba*. Martin Ološtiak (ed.). Prešov: Náuka. ISBN 80-89038-28-X.
- KIČURA SOKOLOVÁ, Jana a Lenka PALKOVÁ, (2023). Detský analogizmus pri osvojovaní si morfológie ako zrkadlenie jazykového myslenia. In: *Jazykovedný časopis*, roč. 74, č. 3, s. 783–802.
- LIPTÁKOVÁ, Ľudmila, (2000). *Okazionalizmy v hovorenej slovenčine*. Prešov: Náuka. ISBN 80-968202-8-1.
- LIPTÁKOVÁ, Ľudmila a Katarína VUŽŇÁKOVÁ, (2009). *Dieťa a slovotvorba*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, Pedagogická fakulta. ISBN 978-80-555-0072-0.
- LIPTÁKOVÁ, Ľudmila, (2018). Slovotvorná motivácia v jazykovom vývine dieťaťa. In: *Jazykovedný časopis*, roč. 69, č. 3, s. 600–615.
- LIPTÁKOVÁ, Ľudmila, (2024a). Čo sa z výskumu detskej slovotvorby dozvedáme o slo-

⁴ Prepis v transkripčnom a kódovacom systéme CHAT.

- votvorbe slovenčiny. In: Jasna Uhláriková a Marína Šimáková Spevákova (eds.), (2024). *Slovakistika – súčasný stav a perspektívy*. Nový Sad: Filozofická fakulta, s. 69–78. ISBN 978-86-6065-860-1.
- LIPTÁKOVÁ, Ľudmila, (2024b). Jazyk dieťaťa vo výskumoch aplikovanej lingvistiky. In: *Južnoslovenski filológ*, roč. 80, č. 2, s. 101–125.
- OLOŠTIAK, Martin (ed.), (2015). *Kvalitatívne a kvantitatívne aspekty tvorenia slov v slovenčine*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, Filozofická fakulta. ISBN 978-80-555-1406-2.
- SLANČOVÁ, Daniela (ed.), (2018). *Desať štúdií o detskej reči. Lexika – gramatika – pragmatika*. Bratislava: Veda, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. ISBN 978-80-224-1638-2.
- SWAN, Deanne, (2000). How to build a lexicon: A case study of lexical errors and innovations. In: *First language*, roč. 20, č. 59, s. 187–204.
- VUŽŇÁKOVÁ, Katarína, (2012). *Kompozitá v slovenčine*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, Pedagogická fakulta. ISBN 978-80-555-0751-7.
- VUŽŇÁKOVÁ, Katarína, (2018). Slovo tvorenie v ranej ontogenéze reči. In: Daniela Slančová (ed.), (2018). *Desať štúdií o detskej reči. Lexika – gramatika – pragmatika*. Bratislava: Veda, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, s. 87–153. ISBN 978-80-224-1638-2.
- VUŽŇÁKOVÁ, Katarína, (2022). Štrukturalistický a kognitivistický prístup ku skúmaniu slovo tvorenia v jazyku. In: Martin Ološtiak, Ľudmila Liptáková a Klaudia Bednárová-Gibová (eds.), (2022). *Slovanská slovo tvorenie: synchronia, inovácie, neologizácia*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, s. 103–120. ISBN 978-80-555-2963-9.
- WALKOVÁ, Milada, (2013). Had, hadoš, hadica: Prípadová štúdia okazionalizmov v reči predškolača. In: Mária Imrichová a Jana Kesselová (eds.), (2013). *Jazyk je zázračný organizmus... Metamorfózy jazyka a jazykovedy*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, Filozofická fakulta, s. 215–233. ISBN 978-80-555-0838-2.

SÉMANTIKA A ETYMOLOGICKÉ POZADIE KARPATIZMU *CMAR* V KONTEXTE CESTOVNÉHO RUCHU¹

Zuzana SLOBODOVÁ, Marta VOJTEKOVÁ

Súkromné gymnázium, Solivarská 28, Prešov
E-mail: zuzana.freiheit@gmail.com

Inštitút stredoeurópskych štúdií
Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove
E-mail: marta.vojtekova@unipo.sk

Semantics and Etymological Background of Carpathianism *cmar* in the Context of Tourism

Abstract

The paper focuses on the Carpathian region as a historical contact zone marked by multilingualism and cultural diversity. It analyzes the dialectal word *cmar*, associated with traditional pastoral life, using semantic component analysis. Based on data from the Carpathian Dialectological Atlas (CKDA), the study identifies its core and secondary meanings. While CKDA initially listed two meanings ("liquid left after butter production from cow or sheep milk"), field research revealed four stable meanings and one isolated variant, including "foam on churned butter" and "sediment from melted butter." The etymological analysis, drawing on multiple Slavic and non-Slavic sources, confirms its Germanic origin (Middle High German *smēr* – fat). The research shows how one lexical item encapsulates cultural memory, technological knowledge, and regional identity. These findings have potential applications in cultural tourism, agrotourism, and heritage interpretation, offering students and professionals in tourism a model of how linguistic heritage can enrich authentic storytelling and sustainable regional development.

Keywords: Carpathian linguistics, semantic analysis, etymology, dialectology, cultural heritage, tourism interpretation.

1 Úvod

Príspevok sa sústreďuje na karpatský región, ktorý historicky predstavuje priestor intenzívneho stretávania a vzájomného ovplyvňovania rôznorodých kultúr. Predmetom nášho výskumu sú najmä jazykové kontakty, ktoré skúma lingvistická karpátológia – disciplína orientovaná na jazykové fenomény karpatského areálu. Kľúčovým dielom tejto oblasti je *Celokarpatský dialektologický atlas* (CKDA),² ktorý zachytáva tzv. **karpa-**

¹ Štúdia je súčasťou grantového projektu KEGA – *Inovácia predmetu nemecký jazyk v rámci študijného programu Turizmus, hotelierstvo a kúpeľníctvo* č. 001PU-4/2024.

² Pre atlas sa používajú dve skratky: CKDA (*Celokarpatský dialektologický atlas*) – túto skratku využí-

tizmy – lexikálne jednotky späté s pastierskou a salašníckou tradíciou, často rôzneho etymologického pôvodu.

V rámci nášho výskumu sme si zvolili karpaticizmus *cmar*, ktorý podrobíme sémantickej analýze s cieľom identifikovať jeho významové zložky a pôvod. Výsledky tejto analýzy sú určené nielen lingvistickej komunite, ale aj študentom študijného programu zameraného na turizmus, ktorým môžu poskytnúť poznatky využiteľné v praxi.

2 Sémanticko-komponentová analýza

Z lingvistického hľadiska predstavuje komponentová analýza druh sémantickej analýzy zameranej na identifikáciu významových príznakov (**sém**) rôznych jazykových jednotiek. Séma je považovaná za elementárnu významovú jednotku, ktorá už nie je ďalej deliteľná (Mistrík ed. 1993).

Pri analýze lexikálneho významu karpaticizmu *cmar* sme vychádzali z rozčlenenia na sémantické dištinkatívne príznaky:

klasifikačné príznaky, ktoré určujú zaradenie lexikálnej jednotky do širších sémantických tried (napr. podstatné meno, prídavné meno),

identifikačné príznaky, ktoré zaraďujú jednotku do konkrétneho mikrosystému (napr. kategória výrobkov),

špecifikačné príznaky, ktoré detailnejšie určujú význam v rámci danej lexikálnej kategórie.

Metodologicky sme sa opierali o sémantickú analýzu A. Tolstého, ako ju interpretuje V. Blanár (1976), pričom sme využili aj teoretické východiská J. Furdíka (1980), najmä pri definovaní sémantických dištinkatívnych príznakov.

2.1 Sémantická štruktúra karpaticizmu *cmAr*³ v Dotazníku CKDA

1. tekutina, ktorá zostane po výrobe masla z kravského mlieka

2. tekutina, ktorá zostane po výrobe masla z ovčieho mlieka

pol. – cmer, čes. – cmour, slov. – cmar

(OKDA. *Вступительный выпуск* 1987, s. 131, otázka č. 253)

2.2 Sémantická štruktúra karpaticizmu *cmAr* v CKDA

1. tekutina, ktorá zostane po výrobe masla z kravského mlieka

2. tekutina, ktorá zostane po výrobe masla z ovčieho mlieka

3. pena na našľahanom masle

4. sediment na dne nádoby po roztopení masla

5. ojedinelé významy:

5.1 cmer – odpadky

(CKDA 1991, s. 166)⁴

V bulharských lokalitách sa výskyt karpaticizmu *cmar* potvrdil v nasledovných významoch:

1. tekutina, ktorá zostane po výrobe masla z kravského mlieka

2. tekutina, ktorá zostane po výrobe masla z ovčieho mlieka

(*Карпато-балканский диалектный ландшафт: Язык и культура* 2008, s. 399)⁵

Dotazník CKDA predpokladal dva významy karpaticizmu *cmar*, ale samotný výskum ich odhalil štyri, ako aj jednu ojedinelú semému. Karpaticizmus *cmar* nebol v rámci CKDA kartograficky spracovaný; jeho výskyt na území dnešnej Slovenskej republiky dokumentuje spracovanie v *Atlase slovenského jazyka*.⁶

2.3 Sémantická analýza základnej semémy a druhotných semém⁷

Tabuľka 1: Klasifikačné príznaky lexémy +**cmAr**⁸

	podstatné meno	počítateľnosť	konkrétnosť
1. tekutina, ktorá zostane po výrobe masla z kravského mlieka	+	–	+
2. tekutina, ktorá zostane po výrobe masla z ovčieho mlieka	+	–	+
3. pena na našľahanom masle	+	–	+
4. sediment na dne nádoby po roztopení masla	+	–	+

Tabuľka 2: Identifikačné príznaky karpaticizmu +**cmAr**

	kvapalina/ na kvapaline	usadenina
1. tekutina, ktorá zostane po výrobe masla z kravského mlieka	+	–
2. tekutina, ktorá zostane po výrobe masla z ovčieho mlieka	+	–
3. pena na našľahanom masle	+	–
4. sediment na dne nádoby po roztopení masla	–	+

⁵ V roku 1982 bulharský kolektív z riešiteľského tímu CKDA vystúpil. Kompletný materiál z 15 lokalít Bulharskej republiky bol zverejnený až v roku 2008 v zborníku *Карпатобалканский диалектный ландшафт: Язык и культура*, v kapitole 42 *Болгарские материалы для «Общекарпатского диалектологического атласа»* (s. 355–480); preto uvádzame významy oddelene od významov v CKDA.

⁶ Pozri Príloha č. 2: Spracovanie karpaticizmu *cmar* v Atlase slovenského jazyka.

⁷ Za základný význam sme považovali ten, ktorý bol v CKDA uvedený ako prvý (1).

⁸ Kvalifikátor + pri karpaticizme znamená, že ide o sémantickú analýzu.

vajú hlavne slovenskí jazykovedci; skratka OKDA sa používa v slavistike a je odvodená od ruského názvu: *Общекарпатский диалектологический атлас* (*Общекарпатский диалектологический атлас*).

³ V Dotazníku CKDA sa v sémantických otázkach uvádza tzv. **metaforma**, resp. metaajazyková podoba karpaticizmu. Veľké písmeno v metaforme je namiesto vokálu, kde sa predpokladá najväčšia variantnosť. Niekedy môže byť v 1. vydaní Dotazníka a v 2. vydaní Dotazníka CKDA odlišné znenie metaformy. Smerodajný je názov uvedený na mape. Podrobnejšie pozri Dudášová-Kriššáková (2015, s. 241); OKDA. *Вступительный выпуск* (1987, s. 105–132).

⁴ Pozri Príloha č. 1: Spracovanie karpaticizmu *cmar* v *Celokarpatском диалектологическом атласе*.

Tabuľka 3: Špecifikačné príznaky karpatisizmu +cmAr

	zvyšná	po výrobe	po roztopení	maslo	mlieko	kravské	ovčie	našľahané	na dne nádoby
1.	+	+	-	+	+	+	-	-	-
2.	+	+	-	+	+	-	+	-	-
3.	-	-	-	+	-	-	-	-	-
4.	-	-	+	+	-	-	-	-	-

3 Etymológia

Pôvod karpatisizmu *cmar* sme overovali prostredníctvom dostupnej domácej a zahraničnej odbornej literatúry, atlasov a slovníkov uvedených v zozname použitej literatúry. Pri spracovaní sme vychádzali z porovnania viacerých lexikografických prameňov zo slovanských a germánskych jazykov, pričom sme sledovali jednak významové zmeny lexémy, jednak etymologické interpretácie uvádzané v jednotlivých dielach.

Z hľadiska slovenského jazyka sme analyzovali výklady významov v základných lexikografických príručkách: *Slovník slovenského jazyka* (SSJ) (Peciar 1971), *Atlas slovenského jazyka IV* (ASJ) (Habovštiak 1984), *Slovník slovenských nárečí A – K* (SSN) (Buffa et al. 1994), *Historický slovník slovenského jazyka* (HSSL) (Majtán, 1995), *Slovník súčasného slovenského jazyka A – G* (SSSJ) (Buzássyová, Jarošová 2006), *Stručný etymologický slovník slovenčiny* (SESS) (Králik 2015), *Krátky slovník slovenského jazyka* (KSSJ) (Doruľa et al. 2023). Z týchto prameňov vyplýva, že *cmar* sa v slovenskom jazyku ustálil vo význame „tekutina, ktorá vznikne po zmútení smotany na maslo“. V niektorých prameňoch sa dopĺňajú sekundárne, expresívne či prenesené významy, ako napríklad v *Slovníku súčasného slovenského jazyka* (Buzássyová, Jarošová 2006), kde sa lexéma uplatňuje aj v rámci frazém typu [biely/bledý] ako *cmar* („neduživý, chorobne vyzerajúci“) alebo *mať cmar v žilách* („byť bez temperamentu“). Tieto frazeologické spojenia dokladajú, že *cmar* v slovenskom jazyku nadobúda aj obrazné a hodnotiace funkcie, čo je zaujímavé z hľadiska sémantického rozvoja lexémy.

V ostatných slovanských jazykoch sa jednotka *cmar* zachytáva len ojediniele. V češtine sa uvádza vo význame „podmáslí, zbytok po prepustení masla“ (Machek 1968), zatiaľ čo v poľštine, srbčine, chorvátčine, bosniančine a ruštine spracovaná nebola. V ukrajinskej databáze (<https://goroh.pp.ua/Етимологія/цмар>) sa uvádza ako výpožička zo slovenčiny, odvodená od starohornonemeckého *smër* „tuk“. Tento výklad korešponduje so závermi uvedených slovenských etymologických príručiek, ktoré jednoznačne uvádzajú nemecký pôvod lexémy.

Na základe zhromaždených lexikografických údajov možno teda konštatovať, že *cmar* je prevzatý z **nemeckého prostredia**, konkrétne zo starohornonemeckého *smër* „tuk“. Hoci nejde o nový etymologický poznatok, porovnanie jednotlivých prameňov umožňuje ukázať, ako sa význam lexémy v slovenskom jazyku stabilizoval a ako sa jej sémantické pole rozšírilo aj do frazeologickej roviny.

4 Karpatismus v kontexte turizmu

Výskum karpatisizmu *cmar*, hoci primárne jazykovedný, má širší význam aj pre oblasť turizmu, najmä kultúrneho, agroturizmu a zážitkového turizmu. Karpaty ako región sú výnimočné nielen geograficky, ale aj jazykovo-kultúrne – sú priestorom, kde sa stretá-

vajú rôzne etnické, náboženské a jazykové skupiny, čo sa odráža aj v lexéme *cmar*. Táto lexikálna jednotka nesie v sebe pamäť tradičných výrobných postupov (napr. mútenie masla), ako aj špecifického salašníckeho a pastierskeho života, ktorý tvorí dôležitý prvok nehmotného kultúrneho dedičstva karpatskej oblasti.

Pre študentov a pracovníkov v oblasti turizmu ponúka analýza takýchto výrazov nástroje, ako sprostredkovať autentický obraz o regióne – cez jazyk sa totiž dostávame k hlbšiemu pochopeniu miestnych reálií, zvyklostí a histórie. Využitie takýchto poznatkov môže byť praktické pri tvorbe tematických turistických produktov (napr. „mliečna cesta Karpát“, „tradičné salaše a ich jazyk“, „gastronomický dialekt“), pri sprievodcovskej činnosti, alebo pri propagácii regiónu v rámci kultúrnych podujatí, festivalov či etno-gastronomických prezentácií.

Okrem toho, vedomosti o variantoch významu slova *cmar* (napr. ako zvyšok po výrobe masla z kravského/ovčieho mlieka, sediment či pena) môžu byť využité pri prezentácii tradičnej výroby a ochutnávkach miestnych produktov. Návštevník tak získava nielen zmyslový, ale aj poznávací zážitok – učí sa o slove, ktoré žije v nárečiach, v kultúre a zároveň v kuchyni.

Z etymologického hľadiska zistený germánsky pôvod karpatisizmu *cmar* zároveň poukazuje na historické jazykové vplyvy, ktoré môžu byť zaujímavou súčasťou výkladov počas regionálnych prehliadok alebo jazykovo-kultúrnych workshopov zameraných na vývoj reči a kultúrnej výmeny v Karpatoch.

V konečnom dôsledku tak možno povedať, že významová analýza lexikálnej jednotky *cmar* neostáva len v rovine lingvistického výskumu, ale ponúka interdisciplinárne presahy a konkrétne využitie v praxi – najmä v oblasti udržateľného a zmysluplného turizmu, ktorý rešpektuje miestnu identitu a tradície.

5 Záver

Výskum karpatisizmu *cmar* ako špecifickej lexikálnej jednotky viazanej na tradičné výrobné praktiky karpatského regiónu potvrdil, že jazyk nie je len prostriedkom komunikácie, ale aj nositeľom kolektívnej pamäti, kultúrneho dedičstva a identity regiónu. Prostredníctvom sémanticko-komponentovej analýzy sa podarilo identifikovať nielen základný význam tejto lexémy ako „tekutiny vzniknutej po výrobe masla“, ale aj jej ďalšie, regionálne špecifikované významy, ktoré reflektujú praktickú skúsenosť, zvyky a pozorovania pôvodného obyvateľstva. Takto sa odhaľuje vrstvenosť významov, ktoré lexikálna jednotka nadobúda v rôznych kultúrno-geografických podmienkach karpatského areálu.

Dôležitým poznatkom bolo zistenie, že počet významov zaznamenaných terénnym výskumom presahuje rámec pôvodne predpokladaný v dotazníku CKDA – z dvoch významov sa výskumom podarilo identifikovať až štyri ustálené významy a jeden ojedinelý. To poukazuje na vysokú významovú dynamiku, adaptabilitu a živú funkčnosť skúmanej lexémy v prirodzených jazykových prostrediach, ako aj na silnú väzbu medzi slovníkom a každodenným životom obyvateľstva.

Etymologická analýza karpatisizmu *cmar* ďalej potvrdila jeho pôvod v nemeckom jazykovom prostredí, pravdepodobne zo starohornonemeckého (*smër* – tuk). Tento germánsky základ potvrdený viacerými relevantnými slovníkmi a odbornou literatúrou (ASJ, HSSJ, SSSJ, SESS) naznačuje historickú jazykovú interferenciu medzi germánskymi a slovanskými jazykmi v karpatskej oblasti. Táto interferencia súvisí s dávnymi kultúr-

nymi a hospodárskymi výmenami, ktoré sa realizovali napríklad cez kolonizačné vlny, obchodné trasy či spoločné hospodárske aktivity v rámci pastierskych a salašníckych spoločenstiev.

Hoci bol výskum pôvodne orientovaný lingvisticky, výsledky jasne ukazujú na jeho širší interdisciplinárny a praktický potenciál, najmä v oblasti turizmu. Práve lexikálna jednotka *cmar* sa stáva symbolom hlbšej vrstvy kultúrnej identity regiónu – nesie informáciu o tradičných technologických postupoch (napr. mútenie masla), o materiálnej kultúre (výrobný cyklus, typy potravín), ale aj o spôsobe myslenia a hodnotení (napr. expresívne významy v súčasnom jazyku). Je preto výborným príkladom toho, ako môže jazyk fungovať ako nástroj kultúrnej interpretácie v turizme.

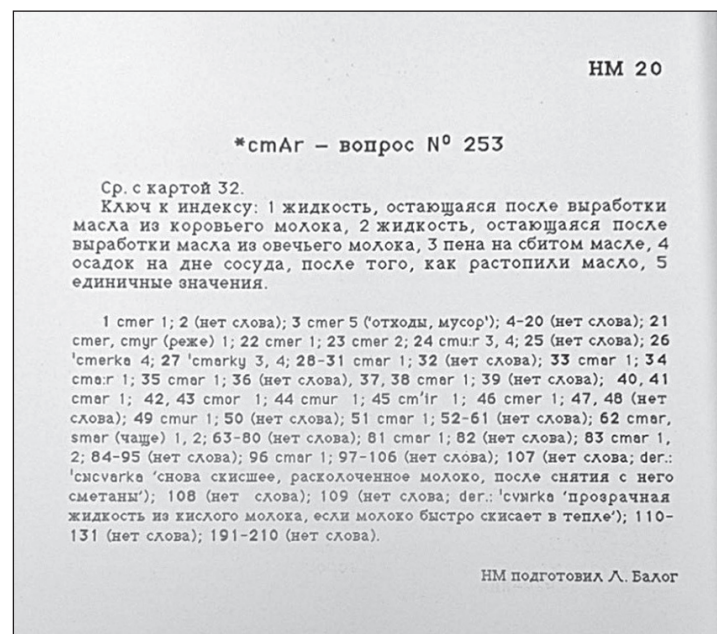
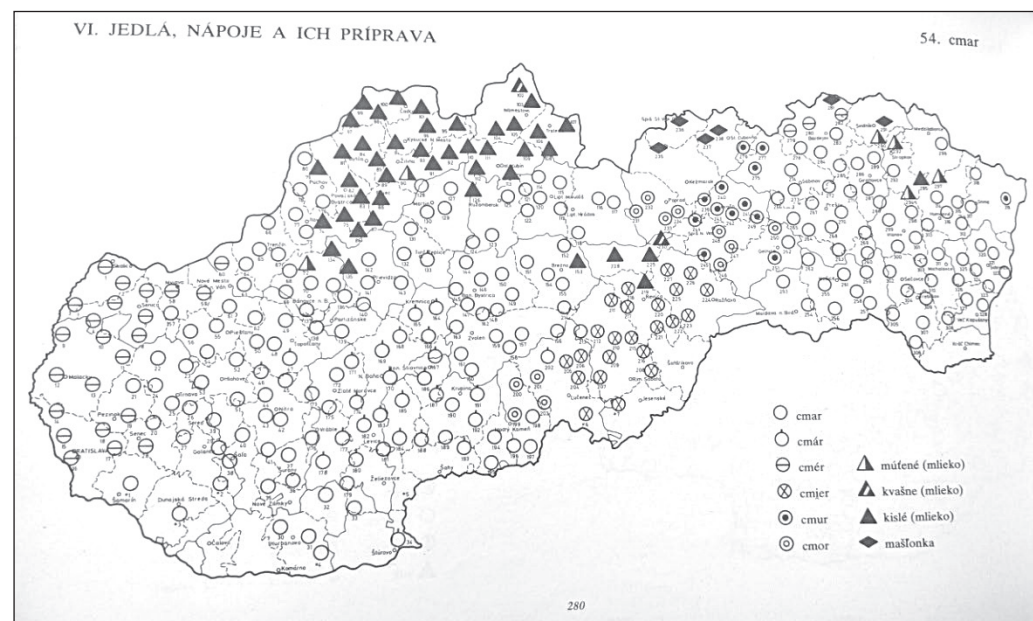
Pre odborníkov pôsobiacich v oblasti regionálneho rozvoja, cestovného ruchu a kultúrnej propagácie regiónu Karpát môže byť takýto lingvistický výskum inšpiratívnym východiskom pri tvorbe tematických turistických produktov. Príkladmi môžu byť: „mliečna cesta Karpát“, „jazyk salašov“, „etno-gastronomické dialekty“ alebo „slová s chuťou krajiny“, ktoré dokážu atraktívnou formou prepojiť jazykovú tradíciu s turistickým zážitkom. Poznatky o význame a vývine slov ako *cmar* môžu zároveň obohatiť výklad sprievodcov, obsah propagačných materiálov či edukatívne aktivity zamerané na miestnu kultúru.

Na záver možno konštatovať, že lexikálny výskum karpaticizmov, akým je aj *cmar*, nepredstavuje iba príspevok k poznaniu jazykovej diverzity Karpát, ale môže byť aj aktívnym nástrojom podpory udržateľného turizmu, ktorý rešpektuje lokálnu identitu a vytvára priestor pre zmysluplnú kultúrnu výmenu medzi domácimi komunitami a návštevníkmi. Skúmanie jedného slova tak otvára dvere k celému svetu kultúrnych významov, ktoré čakajú na nové interpretácie, zdieľanie a prežívanie.

Bibliografia:

- BAOTIĆ, Josip et al., (2007). *Rječnik bosanskog jezika*. Online. Sarajevo: Institut za jezik Sarajevo. Dostupné z: <https://archive.org/details/RjenikBosanskogJezikaInstitutZaJezikSarajevo2007/page/n175/mode/2up> [zobrazené 11.03.2025].
- BLANÁR, Vincent, (1974). Tolstého sémantická analýza slovanskej slovnej zásoby. In: *Jazykovedný časopis*, roč. 25, č. 1, s. 53–59.
- BRÜCKNER, Aleksander, (1957). *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Online. Warszawa: Wiedza Powszechna. Dostupné z: <https://polona.pl/item-view/90cf9d78-76a3-4a32-9fc3-e1dafd0756b8?page=201> [zobrazené 15.03.2025].
- BUFFA, Ferdinand et al., (1994). *Slovník slovenských nářečí 1. A – K*. Bratislava: Veda.
- BUZÁSSYOVÁ, Klára a Alexandra JAROŠOVÁ (hl. red.), (2006). *Slovník súčasného slovenského jazyka: A – G*. Online. Bratislava: Veda. Dostupné z: <https://slovník.juls.savba.sk/> [zobrazené 12.04.2025].
- DORULA, Ján et al., (2023). *Krátky slovník slovenského jazyka*. 6., nezmen. vyd. Martin: Matica slovenská.
- DUDÁŠOVÁ, Júlia, (2022). *Vývin rusínskeho jazyka a dialektológia: vysokoškolská učebnica*. Druhé, opravené vydanie. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity.
- HABOVŠTIAK, Anton, (1984). *Atlas slovenského jazyka IV. Lexika: Časť prvá – mapy*. Bratislava: Veda.

- KRÁLIK, Ľubor, (2019). *Stručný etymologický slovník slovenčiny*. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo SAV.
- MACHEK, Václav, (1968). *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha: Academia.
- MAJTÁN, Milan (red.), (1995). *Historický slovník slovenského jazyka IV. P (poihrat' sa) – P (pytlovať)*. Online. Bratislava: Veda. Dostupné z: <https://slovník.juls.savba.sk/> [zobrazené 06.04.2025].
- MIKLOSICH, Franz, (1886). *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen*. Online. Wien: Wilhelm Braumüller. Dostupné z: <https://archive.org/details/etymologischesw00mikluoft/page/n509/mode/2up> [zobrazené 28.03.2025].
- MISTRÍK, Jozef (ed.), (1993). *Encyklopédia jazykovedy*. Bratislava: Vydavateľstvo Obzor. ISBN 80-215-0250-9.
- NEWERKLA, Stefan Michael, (2011). *Sprachkontakte Deutsch – Tschechisch – Slowakisch. Wörterbuch der deutschen Lehnwörter im Tschechischen und Slowakischen*. Online. 2., preprac. vyd. Frankfurt am Main: Peter Lang GmbH. Dostupné z: <https://homepage.univie.ac.at/stefan.newerkla/Sprachkontakte.pdf> [zobrazené 19.04.2025].
- ONDRUS, Pavel, Ján, HORECKÝ a Juraj, FURDÍK, (1990). *Súčasný slovenský spisovný jazyk. Lexikológia*. Bratislava: SPN.
- ONDRUŠ, Šimon, (2000). *Odtajnené trezory slov*. Martin: Matica slovenská.
- ONDRUŠ, Šimon, (2002). *Odtajnené trezory slov II*. Martin: Matica slovenská.
- ONDRUŠ, Šimon, (2004). *Odtajnené trezory slov III*. Martin: Matica slovenská.
- OBŠČEKARPATSKIJ DIALEKTOLOGIČESKIJ ATLAS, (1991). Vypusk 3. Barbara OCZKOWA, Janusz RIEGER a Janusz SIATKOWSKI (eds.). Warszawa: Res Publica Press.
- PECIAR, Štefan (red.), (1971). *Slovník slovenského jazyka*. 1. diel. A – K. Bratislava: SAV.
- SKOK, Petar, (1971). *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili sprskoga jezika. Knjiga I: A – J*. Online. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. Dostupné z: <https://archive.org/details/EtimologijskiRjecnikHrvatskogalliSrpskogaJezika/mode/1up> [zobrazené 03.05.2025].
- ЕТИМОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ: А – Г, Т. 1, (1982). Online. Ред. кол.: О. С. Мельничук (гол. ред.). Dostupné z: <https://archive.org/details/etslu-krmov1/page/n1/mode/2up> [zobrazené 15.03.2025].
- ОБЩЕКАРПАТСКИЙ ДИАЛЕКТОЛОГИЧЕСКИЙ АТЛАС, (1987). Вступительный выпуск. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите.
- ПЛОТНИКОВА, Анна Аркадьевна (отв. ред.), (2008). *Карпато-балканский диалектный ландшафт: Язык и культура. Памяти Галины Петровны Клепиковой. Сборник статей*. Online. Москва: Российская академия наук. Институт славяноведения. Dostupné z: https://inslav.ru/images/stories/books/Karp-Balkan-Pamjati_Klepikovej2008.pdf [zobrazené 22.02.2025].
- ПРЕОБРАЖЕНСКИЙ, Александр, (1914). *Этимологический словарь русского языка. Том II. П – С*. Online. Москва: Г. Лиснера и Д. Совко. Dostupné z: <https://etymolog.ruslang.ru/doc/preobrazhenskijP-S.pdf> [zobrazené 27.02.2025].
- ФАСМЕР, Max, (1973). *Etimologičeskij slovar russkogo jazyka*. Том IV, Т – Јаščur. Online. Moskva: Progres. Dostupné z: <https://14.slovaronline.com/9312-%D0%9F%D0%90%D0%A0%D0%9A%D0%90%D0%9D> [zobrazené 25.03.2025].
- ЦМАР – ЕТИМОЛОГІЯ. Online. Dostupné z: <https://goroh.pp.ua/Етимологія/цмар> [zobrazené 03.05.2025].

Príloha č. 1: Spracovanie karpatisizmu *cmar* v *Celokarpatskom dialektologickom atlase*Príloha č. 2: Spracovanie karpatisizmu *cmar* v *Atlase slovenského jazyka*SÚČASNÝ LEXIKOGRAFICKÝ VÝSKUM SLOVENSKÝCH A RUSKÝCH NÁREČÍ VO SVETLE TRADÍCIE A DYNAMIKY PREMIEN¹

Gabriel ROŽAI

Katedra slovenského jazyka a komunikácie
Filozofická fakulta Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici
E-mail: gabriel.rozai@umb.sk

Current Lexicographical Research into Slovak and Russian Dialects in Light of Tradition and the Dynamics of Change

Abstract

The aim of this paper is to present the results of current lexicographical processing of dialects of two languages representing the western and eastern branches of the Slavic subgroup of the Indo-European language family – Slovak and Russian. The author focuses on the period after 2000. Through the characteristics of available published lexicographic works and the analysis of selected scientific studies, the author points out common and different tendencies, methodological approaches and achieved results in the Slovak and Russian scientific research environment.

Keywords: dialectological lexicography, Slovak dialects, Russian dialects, comparative analysis.

1 Úvodné poznámky

Jednou z významných oblastí súčasného dialektologického výskumu slovenských (ďalej „slov.“) a ruských (ďalej „rus.“) nárečí je nárečová (ďalej „nár.“) lexikografia, ktorá sa dynamicky rozvíja aj po roku (ďalej „r.“) 2000. Ide o výskumnú oblasť, ktorá nadväzuje na doterajšie lexikografické spracovanie nárečí oboch jazykov, zároveň však prináša nové hodnotné lexikografické výstupy, hľadá nové tematické okruhy a snaží sa aplikovať moderné lexikografické postupy v praxi.

Cieľom príspevku je priblížiť najnovšie výsledky lexikografického spracovania slov. a rus. nárečí a poukázať na osobitosti súčasného vývoja v slov. a rus. nár. lexikografii. Pri opisovaní stavu v rus. lingvistike vychádzame predovšetkým z prehľadovej štúdie N. D. Matiiva (2022) a zo štúdií S. A. Myznikova (2016, 2018).

2 Situácia v slovenskej nárečovej lexikografii po roku 2000

Pri charakteristike stavu v domácej nár. lexikografii sa zameriame jednak na typ slovníka z hľadiska územného rozsahu spracovania nár. lexiky, jednak na mieru uplat-

¹ Výskum realizujeme v rámci projektu VEGA 1/0766/24 *Národný jazyk a jeho variety v dynamike a interakcii: západoslovenský a východoslovenský kontext*.

nenia vedeckých a metodologických princípov pri jeho tvorbe. Najvýznamnejším výstupom slov. nár. lexikografie je celonárodný akademický Slovník slovenských nárečí (ďalej „SSN“), dielo so širokým vedeckým a kultúrno-spoločenským poslaním, prezentujúce apelatívnu nár. lexiku z celého územia nášho národného jazyka (avšak bez zahraničných enkláv). Ide o diferenčný typ slovníka; ideu úplného (systémového) slovníka považovali zostavovatelia prvého zväzku za teoreticky diskutabilnú a prakticky nerealizovateľnú (SSN1, s. 13).

Prvý zväzok bol publikovaný v r. 1994, jeho vydaniu však predchádzala niekoľkoročná prípravná a tvorivá práca autorského kolektívu.² Lexikálny materiál sa do kartoték SSN získaval terénnym výskumom, výberovou excerpciou rukopisných a publikovaných prác, ako aj excerpciou textov archivovaných v dialektologickom oddelení Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied (ďalej „JÚLŠ SAV“). Uplatnenie našiel aj lexikálny materiál spracovaný staršími slov. dialektológmi, a to vo forme konfrontačného materiálu využitého pri spracúvaní SSN, ako aj excerpovaného zdroja zaradeného do kartoték SSN (SSN1, s. 15–16).

Ďalšie zväzky SSN boli publikované až po r. 2000. V r. 2006 vyšiel 2. zväzok s názvom *Slovník slovenských nárečí. II. L – P (povzchádzať)* pod vedeckou redakciou I. Ripku. 3. zväzok s názvom *Slovník slovenských nárečí. III. P (poza) – R* bol vydaný až v r. 2021, jeho vedeckou redaktorkou bola A. Ferencíková. Obsahuje 10 678 heslových slov. V súčasnosti je už skoncipovaná väčšia časť hesiel písmen S – Š v rámci plánovaného 4. zväzku.

Spracovanie zväzkov vydaných po r. 2000 nadväzuje na koncepciu predstavenú v 1. zväzku slovníka z r. 1994, hoci v 3. zväzku „došlo k viacerým zmenám, ktoré ovplyvnili metódy a postupy koncipovania diela“ (SSN3, s. 9). Tie boli vyvolané počítačovou podporou a elektronizáciou prvých dvoch zväzkov SSN, ako aj novými poznatkami v oblasti etymológie, lexikológie a kartografie. Etymologické výskumy, najmä po publikovaní *Stručného etymologického slovníka slovenčiny* Ľ. Králika v r. 2015 a ďalších autorových prác čerpajúcich z výskumov na materiáli SSN, umožnili identifikovať spoločný alebo rozdielny etymologický pôvod slov, čo podporilo dôslednejšie spracovanie jednotlivých lexém ako formálnych hláskových variantov heslových výrazov, ako spoluheslá alebo ako samostatné heslové jednotky; odlíšenie polysémických slov od etymologických homoným a vytvorenie etymologicky korektnej štandardizovanej podoby heslového slova (SSN3, s. 12). Skúsenosti z dovtedajšieho spracovania SSN spolu s novými teoreticko-metodologickými poznatkami využívanými pri koncipovaní *Slovníka súčasného slovenského jazyka* viedli k čiastočným modifikáciám či zmenám koncepčných zásad uplatňovaných v 1. zväzku a vo vybraných prípadoch už našli uplatnenie aj pri koncipovaní 2. zväzku.³

V súvislosti s novými elektronickými zdrojmi, ktoré prispievajú k rozšíreniu pra-

² V r. 1980 bol publikovaný ukážkový zväzok Slovníka slovenských nárečí pod redakciou I. Ripku, opisujúci koncepciu slovníka (SSN1, s. 15).

³ Zmeny sa týkali spracovania vybraných jazykových jednotiek vykazujúcich prechodové znaky medzi slovnodruhovými a gramatickými kategóriami, spôsobu uvádzania slovotvorných variantov či jednotiek, ktoré v nárečiach patria k rôznym deklináčnym alebo konjugačným typom, ako aj uvádzania frazém, v rámci ktorých sa začala dôslednejšie uvádzať len obligatórna zložka frazémy, zatiaľ čo fakultatívna zložka iba v nevyhnutných prípadoch v zátvorkách, napr. (*súkno*) *rietkuo ako lesa* (SSN3, s. 13–14). Vyšší výskyt slov z nových tematických oblastí viedol k doplneniu nových štylistických kvalifikátorov, niektorých skratiek označujúcich oblasť tradičnej výroby a k rozšíreniu súboru skratiek označujúcich nár. oblastí (SSN3, s. 14).

mennej základne SSN, sa okrem elektronických verzií existujúcich zväzkov SSN využívajú aj ďalšie databázy: digitálny *Archív nárečových textov*, *archív digitalizovaných dialektologických máp* a *Korpus nárečí Slovenského národného korpusu* (SSN3, s. 11). V súčasnom období sú v elektronickom Slovníkovom portáli Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV dostupné všetky tri zväzky SSN, čo výrazne uľahčuje prístup k ich obsahu nielen dialektológom a jazykovedcom, ale aj bežným používateľom jazyka.

Z hľadiska územného rozsahu spracovania nár. lexiky je potrebné spomenúť aj rozsiahly dvojzväzkový *Východoslovenský slovník. Historicky dokumentovaný (921 – 1918): paralely české, slovenské ekvivalenty* historika O. R. Halagu (2002), zostavovateľa a hlavného autora. Toto dielo spracúva materiál z celého východoslovenského (ďalej „vsl.“) makroareálu, ide však o lexiku excerpovanú z tlačných i rukopisných historických textov.⁴ Ako uvádza O. R. Halaga (2002, s. 29): „Kritériom pre zaradenie slov, excerpovaných z archiválií, kníh, novín, úradných tlačí ap. bola živá reč ľudu. Dbalo sa pritom na zachovu interdialektného stavu, aký existoval v spisbe pred adaptáciou vsl. špecifik blízkeho úradnému jazyku po prevrate r. 1918/19.“ Š. Švagrovský a S. Ondrejovič (2004, s. 129) vyčítajú slovníku (o. i.) nedostatky v lexikografickej metodológii (hodnotia ho skôr ako „heslár“), čo podľa ich slov znižuje jeho využitie na vedecké účely. Dielo však možno považovať za cenný dokumentačný zdroj zachytávajúci bohatstvo a rozmanitosť historickej vsl. nár. lexiky.

V rámci regionálnych nár. slovníkov si zasluhuje pozornosť *Slovník šarišských nárečí* jazykovedca F. Buffu, publikovaný v r. 2004. Je to primárne výberový, diferenčný, čiastočne aj výkladový slovník, ktorého ťažiskovými heslami sú „slová typické pre tradičné šarišské nárečia, súvisiace so špeciálnou materiálnou i duchovnou ľudovou kultúrou tohto regiónu, no zachytené sú tu aj mnohé bežné názvy spoločné so spisovným jazykom, pravda, bez širšieho rozpracovania“ (Buffa 2004, s. 7). Ide predovšetkým o lexiku z 1. pol. 20. storočia, na základe čoho autor hodnotí toto dielo aj ako historický slovník. Lexikálny materiál získaval predovšetkým terénnym výskumom. Výberovo tu využil aj fond nárečového oddelenia JÚLŠ SAV a materiály od externých spolupracovníkov. Početné doklady (najmä frazeologizmy) pochádzajú aj od matky autora, komunikujúcej severošarišským nárečím. Dokladový aj heslový materiál je zapísaný v nár. podobe prostredníctvom fonetickej transkripcie s istými výnimkami. Pri opise významu heslového slova autor uvádza najmä spisovný ekvivalent, v menšom rozsahu aj stručný výklad. Dokladový materiál vytvárajú voľné i frazeologizované slovné spojenia, ide teda v istej miere aj o slovník dokladový. Dominuje tu apelatívna lexika s výnimočným využitím proprií, výberové uvádzanie odbornej remeselníckej terminológie, ako aj idiolektizmov a okazionalizmov. Pri heslových slovách sa o. i. uvádza aj kvalifikátor o ich zemepisnom rozšírení, pričom autor volí namiesto presnej lokalizácie „oblastnú“ lokalizáciu, rozdelenú do 11 oblastí šarišských nárečí. Nechýba slovnodruhovú charakteristiku heslového slova i štylistické hodnotenie hesiel. Autor pri lexikografickom spracovaní materiálu nevyužíval hniezdovanie (Buffa 2004, s. 7–10).

Ďalšie publikácie sa už zameriavajú prevažne na lexiku nárečí konkrétnych obcí (menej aj miest), príp. aj menších nár. rajónov. Z hľadiska ich lexikografického spracovania ide najmä o práce popularizačného a laického či amatérského charakteru.⁵ Vedecká lexikografická metodológia bola v tejto kategórii uplatnená v nár. slovníku A. Maričo-

⁴ V časti *Pramene slovníka (a pomôcky)* na s. 14 – 25 autor uvádza 162 prameňov.

⁵ Predstavený zoznam týchto prác zrejme nie je konečný.

vej *Slovenská nárečová lexika Starej Pazovy* (2010), prezentujúcom nár. lexiku jednej zo slov. enkláv v Srbsku (a obsahujúcom približne 5000 lexikálnych jednotiek). Autorka využíva pri spracovaní heslových slov hniezdovanie a zachytáva aj lokálnu frazeológiu (Maričová 2010). V súvislosti so slov. enklávami sa žiada spomenúť aj široko koncipovaný vedecký výskum terminológie remeselnej výroby P. Rohárika v rumunskom Nadlaku (2010, 2016), hoci lexikografický charakter má len časť tohto projektu, ktorého 1. zväzok vyšiel ešte v r. 1988. Ide o abecedne usporiadané terminologické slovníčky, dopĺňajúce opis jednotlivých remesiel.

Cieľom početných popularizačných a amatérskych slovníkov slov. nárečí je sprístupniť lexiku slov. nárečí širšej verejnosti. Ich zostavovateľmi sú – okrem jazykovedcov – veľmi často predstavitelia iných profesií (spisovatelia, redaktori, herci, kultúrno-osvetoví pracovníci, lekári a i.) a milovníci slov. nárečí.⁶ V r. 2000 – 2004 pokračovalo publikovanie ďalších ôsmich dielov popularizačných nár. slovníkov z edície *Krátkych slovníkov základných slovenských nárečí pre milovníkov reči a nárečí Slovenskej krajiny a jej okolia*, ktoré približujú nár. lexiku konkrétnych slov. obcí a mestečiek a publikujú sa od r. 1994. Na základe dostupných údajov sa v novom tisícročí publikovali slovníky prezentujúce lexiku vybraných nárečí zo všetkých troch slov. nár. makroareálov: západoslovenského⁷ (ďalej „zsl.“), stredoslovenského⁸ (ďalej strsl.) i vsl.⁹ Ich slovníkovú časť charakterizuje jednoduchá štruktúra heslových slov s obmedzeným, resp. minimálnym uvádzaním gramatických a štylistických kvalifikátorov a s využitím zjednodušenej čitateľskej transkripcie.

Po r. 2000 však boli publikované aj ďalšie popularizačné a amatérske slovníky približujúce lexiku vybraných lokalít zo všetkých troch nár. makroareálov.¹⁰ V danom období

⁶ V danej kategórii má najširší územný záber (presahujúci hranice slov. nárečí) iba *Landsfeldov keramický slovník alebo národopisné zápisky z hrnčiarskych, džbankárskych a kachliarskych dielní na Slovensku, Morave a v Čechách* (Petrakovičová 2011), tematicky zameraný na ľudovú keramickú terminológiu. Nejde však o tradičný nár. slovník; prínos tohto diela vidíme skôr v oblasti národopisu.

⁷ Trnavské nárečie obce Suchá nad Parnou (Hečko 2001), hlohovské nárečie obce Drahovce (Karaba 2004) a Veľké Ripňany (Balák 2004) a záhorské nárečie Stupavy (vrátane bývalej obce Mást) (Dovičičová 2000).

⁸ Prievidzské nárečie obce Poruba (Čavojský 2004) a enklávne strsl. nárečie Kovačice vo Vojvodine (Špringel 2004).

⁹ Lexika sotáckeho nárečia Sniny (Gerbóc 2000) a šarišského nárečia Okružnej (Zimková 2004).

¹⁰ Zsl. makroareál: záhorské nárečia (Malé Leváre (Gúth 2001), Záhorská Ves (Šimkovič 2002), Láb (Štefeková 2006), Lamač (Ondriš 2010) a Vajnory (Hrabák 2002)), nárečia trnavského okolia (Trnava (Szalay 2003), Cífer (Debnár – Dulovičová Böhmová 2004)), modranské nárečia (Šenkvice (Brunovská – Lukáč 2015, 2019), Pezinok (Slimák 2011)), trnavsko-považské (Špačince (Čerešňák 2011)), považské podjavorinské (Lubina (Fraňová 2006)), stredonitrianske topolčianske (Topolčany (Iváková 2018)), hornotrenčianske (Horná Mariková (Hamar 2018)) a kysucké nárečie (Stará Bystrica (Dubovický 2002)). Strsl. makroareál: nárečia zvolenského Pohronia (Čierny Balog (Kováčik 2013), Slovenská Ľupča (Kováčik 2016), Valaská (Fischerová 2018)), tekovského Pohronia (Prestavky a obce v okolí Svätého Kríža nad Hronom (Poloňová 2015)), tekovské hornožitavské (Slepčany (Koprda 2018)) a stredožitavské nárečia (obce v okolí Vrábels (Trubíni 2011)), hornooravské (Zubrohlava a okolité plátenické obce (Kurjaková 2005)), hornoipeľské (Marcik 2007), vybrané západogemerské (Tisovec (Caban 2013), Čerenčany (Bárdi 2021) a Vyšná Pokoradz (Alberty – Kmetová et al., 2025)) a východogemerské nárečia (Betliar (Šomšák 2016), Gemerská Poloma (Červenáková 2012) a Rejdová (Kračún 2012)). Vsl. makroareál: spišské (Spišské Bystré (Bukovinský 2014), Smežany a Spišská Nová Ves (Kret 2001), Slatvina (Fábry 2010)), zemplínske (Strážske (Sabolová-Jelínková 2004), Sečovská Polianka (Kudlovský 2013), Vranov nad Topľou a okolie (Kocák 2005)) a abovské nárečia (Valaliky (Tóth 2020)).

vychádzali aj nové vydania starších popularizačných slovníkov prezentujúcich konkrétne nár. areály.¹¹

Ide v zásade o abecedné, výnimočne aj o tematické¹² slovníky. V prípade amatérskych autorov sa pri tvorbe niektorých textov využívali aj rôzne formy spolupráce s jazykovedcami. Kvalita lingvistického a lexikografického spracovania amatérskych nár. slovníkov je rôzna. Dominujú tu jednoduchšie, skôr spontánne zostavené súpisy nár. lexém, často prevažne intuitívne spôsoby zápisu heslových slov, rôzne formy výkladu ich sémantiky a pod. (Múcsková 2022). Prínos týchto diel spočíva o. i. v bohatom sprievodnom jazykovom materiáli vo forme paremiologických a frazeologických jednotiek a iných prejavov ľudovej slovesnosti, ako aj nár. propriálnej lexiky. Okrem printových verzií sa v súčasnosti vytvárajú aj elektronické nár. slovníky rôzneho charakteru (vrátane otvorených slovníkov), prípadne je nár. lexika súčasťou lokálnych periodík (Múcsková 2022) alebo obecných monografií. Výskumný a spoločenský prínos amatérskych nár. slovníkov pre slovenskú slavistiku, ako aj vybrané nedostatky lingvistického a metodologického charakteru, ktoré tieto práce charakterizujú, analyzuje aj M. Valencová (2016).

3 Situácia v ruskej nárečovej lexikografii po roku 2000

Ako uvádza S. A. Myznikov (2016, s. 19): „Od 60. rokov 20. storočia bola ruská nárečová lexikografia doplnená o početné diela rozličného charakteru. Po vydaní *Krátkeho jaroslavského oblastného slovníka* (t. j. *Kratkogo jaroslavskogo oblastnogo slovaria*) v roku 1961 [...], v ktorom boli zjednotené jaroslavské lexikálne materiály z dávnejšie zostavených slovníkov z rokov 1820 až 1965, sa začalo obdobie tvorivej činnosti dialektológov v regiónoch.“ (Preklad G. R.)

S. A. Myznikov vo svojej štúdii z r. 2016 analyzuje typy nár. slovníkov¹³, ktoré sa objavili v doterajšej rus. nár. lexikografii vrátane najnovších typov. Podľa veľkosti skúmaného nár. územia hovorí o siedmich typoch: 1. „celoúzemné“, resp. celonárodné, súborné slovníky; 2. „celoregionálne“ slovníky, prezentujúce lexiku rozsiahlych regiónov a prekračujúce hranice jednej oblasti¹⁴; 3. oblastné slovníky, opisujúce nár. lexiku jednotlivých oblastí – gubernií; 4. slovníky, pri ktorých je výber územia založený na princípe opisu historicky významného geografického rajóna¹⁵; 5. slovníky opisujúce dialekt jednej lokality (obce, príp. i mesta); 6. slovníky opisujúce lexiku uzavretej konfesionalnej skupiny obyvateľstva¹⁶. Osobitne v posledných rokoch sa podľa S. A. Myznikova (2016) objavujú tieto dva typy: 7. slovník jednej rodiny, napr. *Dialektnyj slovar odnoj semji (Pytalovskij rajon Pskovskoj oblasti)* (Je. Je. Koroleva 2000, 2013); 8. slovník jedného nositeľa nárečia. Autor uvádza ako príklad *Polnyj slovar dialektnoj jazykovej ličnosti* (red. Je. V. Ivancova 2006–2012); ide o prvú skúsenosť s komplexným lexikografickým opisom

¹¹ Napr. *Záhorácky slovník* jazykovedca K. Palkoviča (2017), ktorý bol prvýkrát publikovaný v r. 1997, či *Zemplínsky slovník (príslovia a porekadlá)* V. Kertésa (napr. 2010).

¹² Napr. *Babulin šenkvičko-slovenský slovník* (Brunovská – Lukáč 2015).

¹³ Príklady na rus. lexikografické práce čerpáme z citovaných štúdií S. A. Myznikova a N. D. Matiiva.

¹⁴ Napr. *Slovar russkich govorov Karelii i sopredelnych oblastej* (1994 – 2005) (Myznikov 2016).

¹⁵ Napr. *Seliger. Materialy po russkoj dialektologii. Slovar* pod redakciou A. A. Gerda (2003 – 2020), v ktorom sú predstavené územia troch oblastí susediacich s jazerom Seliger; materiály v slovníku vo vybraných prípadoch slúžia ako doteraz chýbajúci článok medzi severoruskými a západopskovskými dialektmi (Myznikov 2016).

¹⁶ Napr. *Slovar govorov staroobriadcev (semejskich) Zabajkalia* z r. 1999 (Myznikov 2016).

idiolektového lexikónu jedného nositeľa jazyka. Ďalšie slovníky tohto typu, vydané po r. 2000 (v počte 5), uvádza N. D. Matiiv (2022, s. 38). Tejto problematike sa podrobnejšie venuje aj L. E. Kalnyňová v štúdiu *K voprosu o sposobach fiksacii leksiki dialektov* (2016).

S. A. Myznikov (2016) ďalej dopĺňa, že v súčasnosti sa v rus. nár. lexikografii po dlhom období zostavovania diferenciálnych abecedných slovníkov objavil prechod k iným typom slovníkov, často prameniari z nových výskumných cieľov a z čiastočného vyčerpania tradičných metód. Ide najmä o tematické slovníky (viac nižšie) alebo amatérske (laické) slovníky (v štúdiu pomenované ako „remeslennye“), zostavené milovníkmi rus. slova, cenné ako svedectvo živej ľudovej reči.

Prehľadný obraz o nár. lexikografii rus. jazyka po r. 2000 ponúka štúdiu rus. filológa N. D. Matiiva (2022). Autor tu predstavil slovníky rôznych žánrov, zoskupil publikácie reprezentujúce jednotlivé regióny, oblasti a okresy (rajóny) Ruskej federácie (ďalej „RF“). Ide o stručný, no systematický prehľad 87 lexikografických prác dostupných autorovi. Ako tvrdí, v súčasnej rus. nár. lexikografii prevládajú diferenčné slovníky zastupujúce rôzne regióny, oblasti a zriedkavejšie i okresy (rajóny). Ide o slovníky prezentujúce nár. lexiku jedného („monoregionálne“) alebo viacerých regiónov („polyregionálne“), jedného alebo viacerých nárečí, ktorých autormi sú lexikografi z výskumných inštitútov a kolektívy filologických katedier vysokých škôl. Jeho analýza ponúkla jasný pohľad na územný rozsah týchto prác, svedčiaci o úplnosti zberu nár. lexiky v konkrétnych regiónoch a zároveň vytvárajúci obraz o doteraz nepreskúmaných nár. územiach (Matiiv 2022).

V súvislosti s celonárodnými slovníkmi udeľuje N. D. Matiiv (2022) pozornosť završovanému lexikografickému dielu *Slovar russkich narodnych govorov* (ďalej „SRNG“), ktorý sa publikuje od r. 1965, pričom po r. 2000 boli vydané zväzky 34 až 52¹⁷. Ako konštatuje S. A. Myznikov (2018, s. 336), hlavný redaktor SRNG od 47. zväzku, dielo je výsledkom dlhoročnej práce viacerých generácií dialektológov, zberateľov ľudovej reči. Významná časť lexikálneho materiálu je sústredená v kartotéke lexikografického oddelenia Inštitútu jazykovedného výskumu Ruskej akadémie vied, ktorá obsahuje približne tri milióny kartotékových záznamov. Pre zoznam zdrojov použitých pri jeho spracúvaní je charakteristický veľký počet publikovaných prác i rukopisov dostupných v archívoch, ako aj dizertačných prác (Matiiv 2022, s. 32).

S. A. Myznikov (2018) ho charakterizuje ako slovník súborný, ktorý zahŕňa do spracovania akýkoľvek novopublikovaný nár. slovník. Je diferenčný, keďže obsahuje iba nár. slová a významy. V rámci nich zohľadňuje aj nár. frazeológiu, rozmanitú terminologickú lexiku, archaizmy a prvky argotu, pokiaľ sú súčasťou nár. lexikónu, disponujú lokálnymi obmedzeniami z hľadiska svojho rozšírenia a netvorí súčasť spisovného jazyka. Súčasťou SRNG je aj folklórna lexika, ktorej výskyt je obmedzený výhradne na folklórne texty, a výnimočne aj osobitné typy proprií, ako prezývky, zoonymá a pod., ktoré majú aj apelatívny význam. Diferenčný princíp sa týka aj štruktúry slova. Do budúcnosti sa plánuje aj rozpracovanie tematického slovníka na báze údajov zo SRNG (Myznikov 2018). Všetky zväzky SRNG sú ako elektronické verzie printových vydaní dostupné na webe Inštitútu jazykovedného výskumu Ruskej akadémie vied.¹⁸

V rámci oblastných slovníkov vydaných v novom tisícročí upozorňuje N. D. Matiiv

¹⁷ Posledný zväzok, vydaný v r. 2021, obsahuje heslá *Chrabaz – Cvanki* (Matiiv 2022).

¹⁸ <https://iling.spb.ru/dictionaries/345>.

(2022, s. 32–33) na nové zväzky (č. 11 – 21)¹⁹ slovníka *Archangel'skij oblastnoj slovar*, vychádzajúceho od r. 1980. Spomína aj *Jaroslavskij oblastnoj slovar: Dopolnenije: v 2 t.* z r. 2015, *Novgorodskij oblastnoj slovar* z r. 2010, zatiaľ nezakončený *Pskovskij oblastnoj slovar s istoričeskimi dannymi*, nediferenčný slovník vychádzajúci od r. 1967 a obsahujúci aj údaje z písomných pamiatok a dokumentov z 13. – 18. storočia (zväzok č. 28 vyšiel v r. 2019).

Zo slovníkov opisujúcich lexiku nárečia jednej lokality (obce) uvádza nediferenčné slovníky *Akčimskij slovar* (1984 – 2011, 6 zv.) a *Veršininskij slovar* (1998 – 2002, 7 zv.). Celkovo však podľa N. D. Matiiva (2022, s. 33–35) dominujú po r. 2000 lexikografické práce oblastného a „celoregionálneho“ charakteru, ktorých obsah pokrýva takmer kompletne dialektologickú mapu rus. jazyka. Osobitnú pozornosť však autor venuje podrobnejšej charakteristike 12-tich autorských slovníkov (v danej kategórii i mimo nej), z ktorých výberovo spomenieme aspoň *Russkij dialektnyj etimologičeskij slovar. Leksika kontaktnych regionov* (S. A. Myznikov 2019) s približne 18 000 lexémami prezentujúcimi materiál z dvadsiatich oblastí a republík RF či *Slovar govora kazakov-nekrasovcev* (O. K. Serďukova 2005), obsahujúci lexiku donských kozákov, žijúcich vyše dvoch storočí mimo rus. územia. Táto špecifická lexika je aj v súčasnosti predmetom vedeckého záujmu (Matiiv 2022, s. 37–38).

Podobne ako S. A. Myznikov (2016) aj N. D. Matiiv (2022) upozorňuje na početné tematické nár. slovníky (celkovo 9)²⁰. V danom období bolo publikovaných 7 frazeologických nár. slovníkov, prezentujúcich frazeológiu rôznych nárečí rus. jazyka. Zaujímavým typom sú slovníky²¹ zahŕňajúce lexiku spoločnú pre nárečie i tzv. *prostorečije*²² (resp. aj mestskú reč), motivačný slovník nárečia²³, slovník obrazných jednotiek nárečia²⁴ či emocionálno-hodnotiacej lexiky nárečí²⁵. Autor nezabúda ani na nár. slovníky zostavené nelingvistami – spisovateľmi²⁶ či milovníkmi ľudovej reči, často s menším počtom hesiel²⁷ (Matiiv 2022, s. 38–39). Nedostatky v súčasných rus. lexikografických prácach analyzuje A. F. Žuravľov (2011, s. 36), ktorý hovorí o potrebe vypracovať typológiu reálnych a možných lexikografických chýb, ktorá by podporila vyššiu kvalitu slovníkov zameraných na regionálnu lexiku.

Zovšeobecňujúc získané údaje, N. D. Matiiv po r. 2000 zaznamenal 87 nových nár. slovníkov. Štyri z nich predstavujú pokračujúce projekty nadväzujúce na práce začaté

¹⁹ V r. 2024 vyšiel už 25. zväzok slovníka: *Archangel'skij oblastnoj slovar. Vypusk 25. Kama – kipiaščej*. Moskva: Nauka, 2024. ISBN 978-5-02-041175-3.

²⁰ Napr. *Tematičeskij slovar govorov Tverskoj oblasti* (2003 – 2006), *Kompleksnyj tematičeskij slovar leksiki sovremennych russkix govorov Urala* (2015), *Slovar tambovskich govorov (leksika pitanija)* (2003; s ďalšími časťami predstavujúcimi iné tematické okruhy) a i. (Matiiv 2022).

²¹ Napr. *Slovar dialektonogo prostorečija Srednego Priob'ja* z r. 2003 (Matiiv 2022).

²² Termín *prostorečije* sa chápe ako „bežne používané (nie nárečové) elementy, ktoré netvorí súčasť spisovnej jazykovej normy“ (SSLT, s. 27). V slovníkoch sa uvádza nielen v tomto význame (s kvalifikátorom „lingv.“), ale aj ako jazyková varieta – nespisovná či znížená forma bežne hovoreného jazyka (t. j. *obichodno-snižennaja reč*) (Kuznecov 2000). V ruštine existuje aj termín *gorodskoje prostorečije*, zodpovedajúci slov. termínu *mestská reč* (SSLT, s. 27).

²³ Diferenčný *Motivacionnyj slovar sibirskogo govora* z r. 2010 (Matiiv 2022).

²⁴ *Slovar obraznych jediníc sibirskogo govora* z r. 2014 (Matiiv 2022).

²⁵ *Slovník-tolkovatel' emocional'no-ocenočnoj leksiki govorov Sibiri* z r. 2013 (Matiiv 2022).

²⁶ Napr. *Kubanskij govor. Opyt avtorskogo slovaria* P. I. Tkačenka (2008, 2011) (Matiiv 2022).

²⁷ Napr. *Čerpačok iz sviatkolodca (o jazyke rodnoj derevni)* autora B. N. Žukova z r. 2008 a i. (Matiiv 2022).

ešte v 2. polovici 20. storočia, jedenásť slovníkov, ktoré sa začali zostavovať koncom 90. r. 20. stor., bolo finalizovaných a 65 vzniklo v období r. 2001 – 2021. Medzi týmito novšími vydania sa nachádzajú aj revidované a doplnené verzie, ako aj slovníky publikované s výrazným časovým odstupom od momentu ich pôvodného zostavenia. Z hľadiska rozsahu ide o diela rôznej veľkosti; od viacväzkových prác s desiatkami tisíc hesiel cez veľké slovníky (11- až 20-tisíc hesiel) a stredné (5- až 10-tisíc) až po malé slovníky s rozsahom 2- až 4-tisíc hesiel (Matiiv 2022, s. 40).

4 Zovšeobecnenie a záver

Lexikografické spracovanie slov. i rus. nárečí po r. 2000 charakterizuje vývinová kontinuita a nadväzovanie na dlhodobé tradície slov. a rus. nár. lexikografie; v oboch národných prostrediach sa pokračuje vo finalizácii veľkých celonárodných lexikografických projektov – viacväzkových diferenčných slovníkov SSN a SRNG. Pre slov. nár. lexikografiu nie je príznačná realizácia väčšieho počtu veľkých vedeckých projektov, dôraz sa však kladie na kvalitu spracovania i na digitalizáciu a prácu s elektronickými databázami, podporujúcu dostupnosť lexikografického materiálu a skvalitňujúcu i rozširujúcu lexikografickú metodológiu. Domáci vedecký (najmä akademický) lexikografický výskum, ktorý hodnotíme ako metodologicky prepracovaný a koncepcne ucelený, dopĺňajú a obohacujú o nový materiál početné popularizačné a laické nár. slovníky. Rus. lexikografický výskum je rozsiahlejší a diverzifikovanejší, ponúkajúci nové impulzy aj pre slovenskú dialektológiu. Pozorujeme tu tematickú rozmanitosť a aktívne rozpracúvanie nových typov slovníkov, reagujúcich na dynamiku nár. komunikácie a ozrejmujuúcich jej individuálne formy. Úspešné zavŕšenie celonárodných projektov spolu s aplikáciou moderných metodologických prístupov otvorí nové výskumné možnosti v oblasti komparatívneho slavistického výskumu.

Bibliografia:

- ALBERTY, Július – KMEŤOVÁ, Soňa et al., (2025). *Nárečie Vyšnej Pokoradze*. Rimavská Sobota: Vlastný náklad. ISBN 978-80-570-6584-5.
- BALÁK, Štefan, (2004). *Krátky slovník nárečia slovenského veľkoripnianskeho podľa Štefana Baláka*. Zv. 25. Bratislava: Print-Servis. ISBN 80-89037-11-9.
- BÁRDI, Miroslav, (2021). *Nárečie v obci Čerenčany alebo Radosť z poznania tohto nárečia*. Čerenčany: obec Čerenčany, 2021. ISBN 978-80-570-3231-1.
- BRUNOVSKÁ, Petronela a LUKÁČ, Martin, (2015). *Babulín šenkvičko-slovenský slovník*. Šenkvice: Komisia kultúry a cestovného ruchu pri Obecnom zastupiteľstve v Šenkviaciach. ISBN 978-80-972214-0-9.
- BRUNOVSKÁ, Petronela a LUKÁČ, Martin, (2019). *Jag nám dzobág naróstól. Šenkvičský nárečový slovník*. Šenkvice: ProKultura Šenkvice. ISBN 978-80-973510-0-7.
- BUFFA, Ferdinand, (2004). *Slovník šarišských nárečí*. Prešov: Náuka – Gustáv Moško. ISBN 80-89038-33-6.
- BUKOVINSKÝ, Pavol, (2014). *Slovník kubašského nárečia*. Spišské Bystré: Pavol Bukovinský. ISBN 978-80-971731-7-3.
- CABAN, Ján, (2013). *Slovník tisoovského nárečia alebo Po tisoovsky*. 2., doplnené vydanie. Košice: Vydavateľstvo OTA.

- ČAVOJSKÝ, Anton, (2004). *Krátky slovník nárečia slovenského porubského podľa Antona Čavojského*. Zv. 28. Bratislava: Print-Servis. ISBN 80-89037-14-3.
- ČEREŠŇÁK, Milan, (2011). *Slovník špačinského nárečia*. Špačince: Ivan Klescht. ISBN 978-80-969260-9-1.
- ČERVENÁKOVÁ, Dana, (ed.), (2012). *Slovník nárečových slov, výrazov, viet, krátkych próz, básní a spomienok*. Gemerská Poloma. ISBN 978-80-970122-4-3.
- DEBNÁR, Karol a DULOVIČOVÁ BÖHMOVÁ, Blanka, (2004). *Malý slovník cíferčiny*. Cífer: Karol Debnár. ISBN 80-969049-9-X.
- DOVIČIČOVÁ, Magdaléna, (2000). *Krátky slovník nárečia slovenského záhoráckeho stupavského podľa Magdalény Dovičičovej*. Zv. 23. Bratislava: Print-Servis. ISBN 80-88755-95-6.
- DUBOVICKÝ, Oskár, (2002). *Slovník nárečia starobystrického*. Čadca: Vzlet. ISBN 80-968759-5-7.
- FÁBRY, Ondrej, (2010). *Slovník spišského nárečia zo Slatviny*. Levoča: Polypress. ISBN 978-80-88704-73-7.
- FISCHEROVÁ, Anna, (2018). *Slovník nárečových výrazov obce Valaská*. Valaská: Miestny odbor Matice slovenskej a Obecný úrad Valaská.
- FRAŇOVÁ, Ľudmila (2006). *Lubinský nárečový slovník*. Lubina: Obecný úrad. ISBN 978-80-969637-6-8.
- GERBÓC, Jozef, (2000). *Krátky slovník nárečia slovenského sotáckeho zo Sniny podľa PhDr. Jozefa Gerbóca*. Zv. 22. Bratislava: Print-Servis. ISBN 80-88755-94-8.
- GÚTH, Toni, (2001). *Levárčansko-slovenský a Slovensko-levárčanský slovník na čítanie*. Bratislava: Vydavateľstvo Liečreh Gúth. ISBN 80-88932-01-7.
- HALAGA, Ondrej R., (2002). *Východoslovenský slovník. Historicky dokumentovaný (921 – 1918): paralely české, slovenské ekvivalenty*. 1. diel, A – O. Prešov: Universum. ISBN 80-89046-04-5.
- HAMAR, Miroslav, (2018). *Slová a výrazy používané v marikovskom nárečí*. Horná Mariková: Obec Horná Mariková. ISBN 978-80-570-0007-5.
- HEČKO, Blahoslav, (2001). *Krátky slovník nárečia slovenského – Suchá nad Parnou podľa Blahoslava Hečku*. Zv. 24. Bratislava: Print-Servis. ISBN 80-88755-96-4.
- HRABÁK, Bohumil, (2002). *Diferenčný slovník nárečia slovenského vajnorského*. Bratislava: Veda. ISBN 80-224-0733-X.
- IVÁKOVÁ, Anna, (2018). *Krátky žochársky slovník topolčianskeho nárečia*. Bratislava: Vydavateľstvo Pozsony/Pressburg/Bratislava. ISBN 978-80-85474-83-1.
- KALNYŇ, Ľudmila E., (2016). K voprosu o spôsoboch fiksácii leksiki dialektov, In: Ľudmila E. KALNYŇ (ed.), (2016). *Issledovanija po slavianskoj dialektologii. 18: Aktualnyje aspekty izučeniya leksiki slavianskich dialektov*. Moskva: In-t slavianovedeniya RAN, s. 33–38. ISBN 978-5-7576-0378-0.
- KARABA, Cyril, (2004). *Krátky slovník nárečia slovenského drahovského podľa Cyrila Karabu*. Zv. 27. Bratislava: Print-Servis. ISBN 80-89037-13-5.
- KERTÉS, Vincent, (2010). *Zemplínsky slovník (príslovia a porekadlá)*. 4., doplnené a prepracované vydanie. Michalovce: Jozef Rovňák – EXCEL. ISBN 978-80-970367-3-7.
- KOCÁK, Štefan, (2005). *Slovník slovenského nárečia hornozemplínskeho z Vranova nad Topľou a okolia*. Vranov nad Topľou: Štefan Kocák. ISBN 80-969388-2-7.
- KOPRDA, Pavol, (2018). *Slovník slepčianskeho nárečia*. 2., doplnené vydanie. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa. ISBN 978-80-558-1279-3.

- KOVÁČIK, Ján et al., (2013). *Handel'ský nárečový slovník*. Čierny Balog: Obec Čierny Balog. ISBN 978-80-971477-3-0.
- KOVÁČIK, Ján, (2016). *Nárečový slovník Slovenskej Ľupče alebo Po lupčianski*. Banská Bystrica: DALI-BB. ISBN 978-80-8141-122-9.
- KRAČÚN, Ondrej, (2012). *Slovník nárečia v Rejdovej*. Rejdová: Vlastný náklad. ISBN 978-80-970122-3-6.
- KRÁLIK, Ľubor, (2015). *Stručný etymologický slovník slovenčiny*. Bratislava: Veda. ISBN 978-80-224-1493-7.
- KRET, Anton, (2001). *Krátky slovník nárečia slovenského spišského (ako sa rozprávalo v Smižanoch a v Spišskej Novej Vsi)*. 2., prepracované a doplnené vydanie. Bratislava – Smižany: MO Matice slovenskej a Obec Smižany. ISBN 80-967648-3-7.
- KUDLOVSKÝ, Jozef, (2013). *Poliančansko-slovenský vreckový slovník alebo Ako sa rozprávalo, rozpráva a bude rozprávať v Sečovskej Polianke*. Košice: CAPS. ISBN 978-80-969317-8-1.
- KURJAKOVÁ, Eva et al., (2005). *Slovník obce Zubrohlava a okolitých plátenníckych obcí*. Oravská Polhora: Združenie Babia Hora. ISBN 80-8073-318-X.
- KUZNECOV, Sergej Aleksandrovič, (ed.), (2000). *Bolšoj tolkovyj slovar russkogo jazyka*. Avtorskaja redakcija. Sankt-Peterburg: Norint. Dostupné z: <https://gufo.me/dict/kuznetsov/prostorecie> [zobrazené 05.10.2025].
- MARCIK, Milan, (2007). *Malý slovník hornopiel'ského nárečia*. 1. vyd. Lučenec: Dom Matice slovenskej. ISBN 978-80-7090-847-1.
- MARIČOVÁ, Anna, (2010). *Slovenská nárečová lexika Starej Pazovy*. Stara Pazova: Kana-dem. ISBN 978-86-88457-00-2.
- MATIIV, Nikolaj Dmitrijevič, (2022). Dialekt'naja leksikografija russkogo jazyka v načale XXI veka. In: *Neofilologija*, roč. 8, č. 1, s. 30–42.
- MÚČSKOVÁ, Gabriela, (2022). Prejavy jazykového plánovania v percepčnej a ľudovej dialektológii. In: István LANSTYÁK, Milan SAMKO a Szilárd SEBŐK, (eds.), (2022). *Jazykové a komunikačné problémy na Slovensku a ich manažment*. Online. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, s. 101–147. ISBN 978-80-223-5376-2. Dostupné z: https://fphil.uniba.sk/fileadmin/fif/katedry_pracoviska/kmj/Zbornik_APVV_Jazykove_a_komunikacne_problemy_na_Slovensku.pdf [zobrazené 05.10.2025].
- MYZNIKOV, Sergej Aleksejevič, (2016). Sovremennaja regional'naja leksikografija: tradicii i novacii. In: Ľudmila E. KALNYŇ, (ed.), (2016). *Issledovanija po slavianskoj dialektologii. 18: Aktual'nye aspekty izučeniya leksiki slavianskich dialektov*. Moskva: In-t slavianovedeniya RAN, s. 19–32. ISBN 978-5-7576-0378-0.
- MYZNIKOV, Sergej Aleksejevič, (2018). «Slovar russkich narodnych govorov»: nekotorye itogi leksikografičeskoj raboty. In: Svetlana Michajlovna TOLSTAJA, (ed.), (2018). *Slavianskoje jazykoznanije. XVI Meždunarodnyj sjezd slavistov. Belgrad, 20–27 avgusta 2018 g. Doklady rossijskoj delegacii*. Moskva: ISL RAN, s. 335–350. ISBN 978-5-7576-0417-6.
- ONDRIŠ, Ľubomír, (2010): *Diferenčný slovník lamačského nárečia*. Bratislava: Mestská časť Bratislava-Lamač.
- PALKOVIČ, Konštantín, (2017). *Záhorácky slovník*. 2., pozmenené vydanie. Malacky: Mesto Malacky. ISBN 978-80-972845-7-2.
- PETRAKOVIČOVÁ, Agáta, (2011). *Landsfeldov keramický slovník alebo národopisné*

- zápisky z hrnčiarskych, džbankárskych a kachliarskych dielní na Slovensku, Morave a v Čechách*. Modra: Modranská Beseda. ISBN 978-80-970978-2-0.
- POLOŇOVÁ, Magdaléna, (2015). *Nárečový a hovorový slovník obce Prestavky a obcí v okolí Svätého Kríža nad Hronom*. Prestavky: Obecný úrad. ISBN 978-80-972193-3-8.
- RIPKA, Ivor, (ved. red.), (2006). *Slovník slovenských nárečí. II. L – P (povzchádzat')*. Bratislava: Veda. ISBN 80-244-0900-6.
- ROHÁRIK, Pavel, (2010). *Terminológia remeselníckej výroby a jazyk štúrovského obdobia Slovákov v Nadlaku*. II. a III. časť. Vladimír PATRÁŠ, (ed.), (2010). Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, Fakulta humanitných vied ISBN 978-80-557-0102-8.
- ROHÁRIK, Pavel, (2016). *Terminológia remeselníckej výroby a život Slovákov v Nadlaku*. IV. a V. časť. Vladimír PATRÁŠ a Marika ARVENSISOVÁ, (eds.), (2016). Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, Filozofická fakulta: Belianum. ISBN 978-80-557-1159-1.
- SABOLOVÁ-JELÍNKOVÁ, Paula, (2004). *Krátky slovník nárečia slovenského – straščianskeho. Jak me hutoreli*. 2., rozš. vyd. Strážske: Mestský úrad. ISBN 80-969147-9-0.
- SLIMÁK, Lajo, (2011). *Výkladový slovník pezinčiny*. Pezinok: Občianske združenie 5P. ISBN 978-80-970038-1-4.
- SSLT – JEDLIČKA, Alois, (ed.), (1977). *Slovník slovanské lingvistické terminologie 1*. Praha: Academia.
- SSN1 – RIPKA, Ivor, (ved. red.), (1994). *Slovník slovenských nárečí. I. A – K*. Bratislava: Veda, ISBN 80-224-0183-8.
- SSN3 – FERENČÍKOVÁ, Adriana, (ved. red.), (2021). *Slovník slovenských nárečí. III. P (poza) – R*. Bratislava: Veda. ISBN 978-80-224-1905-5.
- SZALAY, Ladislav, (2003). *Príručný slovník slovensko-trnavský s gramatikou trnavčiny pre samoukov*. Bratislava: Citadela. ISBN 80-969001-0-2.
- ŠIMKOVIČ, Oto, (2002). *Najzápadnejšia na Slovensku. Slovníček uhranského nárečia s čítaním o histórii a živote ľudí Záhorskej (Uhorskej) Vsi*. Bratislava: Veda. ISBN 80-224-0741-0.
- ŠOMŠÁK, Ľudovít Ján, (2016). *Slovník betliarskeho nárečia*. Betliar: Obecný úrad Betliar. ISBN 978-80-972317-0-5.
- ŠPRINGEL, Ján, (2004). *Krátky slovník nárečia slovenského kovačického podľa Jána Špringela*. Zv. 29. Bratislava: Print-Servis. ISBN 80-89037-15-1.
- ŠTEFEKOVÁ, Emília, (2006). *Lábe, Lábe ... Lábsky nárečový slovník a všetko krásne, čo s ním súvisí*. Skalica: Záhorské múzeum. ISBN 80-85446-55-3.
- ŠVAGROVSKÝ, Štefan a ONDREJOVIČ, Slavomír, (2004). Východoslovenský jazykový separatizmus v 19. a 20. storočí (Poznámky k Východoslovenskému slovníku). In: *Slovenská reč*, roč. 69, č. 3, s. 129–150.
- TÓTH, Milan, (2020). *Tisíc slov abovského nárečia. Nárečový slovník z obce Valaliky*. Košice: Viena. ISBN 978-80-8126-177-0.
- TRUBÍN, Jozef, (2011). *Nárečový slovník stredného Požitavia*. Vrábce: Fontis – občianske združenie. ISBN 978-80-970401-0-9.
- VALENCOVOVÁ, Marína, (2016). Slovenské amatérske nárečové slovníky a ich význam pre slovenskú slavistiku. In: Ján DORULA a Peter ŽEŇUCH, (eds.), (2016). *Ján Stanislav a slovenská slavistika*. Bratislava: Veda, s. 123–130. ISBN 978-80-89489-28-2.
- ZIMKOVÁ, Milka, (2004). *Krátky slovník nárečia slovenského okružniansko-šarišského podľa Milky Zimkovej*. Zv. 26. Bratislava: Print-Servis. ISBN 80-89037-12-7.

ŽURAVLOV, Anatolij Fiodorovič, (2011). Iz nabl'udenij nad nynešnim sostojanijem russkoj dialektnoj leksikografii: slovarnye tolkovanija. In: Sergej Aleksejevič MYZNIKOV, Ol'ga Nikolajevna KRYLOVA a Irina Vasilievna BAKLANOVA, (eds.), (2011). *Slavianskaja dialektnaja leksikografija: Materialy konferencii*. Sankt-Peterburg: Nauka, s. 33–36. ISBN 978-5-02-038266-4.

NOWE SŁOWNICTWO POLSKIE I SŁOWACKIE W DZIEDZINIE FITNESSU – PORÓWNANIE

Paulina STAWARZ

Inštitút stredoeurópskych štúdií
Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove
E-mail: paulina.stawarz@unipo.sk

New Polish and Slovak Vocabulary in the Field of Fitness – A Comparison

Abstract

The article presents an analysis of fitness-related vocabulary in Polish and Slovak. The theory of lexical motivation makes it possible to conduct the study from a comparative perspective. This approach helps to reveal current trends in the creation of new vocabulary in both languages. The vocabulary, which has so far remained unexplored by linguists, forces its users to create amateur glossaries that allow fitness enthusiasts to communicate effectively. The text below lists several such works, which served as a lexical basis for linguistic research. The dynamic development of fitness as a sphere of life results in the rapid adaptation of words – particularly from English – into various languages, including Slavic ones. Numerous word-formation processes are also taking place, which deserve attention not only from linguists but, above all, from the users themselves. In order for language to remain comprehensible and functional, it is important to create a systematic collection of new terms along with explanations, which will most likely appear in standardized, professional dictionaries in the future. The analysis makes it possible to identify symmetries and asymmetries in the new vocabulary, which provides valuable insights into the contemporary development of the Polish and Slovak languages.

Keywords: new vocabulary, fitness, gym, Polish language, Slovak language.

1 Wstęp

O tym, że zdrowie jest wartością nadrzędną, nikogo przekonywać nie trzeba. Coraz częściej więc, wobec zmiany stylu pracy i różnych nawyków życiowych, ludzie szukają możliwości pozwalających utrzymać swoje ciało w dobrej kondycji. W miastach, gdzie wiele osób pracuje za biurkiem i ma mniej czasu na obcowanie z naturą, w ostatnich latach pojawiło się bardzo dużo nowych siłowni i klubów fitness, a wraz z nimi cała kultura fitness oraz dynamicznie rozwijające się nowe słownictwo.

Artykuł analizuje słownictwo dotyczące szeroko pojętego treningu na siłowni lub w klubie fitness, dostępne na polskich i słowackich stronach internetowych. Prezentowane zestawienia mają na celu pomóc sportowcom w odnalezieniu się wśród nowej leksyki. Fakt, iż powstają takie zestawienia, jest dowodem na to, że słownictwo w tym obszarze zmienia się bardzo dynamicznie. Bez wcześniejszego leksykalnego przygotowania

czasem trudno zrozumieć sens wypowiedzi członków tejże branży. Artykuł prezentuje także najważniejsze słownictwo dotyczące wyposażenia siłowni oraz artykułów wspomagających trening, które jest wyeksponowane na wymienionych poniżej stronach internetowych oraz które to powtarza się najczęściej. Analizowane słownictwo, polskie i słowackie, zbadane zostało w ujęciu porównawczym i pod kątem motywacji leksykalnej.¹ Zasób obejmuje wyrazy, które częściej używane są po roku dwutysięcznym. Obecnie brakuje ustandaryzowanych i systematycznych opracowań, które zarówno w języku polskim jak i w słowackim, pozwoliłyby na dogłębną analizę językową neologizmów związanych z fitnesssem.

2.1 Słowniki dotyczące treningu fitness na polskich stronach internetowych

Na polskich stronach internetowych pojawiają się różnorakie zestawienia słownictwa, które mają nieprzewidywalną strukturę. Często jest to spis alfabetyczny wybranych haseł z ich objaśnieniem w języku polskim, czasem angielski wyraz przetłumaczony na język polski. W niniejszym artykule znalazły się słowa zebrane z różnych stron internetowych dotyczących treningu sportowego, bezpośrednio ze stron klubów fitness oraz sklepów sportowych. Polskie zestawienia dostępne są, między innymi, pod adresami internetowymi, które obejmują kilkadziesiąt haseł. *Słownik pojęć fitness* (2025) obejmuje 43 wyrazy z zakresu ogólnej wiedzy o technikach treningu, różnych rodzajach diet oraz zawiera nazwy podstawowych urządzeń, z których korzysta się na siłowni; *Słownik treningowy unbroken* (2025) obejmuje podstawowe pojęcia związane z treningiem CrossFit, odnoszące się najczęściej do wyjaśnienia dwu lub trzyliterowych skrótów przejętych z języka angielskiego. Tendencja do stosowania skrótowców, co więcej, skracania nawet krótkich nazw w języku angielskim do absolutnego minimum, jest silna i wyraźnie zauważalna podczas badania słownictwa związanego z tą branżą. Tematykę dotyczącą treningu CrossFit porusza także *Słownik pojęć crossfitowych* (2025), w którym wiele jest skrótowców i słów, które już pojawiały się we wcześniejszych zestawieniach. *Słownik pojęć fitmade* (2025) to rozwinięcie kilku skrótów. *Słownik beactive* (2025) także porusza tematykę rodzajów treningu.

2.2 Słowniki dotyczące treningu fitness na słowackich stronach internetowych

Na słowackich stronach internetowych, podobnie jak na polskich, można odszukać wiele zestawień, które wyjaśniają stosowane podczas treningu słownictwo. Często powtarza się ono i obejmuje te same obszary co na polskojęzycznych stronach, jednak nie są one tak bardzo rozbudowane. Zbiory są jednak wystarczające do porównania polskiego i słowackiego słownictwa, a także pozwalają na zauważenie i wyodrębnienie pewnych cech wspólnych i różnic, jakie między nimi występują. Wśród popularnych stron internetowych wymienić można np.: *Slovník fitness pojmov* (2025), w którym zaprezentowane są podstawowe zwroty dotyczące przede wszystkim technik treningu.

¹ Słowacki badacz M. Ološtiak w swoich publikacjach rozwija teorię motywacji leksykalnej, której pierwotnym autorem jest J. Furdík (por. Furdík 2008; Ološtiak 2011) oraz teorię porównania onomazjologicznego (por. Ološtiak rkp.; Ološtiak – Vojteková – Pachomova, w druku). Na podstawie badania sposobu nominacji wyrazu, w którym wyróżnia się między innymi motywację interlingwalną oraz intralingwalną, interleksematyczną i intraleksematyczną (więcej typów motywacji w: Ološtiak 2011), wykazywać można na asymetrii i symetrii pomiędzy semantycznie ekwiwalentnymi leksemami w dwóch badanych językach.

Slovník fitness pojmov a ako ich správne používať (2025) to strona, która zawiera podstawowe słownictwo dotyczące technik treningu, a także rozwinięcia skrótów. *Slovník fitnessu* (2025) to obszerne zestawienie opisujące oprócz technik treningu także nazwy urządzeń i ćwiczeń, odnosi się także do diety sportowca i stosowanych w niej suplementów. Popularna strona *Slovníček charlie*, prezentuje pokaźny zasób słownictwa sortowanego alfabetycznie, odnoszącego się do różnych obszarów treningu.

Zwraca uwagę fakt, iż czy to polskie, czy słowackie zestawienia leksykalne, to amatorskie, nieusystematyzowane i potoczne zestawy. Można je uważać za leksemy należące do *gwar zawodowych* (w słow. *profesionalizmy, profesijný slang*) (Vojteková 2025, s. 45–46). Potrzeba jest w tym zakresie duża, jednak brakuje opracowań językoznawców. Słowa te nie pojawiają się jeszcze w słownikach, choć częstotliwość ich przyrostu określić można jako lawinową. I choć opracowania do szeroko rozumianego języka sportu można odszukać w literaturze fachowej², to ukierunkowane badania nad słownictwem fitnessu wciąż są rzadkością.

3.1 Analiza wybranego słownictwa według teorii motywacji leksykalnej

Słownictwo prezentowane w niniejszym artykule stanowi selekcję autorki, która kierując się popularnością i powszechnością słów, także na innych stronach internetowych, ale też słysząc je od rodzimych użytkowników słownictwa w różnych życiowych sytuacjach, zdecydowała, iż jest ono obecnie powszechnie wykorzystywane. Badany poniżej zasób leksykalny stanowi jedynie wstęp do analizy i będzie rozwijany w kolejnych publikacjach. Porównanie dwóch semantycznie ekwiwalentnych leksemów według sposobu ich nominacji daje wyraźny obraz dynamicznych procesów zachodzących w obu językach. Poniższa analiza wykazuje symetrie i asymetrie zachodzące w analizowanych procesach leksykalnych.³

a) Motywacja abrewiacyjna⁴ (powstawanie skrótowców)

Symetrie

- pol. *ABS*, słow. *ABS* ← ang. abdominal body system ► ćwiczenia ukierunkowe na mięśnie ud;
- pol. *ABT*, słow. *ABT* ← ang. Abdominal, Buttocks, Thighs ► brzuch, pośladki, uda;
- pol. *BMI*, słow. *BMI* ← ang. Body Mass Index ► indeks masy ciała;
- pol. *HIIT*, słow. *HIIT* ← ang. High Intensity Interval Training ► bardzo intensywny trening interwałowy;
- pol. *TBC*, słow. *TBC* ← ang. Total Body Condition ► trening polegający na kształtowaniu całego ciała z wykorzystaniem hantli, sztang, stepów, piłek, gum.

W zakresie skrótowców możemy mówić o symetrii leksykalnej pomiędzy językiem polskim i słowackim, chociaż pojawia się też skrótowiec z języka polskiego jak CPM ← pol. „całkowita przemiana materii”, którego nie odnaleziono na słowackich stronach. Zapożyczenia te są przede wszystkim z języka angielskiego.

² Np. Murrmann (2025).

³ Więcej informacji na temat motywacji leksykalnej oraz jej typów znaleźć można nie tylko w pracach prof. M. Ološtiaka, ale teorią zajmuje się także prof. M. Vojteková (por. Vojteková, Stawarz 2024).

⁴ Motywacją abrewiacyjną nazywa się proces redukcji większych leksemów do komunikacyjnego, akceptowanego minimum.

b) Motywacja interlingwalna⁵ (zapożyczenia)

Symetrie

- pol. *aqua aerobic*, słow. *vodný aerobik* ⁶/*aqua aerobic* ← ang. *aqua aerobic* ► ćwiczenia w wodzie ze sprzętem lub bez – w języku polskim czasem występuje *aerobik w wodzie*, ale jest to jednak rzadkość;
- pol. *body bar*, słow. *body bar* ← ang. *body bar* ► ćwiczenia ze sztangą w rytm muzyki;
- pol. *callanetics*, słow. *callanetics/kalanetika* ← ang. *callanetics* ► wykonywanie krótkich, dynamicznych ruchów;
- pol. *cardio*, słow. *cardio/kardio* ← ang. *cardio* ► aktywność fizyczna o charakterze wytrzymałościowym;
- pol. *core*, słow. *cvičenia na stred tela/cvičenia na jadro* ← ang. *core* ► ćwiczenia na stabilizację mięśni głębokich. W języku polskim słowo zostało zaadoptowane, w języku słowackim brakuje krótkiego określenia, stosuje się parafrazę, która opisuje tę czynność;
- pol. *crossfit/crossfit*, słow. *crossfit* ← ang. *crossfit* ► intensywny, ogólnorozwojowy trening;
- pol. *fat burning*, słow. *fat burning/spalovanie tukov* ⁷ ← ang. *fat burning* ► trening spalający tłuszcz;
- pol. *kettlebell*, słow. *kettlebell* ← ang. *kettlebell* ► obciążniki z uchwyt w kształcie kuli;
- pol. *power band*, słow. *power band/odporová guma* ← ang. *power band* ► guma treningowa umożliwiająca trening całego ciała;
- pol. *spinning/spining*, słow. *spinning* ← ang. *spinning* ► jazda na rowerze stacjonarnym w rytm muzyki;
- pol. *stepper*, słow. *stepper* ← ang. *stepper* ► urządzenie do naśladowania ruchów chodzenia;
- pol. *stretching/streczing*, słow. *stretching/strečing* ← ang. *stretching* ► ćwiczenia polegające na rozciąganiu ciała.

W analizowanym materiale najczęściej zachowana jest ortografia języka angielskiego, jednak pojawia się także adaptacja ortograficzna polegająca np. na skróceniu geminaty (pol. *crossfit* ← ang. *crossfit*) lub zapis dostosowany jest do polskiej lub słowackiej wymowy (pol. *streczing*, słow. *strečing* ← ang. *stretching*). Najczęściej jednak sposób wymowy prezentowanego słownictwa zazwyczaj pozostaje niezmienny w stosunku do języka angielskiego. Świadczy to o silnej tendencji do włączania do języka polskiego i słowackiego słów angielskich, które nie uległy żadnym zmianom. Ciekawym przykładem jest pol. i ang. *core*, w prezentowanych słownikach słowackich nie występuje zapożyczenie, ale słowacka forma *cvičenia na stred tela/cvičenia na jadro*. Słowackie określenia są częściej dwukomponentowe.

c) Motywacja słowotwórcza⁸ (tworzenie derywatów)

- pol. *fit ball*, słow. *fitlopta/gymnastická lopta* ← ang. *fit ball* ► trening z dużą piłką

⁵ Motywacja interlingwalna odnosi się do przejścia wyrażenia z jednego języka do drugiego.

⁶ Kooperacja motywacji interlingwalnej i składniowej. Niekiedy występuje także słowacka forma.

⁷ Występuje słowacka forma, w języku polskim jest to zapożyczenie.

⁸ Motywacja słowotwórcza odnosi się do tworzenia rzeczowników jednowyrazowych z innych rzeczowników poprzez zmianę struktury morfematycznej.

Przykładem motywacji słowotwórczej, współdziałającej z motywacją interlingwalną, jest słowackie *fitlopta* – złożenie z prefiksoidem, w którym angielskie *ball* zostało zastąpione słowackim odpowiednikiem. W języku polskim wyraz ten został przejęty w całości z języka angielskiego.

- pol. *crossfitowiec*, słow. *crossfiták, crossfit'áčka* ← ang. *crossfit man* ► osoba, która trenuje crossfit.

W języku polskim popularna jest jedynie męska wersja określenia osoby, w języku słowackim czasem używa się przejętych form utworzonych za pomocą dodania męskich i żeńskich końcówek. W podanych przykładach zauważamy kooperację motywacji słowotwórczej z interlingwalną.

d) Motywacja syntaktyczna⁹

- pol. *ławka rzymska*, słow. *rímska lavica/lavica na hyperextenzie* ← ang. *roman bench* ► historyczne nawiązanie do kształtu eskedry, ławki z czasów antycznego Rzymu

Pol. *ławka* i słow. *lavica* służą najczęściej do siedzenia, z przymiotnikiem *rzymska/rímska*, nabierają nowego znaczenia. Już na poziomie języka angielskiego doszło do motywacji syntaktycznej w złożeniu *roman bench*, przetłumaczone dosłownie na język polski i słowacki połączenie zachowało angielskie znaczenie. Warto zwrócić uwagę także na konstrukcję dwukomponentowych określeń treningu. W języku polskim wyraz określany stoi na pierwszym miejscu, w języku słowackim na drugim, co przypomina konstrukcję w języku angielskim. Zarówno w tym, jak i w poniższych przykładach, motywacja syntaktyczna współdziała z motywacją interlingwalną.

- pol. *plan treningowy*, słow. *tréningový plán* ← ang. *training plan*
- pol. *trening siłowy*, słow. *silový tréning* ← ang. *strength training*
- pol. *trening interwałowy*, słow. *intervalový tréning* ← ang. *interval training*

e) Motywacja semantyczna¹⁰ (nowe znaczenia)

- pol. *modlitewnik* ► książka zawierająca modlitwy i pieśni religijne, zaś w polskim języku fitnessu oznacza ławeczkę do ćwiczeń mięśni rąk, w szczególności bicepsów
- Znaczenie to nie jest do tej pory notowane w słownikach. Urządzenie znane jest także pod hasłem *ławka scotta* lub *ławka szkocka*. W języku słowackim znana jako *scottova lavica*, lub *bicepsová lavica*, co jest kalką z języka angielskiego.

Z przeniesieniem znaczenia mamy także do czynienia w określeniu pol. *wioślarz*, które pierwotnie oznacza osobę, która wiosłuje, natomiast w tym przypadku jest to nazwa sprzętu treningowego, w języku słowackim to najczęściej *veslovací trenažér*. Słowackie *trenažér* odnosi się także od innych urządzeń, w zależności od sposobu ich użycia, np. *eliptický trenažér*, pol. *orbitrek*, czy *cyklistický trenažér*, pol. *rowerek*.

⁹ Motywacja syntaktyczna dotyczy tworzenia nazw wielowyrzowych, czyli jednostek, których części składowe są ze sobą powiązane na podstawie zasad morfosyntaktycznych i jednocześnie podlegają leksykalizacji.

¹⁰ Istotą motywacji semantycznej jest tworzenie nowych semów w obrębie istniejących jednostek leksykalnych, tym zamym zwiększanie polisemii.

4 Zakończenie

Powyższe słownictwo obejmuje w dużej mierze formy treningu (np. pol. *spinning*, *stretching*) oraz możliwości pracy z ciałem, często używając przy tym skrótowców pochodzących od nazw w języku angielskim (*ABS* – ćwiczenia ukierunkowane na mięśnie ud, *TBC* ang. total body condition – ćwiczenia ukierunkowane na kształtowanie całego ciała). Wyrazy w słownikach odnoszą się także do konkretnych ćwiczeń (pol. *martwy ciąg*) czy stosowanych wśród sportowców diet (pol. *dieta paleo*).

W analizowanym zestawie leksykalnym dominują motywacje takie jak: motywacja abrewiacyjna, interlingwalna, słowotwórcza, syntaktyczna i semantyczna. Często działają one na zasadzie kooperacji. Przeważają symetrie. Czasem dochodzi w nich do adaptacji ortograficznej. Dominują leksemy jednokomponentowe, nie brakuje także tych dwukomponentowych (motywowych syntaktycznie). W analizowanej bazie nie wyodrębniono wielokomponentowych reprezentacji. Zapożyczenia są z języka angielskiego. Pojawia się także dużo skrótowców, które w rozwinięciu także mają wyrazy angielskie (w języku polskim i słowackim stosowane są przeważnie jako skróty).

Branża fitness jest obecnie jedną z tych, w której nowe słownictwo jest bardzo często wykorzystywane. Opisane powyżej przykłady nasuwają wniosek, że język angielski w bardzo mocnym stopniu wpływa zarówno na język słowacki jak i na język polski. Z rzadka pojawiają się rodzime odpowiedniki. Dalsza obserwacja oraz próba systematyki tejże leksyki jest zatem uzasadniona, gdyż zmienia ona mocno oba badane języki.

Bibliografia:

- BUZÁSSYOVÁ, Klára a Alexandra JAROŠOVÁ (hl red.), (2006). *Slovník súčasného slovenského jazyka. A – G*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 2006. ISBN 978-80-224-0932-4.
- CYGAL-KRUPA, Zofia, (2016). Słownictwo tematyczne w językoznawstwie polskim (ze szczególnym uwzględnieniem leksykologii, leksykografii i glottodydaktyki). In: Z. Cygal-Krupa, K. Chojńska, M. Pachowicz (eds.). *Słownik tematyczny uczniowskiej polszczyzny. Słownictwo rzadsze*, t. I. Tarnów: BIBLOS – Wydawnictwo Diecezji Tarnowskiej. ISBN 978-83-7793-444-9.
- FURDÍK, Juraj, (2008). *Teória motivácie v lexikálnej zásobe*. Ed. Martin OLOŠTIAK. Košice: Vydavateľstvo LG. ISBN 978-80-9697-607-2.
- JAROŠOVÁ, Alexandra a Klára BUZÁSSYOVÁ (ved. red.), (2011). *Slovník súčasného slovenského jazyka. H – L*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. ISBN 978-80-224-1172-1. – SSSJ
- JAROŠOVÁ, Alexandra (ved. red.), (2015). *Slovník súčasného slovenského jazyka. M – N*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV. ISBN 978-80-224-1485-2. – SSSJ
- JAROŠOVÁ, Alexandra (ved. red.), (2021). *Slovník súčasného slovenského jazyka. O – Pn*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV. ISBN 978-80-224-1901-7. – SSSJ
- MURRMANN, Julia, (2015). Język sportu w ujęciu leksykografów. Analiza terminologiczna wybranych słowników z terminologią sportową. In: *Sociolingwistyka XXIX*, Instytut Języka Polskiego PAN, s. 245–267. ISSN 0208-6808.
- NOWOWIEJSKI, Bogusław, (2011). Współczesne polskie słownictwo sportowe w ujęciu normatywnym. In: Barbara PĘDZIK i Dorota ZDUNKIEWICZ-JEDYNAK (eds). *Polskie dźwięki, polskie słowa, polska gramatyka (system – teksty – norma – kodyfikacja)*.

- Warszawa: Wydawnictwo Wydziału Polonistyki UW, s. 263–274. ISBN 978-83-6210-017-0.
- OLOŠTIAK, Martin, (2011). *Aspekty teórie lexikálnej motivácie*. Prešov: FF PU. ISBN 978-80-555-0334-9.
- OLOŠTIAK, Martin et al., (2015). Viacslovné pomenovania a relačnosť syntaktickej motivácie. In: Martin OLOŠTIAK (ed.). *Viacslovné pomenovania v slovenčine*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, s. 357–448. ISBN 978-80-555-1410-9.
- OLOŠTIAK, Martin a Martina IVANOVÁ, (2015). Teoreticko-metodologické, nominačné a typologické otázky viacslovných pomenovaní. In: Martin OLOŠTIAK (ed.). *Viacslovné pomenovania v slovenčine*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, s. 129–213. ISBN 978-80-555-1410-9.
- ROSPOND, Stanisław, (1945). *Nowotwory czy nowopotwory językowe*. In: Język Polski, XXV, nr 2, s. 97–105.
- SATKIEWICZ, Halina, (1969). *Produktywne typy słowotwórcze współczesnego języka ogólnopolskiego*. Warszawa: WUW.
- SLOVNÍČEK CHARLIE. Online. Dostupné z: <https://www.charliehofitness.cz/slovnicek.php> [zobrazené 17.5.2025].
- SLOVNÍK FITNESSU. Online. Dostupné z: <https://www.fitness4u.sk/slovník> [zobrazené 10.5.2025].
- SLOVNÍK FITNESS POJMOV. Online. Dostupné z: <https://www.fitness007.sk/blog/slovník-fitness-pojmov/> [zobrazené 22.5.2025].
- SLOVNÍK FITNESS POJMOV A AKO ICH SPRÁVNE POUŽÍVAŤ. Online. Dostupné z: <https://www.netky.sk/clanok/slovník-fitness-pojmov-co-znamenaju-a-ako-ich-spravne-pouzivat> [zobrazené 21.5.2025].
- SŁOWNICZEK – BLOG. Online. Dostupné z: <https://natemat.pl/blogi/magdapiestrzynska/121811,fitness-sloowniczek-polsko-angielski> [zobrazené 22.5.2025].
- SŁOWNIK BEACTIV. Online. Dostupné z: <https://blog.beactivetv.pl/slovník-podstawowych-terminow-fitnessowych/> [zobrazené 17.5.2025].
- SŁOWNIK FITNESS. Online. Dostupné z: <https://fit-360.pl/slovník-pojec-fitness-dieta-silownia/> [zobrazené 21.5.2025].
- SŁOWNIK POJĘĆ. Online. Dostupné z: <https://fitmade.pl/slovník-pojec/> [zobrazené 20.4.2025].
- SŁOWNIK POJĘĆ CROSSFITOWYCH. Online. Dostupné z: <https://www.crossfitursynow.pl/slovník-pojec-crossfitowych/> [zobrazené 20.4.2025].
- SŁOWNIK POJĘĆ FITMADE. Online. Dostupné z: <https://fitmade.pl/slovník-pojec/> [zobrazené 19.4.2025].
- SŁOWNIK POJĘĆ FITNESS. Online. Dostupné z: <https://fit-360.pl/slovník-pojec-fitness-dieta-silownia/>, [zobrazené 20.4.2025].
- SŁOWNIK TRENINGOWY UNBROKEN. Online. Dostupné z: <https://unbrokenstore.com/pl/blog/slovníktreningowy?srsId=AfmB0ooZ177yuPJZV1u49rXzvBsHB6Pju99GvoEgWgdCNQcmEoTL7PuM> [zobrazené 24.5.2025].
- SMÓŁKOWA, Teresa, (2001). *Neologizmy we współczesnej leksyce polskiej*. Kraków: Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN. ISBN 83-88866-00-1.
- SMÓŁKOWA, Teresa i Danuta TEKIEL, (1977). *Nowe słownictwo polskie. Przymiotniki i przysłówki*. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk: Zakład Narodowy im. Oss-

- lińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
- STAWARZ, Paulina, (2024). *Wstęp do porównania neologizmów jako materiału wykorzystanego w nauczaniu języka polskiego jako obcego*. In: Adriána Ingrid KOŽELOVÁ (ed.). 20. ŠVUK FF PU – Doktorandská konferencia: zborník príspevkov. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, s. 88–96. ISBN 978-80-555-3380-3.
- ŠTĚPÁNKOVÁ, Aneta, (2023) *Slangové výrazy ve fitness*. Bakalářská diplomová práce. Brno: Masarykova Univerzita.
- VOJTEKOVÁ, Marta, (2019). Slovenské, české a polské lingvistické termíny z hľadiska syntaktickej motivácie. In: *Bohemistika*, roč. 19, nr 4, s. 501–522. ISSN 1642–9893.
- VOJTEKOVÁ, Marta, (2023). Poľská neológia a neografia. In: *Neologizmy a neologizácia v lingvistickej reflexii*. In: Martin OLOŠTIAK (ed.). Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, s. 125–170. ISBN 978-80-555-3207-3.
- VOJTEKOVÁ, Marta a Paulina STAWARZ, (2024). Úvod do slovensko-poľskej komparácie pomenovaní kozmentických prostriedkov. In: Mária Dobríková (ed.). 100. *Výročie bratislavskej polonistiky*. Bratislava: Univerzita Komenského, s. 141–151. ISBN 978-80-223-5893-4.
- VOJTEKOVÁ, Marta (2025). *Koncepcné otázky poľsko-slovenského lexikografického projektu*. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity. ISBN 978-80-555-3484-8.
- WASZAKOWA, Krystyna, (2005). *Przejawy internacjonalizacji w słowotwórstwie współczesnej polszczyzny*. Warszawa: WUW. ISBN 83-235-0055-X.
- WASZAKOWA, Krystyna, (2019). Internacjonalizacja w słowotwórstwie polszczyzny przełomu XX i XXI wieku jako przykład jednostronnych kontaktów językowych. In: *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego*, LXXV, s. 179–193. ISSN 0032-3802.
- ŻMIGRODZKI, Piotr (ed.), (2007 – 2025). *Wielki słownik języka polskiego PAN*. Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN. Online. Dostupné z: <http://www.wsjp.pl> [zobrazené 20.7.2025]. – WSJPŽ

TERITORIÁLNE A SOCIÁLNE ASPEKTY FORMOVANIA SLOVENČINY¹

Peter KÁŠA

Inštitút stredoeurópskych štúdií
Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove
E-mail: peter.kasa@unipo.sk

Territorial and Social Aspects of the Formation of the Slovak language

Abstract

The article is based on the thesis that the Slovak language as a relevant autonomous entity can be studied since the 10th century, when the period of independent development of individual Slavic languages began. Czech, as a close, understandable, and canonized language, penetrated the Slovak environment naturally and for clear pragmatic reasons. Parallel to the formation of language norms based on Czech, a process of vernacularization, renewal, and gradual institutionalization of the original domestic language began in the Slovak environment. The work of the Enlightenment priest Anton Bernolák had symbolic significance because it scientifically declared the linguistic and ethnic autonomy of the Slovaks. Slavist Pavol Jozef Šafárik and a generation of Slovak Romantics created a clear and indisputable foundation for modern Slovak national identity through Štúr's codification of literary and public language.

Keywords: society, culture, language, dialects, Czech, Slovak.

Spomínam si, že moja milá profesorka, neskôr aj priateľská a príjemná kolegyňa, Júlia Kriššáková (neskôr Dudášová-Kriššáková) okrem iných zaujímavých myšlienok, často zdôrazňovala a vysvetľovala dôležitú tézu, že slovenčina je starobyľý autochtónny jazyk, ktorý má nespochybniteľné a stabilné miesto v rodine slovanských jazykov. Jej argumenty, ktoré sa často odvolávali najmä na unikátne a neprávom pozabudnuté jazykovedné dielo Ľudovíta Nováka, boli fundované a jasne sformulované. Nakoniec, téza o starobylosti slovenčiny sa postupne, ale definitívne potvrdila a dnes sa filológovia zhodujú v tom, že slovenský jazyk ako relevantnú autonómnú entitu možno skúmať už od 10. storočia, keď sa definitívne rozpadla tzv. praslovanská jazyková jednota a začalo sa obdobie samostatného vývinu jednotlivých slovanských jazykov. Je pravda, že až do 15. storočia na slovenské teritórium odkazovali iba cirkevné písomnosti v latinčine a vo východných regiónoch aj v cirkevnej slovančine. V rovnakom čase sa však v tzv. živej slovenčine uskutočnili najdôležitejšie zmeny vo všetkých jazykových rovinách, aj preto sa slovenčina postupne a výrazne odlišila od blízkych susedných jazykov, najmä češtiny a poľštiny. Najstaršie písomné pamiatky ako *Žilinská kniha* (1451), *Spišské mod-*

¹ Tento príspevok vychádza ako súčasť grantového projektu VEGA 1/0368/24 *Medzijazykové frazeologické paralely v západoslovanskom a východoslovanskom kontexte*.

litby (1479) a *Bardejovský katechizmus* (1581) majú síce český jazykový charakter, ale obsahujú pestré formy slovakizmov odkazujúcich na rozličné živé komunikačné formy domáceho jazyka.

Slovenské etnikum sa v Uhorsku formovalo dlhé stáročia živelne. Neboli inštitúcie, ktoré by vytvárali jednotnejšie a dominantnejšie podoby vyššie uvedených foriem slovenčiny. Čeština, ako blízky, zrozumiteľný a kanonizovaný jazyk prenikala do slovenského prostredia prirodzene a z jasných pragmatických dôvodov. Dlhodobá a veľmi efektívne plnila písomnú dorozumievaciu formu vo vyšších sociálnych vrstvách slovenského obyvateľstva. Tieto procesy výrazne ovplyvnili a zintenzívnili aj českí protestantskí vzdelanci, ktorí v 17. storočí emigrovali z českých krajín a usadili sa v Uhorsku. Slovenskí evanjelici preberali písomnú kultúru a v oficiálnych prejavoch vyššieho štýlu používali už stabilizovanú a normovanú podobu tzv. biblickej češtiny (bibličtina), ako literárneho/spisovného jazyka. V nižších formách pastorácie sa však tento jazyk celkom prirodzene otváral miestnym hovorovým podobám a prebiehal proces tzv. slovakizácie češtiny. Treba však zdôrazniť aj to, že „medzi češtinou a slovenčinou nebol hierarchický pomer v zmysle „česká spisovnosť versus slovenská nárečnosť“, ale bol to vzťah rôznosti ako medzi dvoma jazykmi“ (Ondrejovič 2008, s. 83). Slovenčina prijímala českú normu, ktorú prispôbovala vlastnému jazyku. Začiatky spisovnej slovenčiny, ako pripomína aj Ľ. Ďurovič (2004, s. 217), sú spojené s prvou teoretickou príručkou o slovenskom jazyku: Tobiáš Masník (Masnicius): *Zpráva písma slovenského, jak sa má dobře psáti, čísti i tisknouti* (Levoča, 1696). Dodáva, že predpoklady ku kodifikáciám a modernizácii slovenčiny boli lingvisticky utvorené v slovenskom prostredí na začiatku 18. storočia postulovaním existencie „slovensko-českého jazyka“ (lingua Slav(ic)o-Bohemica). Jazyk, ktorý sa zjednodušene nazýva českoslovenčinou alebo češtinou sa koncipoval v prácach Mateja Bela, Daniela Krmana a Pavla Doležala. Argumentácie vyplývali z reálnej jazykovej, politickej a náboženskej rozpornosti na Slovensku, ktorá tak otvárala Slovákom dve cesty pre kultiváciu jazyka. Po jednej išli slovenskí katolíci, ktorí v rámcach rakúskeho katolicizmu a uhorskej svätoštefánskej tradície výraznejšie kultivovali vlastný slovenský jazyk a postupne smerovali aj k prvej kodifikácii osobitného slovenského jazyka (1787). Druhú cestu vymedzovala čeština ako spoločný spisovný jazyk Slovákov a Čechov. Túto jazykovú jednotu posilňovala nielen jazyková blízkosť a zrozumiteľnosť, ale aj vzájomná protestantská spolupatričnosť a solidarita (Ďurovič 2004, s. 191). Táto dlhodobá a pevná náboženská a jazyková dvojkoľajnosť sa medzi Slovákami postupne prekonávala až v časoch moderného nacionalizmu, ktorý kulminoval vo štvrtorej dekáde devätnásteho storočia.

Paralelne s formovaním a kreovaním jazykových noriem na báze češtiny sa však v slovenskom prostredí začína aj proces vernakularizácie – obnovovania a postupnej inštitucionalizácie pôvodného domáceho jazyka. Kultivácia tzv. vulgaty sa realizuje transformáciou ľudových či nárečových foriem do jednotnej slovenčiny. Z mikrodialektov vznikajú širšie a integrované regionálne interdialekty (západoslovenský, stredoslovenský a východoslovenský), ktoré od 17. storočia systematicky prenikajú aj do písaných foriem šľachtickej písomnej korešpondencie. Treba zdôrazniť, že v procese vernakularizácie a v preferovaní domáceho jazyka na úkor latinčiny aj češtiny najdôležitejšiu úlohu zohrala **kultúrna západná slovenčina**, ktorá sa rozširovala ako dôležitý jazyk rekatolizácie. Intelektuálnym centrom slovenských jezuitov bolo západoslovenské univerzitné mesto Trnava. Domáci jazyk kňazov a rehoľníkov sa rozšíril zo západu

aj do východnejších miest a regiónov. Možno spomenúť mestá ako Levoča, Humenné, Prešov, ale najmä Košice, kde od roku 1657 pôsobila tiež jezuitská univerzita. Kultúrna západná slovenčina nazývaná aj „jezuitskou slovenčinou“ sa upevňovala najmä cez rukopisné kázňové texty. Dôležité boli najmä preklady a prepisy najznámejšieho a maďarsky napísaného diela Pétera Pázmánya *Kalouz* (Sprievodca, 1613). Napríklad v slovenskom rukopise z roku 1634 je aj poznámka, že ide o preklad, teda o jazyk, ktorý je „na obecnu slovenčinu ... obraceni“ (Käfer 2012, s. 54), pričom slovo „obecný“ znamená aj miestny, teda živý a všeobecne používaný jazyk. Z domáceho jazykového základu vychádzal aj prvý a dlhé roky stratený rukopisný preklad tzv. kamaldulskej Biblie, ktorý vznikol v rokoch 1756 – 1759 v Červenom kláštore na Spiši pri poľských hraniciach a petrifikoval jeden z variantov slovakizovanej češtiny – tzv. kamaldulskú slovenčinu.

Zaujímavým kultúrnym a jazykovým fenoménom sú tzv. kalvínske tlače z r. 1750 – 1758 napísané v **kultúrnej východnej slovenčine** a vydané v Debrecíne. Väčšinou ide o slovenské preklady z maďarčiny a iba niekoľko textov má nejasný (pravdepodobne český) pôvod. Texty prvý raz podrobne analyzoval maďarský slavista P. Király, ktorý kriticky upozorňoval aj na to, že mnohí jazykovedci akoby neustále upozorňovali na sekundárnosť tohto javu, teda na limitovanú funkciu a význam zemplínskych kníh. Reflektujú ich len ako istý vedľajší a nepodstatný produkt hlavného prúdu kodifikovanej slovenčiny, ako prejav východoslovenského regionalizmu. Preto aj jazyk týchto kníh nazývajú len zúženým východoslovenským a nie slovenským spisovným jazykom. „Nevšimli si väzby a súvislosti s procesom formovania slovenského národného jazyka a obchádzali fakt, že v skutočnosti ide o prvé objemnejšie slovenské literárne pamiatky a prvé slovenské knihy.“ (Király 1953, s. 7 – 8) Királyova koncepcia vychádza z tézy, že centrum sa formuje tam, kde je tvorivé kultúrne prostredie. Prirodzene, aj tieto tvorivé aktivity sú limitované rozličnými sociálnymi faktormi a v tomto prípade je to kalvínska konfesia, ktorá v slovenskom prostredí nebola rozšírená. Vzťah centra a regiónov prezentuje autor otvorene a dynamicky, teda nie jednosmerne a v konvenciách národno-kolektivistického diskurzu. Vyhýba sa tak centralisticko-absolutizujúcim i regionálne separujúcim tendenciám. Ako sme už načrtli, tento regionálny počin reflektoval a komentoval P. Király v súvislostiach s vyššími systémovými celkami. V záverečnej kapitole hodnotí tieto knihy slovami: „Knihy vydané v rokoch 1750 – 58 v debrecínskej tlačiarňi boli prvými literárnymi pokusmi v slovenskom jazyku, ktoré o štyridsať rokov predbehli bernolákovské knihy a takmer o sto knihy v štúrovskom jazyku.“ (Király 1953, s. 54). Píše, že jazyk mal veľmi jasnú pragmatickú funkciu v kalvínskej cirkvi, ale rovnako aj širšiu, a to v zmysle regionálneho spisovného jazyka, ktorý tvoril prirodzenú súčasť formujúceho sa ľudovo-národného spisovného jazyka a vo svojej dobe splnil svoju progresívnu funkciu tým, že: „stabilizoval regionálnu kolektívnu identitu“ (Király 1953, s. 100).

Samozrejme, nemožno spochybniť skutočnosť, že pri formovaní slovenského literárneho jazyka mala rozhodujúci význam čeština. Na slovenskej i českej strane však stále prevláda stereotyp, že vývin slovenčiny je možné skúmať len v úzkych väzbách a súvislostiach s češtinou. Je pravda, že aj zemplínski kalvíni s najväčšou pravdepodobnosťou a takmer dve storočia používali v bohoslužbách zrozumiteľnú tzv. evanjelickú češtinu alebo jej slovakizované podoby. Nie však v takej šírke a intenzite ako v evanjelických kruhoch na strednom a západnom Slovensku. Možno aj preto prichádza P. Király k záveru, že: „Čisté slovenské jazykové pamiatky možno objaviť iba tam, kde bol vplyv češtiny

nízky alebo žiadny“. Dodáva dôležitú vecnú poznámku, že: „Zemplínske kalvínske knihy boli prvým uvedeným slovenským pokusom zanechať latinčinu, maďarčinu, ale aj biblickú češtinu.“ (Király 1953, s. 88). Túto tézu potvrdzuje aj Peter Karpinský (2024, s. 241), keď konštatuje, že: „Kultúrna východoslovenčina síce nikdy nezaznamenala takú expanziu a rozvoj, ako to bolo v prípade kultúrnej západoslovenčiny a kultúrnej stredoslovenčiny a ani sa nestala základom pokusu o kodifikáciu spisovného jazyka, na druhej strane však práve v kultúrnej východoslovenčine vznikli najstaršie po slovensky písané jazykové pamiatky.“

Modernizáciu rakúskej ríše v časoch osvietenstva výrazne podporovali aj Slováci, uhorskí vzdelanci a občania uhorského národa (Natio Hungarica), ktorí si uvedomovali, že rozvoj širšej vzdelanosti súvisí aj s rozširovaním jazykových kompetencií. Osobnosti ako Matej Bel, Adam František Kollár, Samuel Tešedík alebo Anton Bernolák prezentovali slovenský jazyk a kultúru ako autonómne entity, ale v rámci paralelne existujúcich platforiem občianskeho *hungarizmu* a kultúrneho *slavizmu*. Línia plynulého prechodu osvietenstva do foriem moderného nacionalizmu bola najvýraznejšia v otázkach rozvoja a dynamizácie jazyka. V osvietenstve bol jazyk „ešte len“ prostriedkom komunikácie, definoval síce etnickú príslušnosť, ale nebol existenciálnou hodnotou a nemal diferenčiacnú funkciu. Viaceré jazyky plnili svoju funkciu vedľa seba paralelne a vo vzájomnej tolerancii. Bol to jeden z identifikačných znakov bohato vrstvenej sociálnej štruktúry (podobne ako tradícia, náboženstvo, región, štát, územie). Jazyky boli nástrojom osvietenskej občianskej slobody a tolerancie.

Prirodzený a dynamický rozvoj jednotlivých národných jazykov vo vlastnom etnicky prostredí brzdili tradične zaužívané „cudzie jazyky“. Napríklad maďarský jazyk sa musel etablovať oproti latinčine a neskôr aj nemčine. Kvalitatívna revitalizácia slovan-ských ľudových jazykov sa realizovala v počiatočnej fáze najmä voči tradičným slovan-ským jazykom cirkvi. Napríklad Slováci sa takmer dve storočia vymedzovali voči biblickej češtine. Impulzy modernej **slovenskej osvietenskej kultúry** vznikali v intenciách reformačnej politiky cisára Jozefa II. v bratislavskom katolíckom kňazskom seminári, ale aj v obnovených evanjelických lýceách. Mladí slovenskí katolícki kňazi, podporovatelia osvietenských reforiem, otvárali slovenský kultúrny priestor širšiemu regiónu strednej Európy (Viedeň, Olomouc, Budín, Ostrihom, Košice...). Rešpektovali ríšske zákony a nariadenia, uhorskú svätoštefanskú tradíciu, latinskú tradíciu, ale rovnako rozvíjali a kultivovali verejnú osvetu cez živý slovenský jazyk. Slovenský vzdelanecký kruh viedol mladý katolícky kňaz **Anton Bernolák** (1763 – 1813) ktorý už ako študent katolíckej teológie v čase jozefínskych reforiem v Bratislave napísal a vydal v roku 1787 gramatiku s názvom *Dissertatio philologico-critica de literis Slavorum* (Kritická filologická rozprava o slovanských písmenách). Bol to nielen jazykovedný počín, ale aj udalosť so symbolickým zmyslom: prvé vedecké deklarovanie jazykovej a etnickej autonómnosti Slovákov. V Predhovore pripomína, že nad panónsko-slovenským (pannonia slavum) jazykom stále vládne český (bohemia) pravopis a výslovnosť (s. 19), pričom svoju reformu a kodifikáciu obhajuje aj slovami: „*Oveľa menej nech sa však rozhorčuje nad nami niekto preto, že pravopisné poučky v tomto dielku prispôsobujeme výslovnosti Slovákov žijúcich v Uhorsku a nie Čechov. Ved' náš spis je určený panónskym Slovanom (pannoniorum Slavorum) a nie Čechom.*“ (Predhovor, s. 23).

Ďalšie dielo *Grammatica Slavica* bolo prvou normotvornou gramatikou slovenského jazyka, ktorá v roku 1817 vyšla aj v nemeckom preklade. Bernolák bol slovenský kato-

lícky kňaz, ale jeho koncepcia jazykovej reformy vo všetkých smeroch prekračuje jednosmernú konfesijnú líniu tzv. jezuitskej slovenčiny. „*Jazyk nekodifikoval v zásade pre náboženskú literatúru, ale ako celonárodný dorozumievací prostriedok výrazne pre všeobecné vzdelávacie ciele. Bernolákov spisovný jazyk teda nie je pokračovaním jazyka protireformačnej spisby, hoci naň nadväzuje.*“ (Pauliny 1964, s. 8) Vo svojich úvodných myšlienkach ku gramatickým spisom často píše o ustanovení „občianskej spoločnosti o zjednocovaní ľudí a národov na zásadách tolerancie a zákona ľudskosti (humanitas lex). Vie rozlišovať medzi prirodzeným vzťahom k národu a národnou nevraživosťou, ktorú ako jeden z prvých u nás nazýva nacionalizmom.“ (Hamada 1995, s. 260). Bernolákovský koncept jazyka rešpektuje a rozvíja osvietenské idey ukotvené v *Ratio educationis*. Počas jeho života mali nové jazyky primárne zefektívňovať komunikáciu v mnohojazyčných spoločenstvách (Rakúska ríša, Uhorsko...) a šíriť vzdelanosť, osvetu myšlienky mierovej a tolerantnej občianskej spoločnosti. Bernolák pripravoval aj päťjazyčný slovník s názvom *Slowár*, ktorý však bol vydaný až po jeho smrti v rokoch 1825 – 1827. Zmyslom tohto monumentálneho a jedinečného diela bolo to, aby moderná slovenčina vstúpila do rovnocenného dialógu s ostatnými jazykmi v poradí: čeština, latinčina, nemčina a maďarčina. Význam diela A. Bernoláka možno zhrnúť do dvoch bodov: 1) svoje pravopisné a gramatické diela orientoval na kultiváciu jazyka Slovákov, vypracoval logický a racionálne štruktúrovaný systém jazyka, ktorý pozdvihol na medzinárodnú úroveň, 2) v gramatike zdôrazňoval, že normou pre správnu výslovnosť nemá byť ľudová reč, ale jazyk vzdelancov a literátov (cultorum, literatorumque), ktorý sa čo najviac odlišuje od blízkej, ale cudzej češtiny. Za primárne považoval imanentné budovanie špecifického kultúrneho národného jazyka pre Slovákov. Prostredníctvom tohto jazyka, ktorý mal byť akceptovaný „in aj extra“, teda v užších (národných) i širších (nadrárodných najmä Uhorských) sociálnych štruktúrach. Nový jazyk prenikal do verejného života cez náboženskú, umeleckú a osvetovú literatúru, objavoval sa aj na stránkach *Prešporských novín* (1783 – 1787) a v činnosti učených spoločností, ktoré vznikali nielen na slovenskom etnickom území, ale napr. aj vo Viedni či v Jágri. Na podnet biskupa Jánoša Pykera sa bernolákovčina začala používať aj v novozaloženom katolíckom učiteľskom ústave na území Slovenska v Spišskej kapitule (1819) a v slovenčine vyšla aj prvá učebnica pedagogiky (1820). Bernolákov zástoj v dejinách modernej slovakistiky i slavistiky veľmi presne sformulovala aj J. Dudášová-Kriššáková (2008, s. 208), keď napísala, že Bernolák „v rozpätí niekoľkých rokov vydal resp. na vydanie pripravil päť jazykovedných spisov, v ktorých podal opis všetkých jazykových rovín spisovnej slovenčiny: zvukovej, morfolologickej, syntaktickej, lexikálnej. Tento jeho čin nemá obdobu v susedných slovanských krajinách, ani sa už nikdy nezopakoval v nasledujúcich etapách dejín spisovnej slovenčiny“.

Od druhej dekády 19. storočia sa však tento osvietenský štatút jazyka mení na identifikačný a odlišovací znak jednotlivých etníc. Aj v slovenskom prostredí sa cez jazyk vytvárali vzťahy k vyšším sociálnym štruktúram: k slovanstvu, československej jednote, uhorskej a rakúskej štátnej tradícii. Predstavy o slovenskom jazyku a Slovákoch formuloval aj evanjelický farár Ján Kollár (1793 – 1852), ktorý síce vychádzal z univerzálnych myšlienok osvietenstva, ale ako básnik vytváral koncept slovanického kultúrneho nacionalizmu ako procesu približovania a spájania rozdelených častí jedného celku. Zbieral slovenské ľudové piesne, rešpektoval slovenčinu ako ľudový jazyk Slovákov, ale ako vzdelanec definoval a zdôrazňoval jednotný československý kmeň, kde Česi a Slováci

cez spoločný literárny a vzdelanecký jazyk formujú aj spoločné kultúrne vedomie a československú kolektívnu identitu.

Za relatívne krátky čas sa stal Kollár rešpektovanou osobnosťou v užších i širších vzdelaneckých kruhoch rakúskej ríše a slovanského sveta. Do verejného života vstúpil veľmi razantne: písal pamflety a kritické texty, ale rovnako zbieral ľudové piesne a tvoril sugestívnu originálnu poéziu. Jeho ideové koncepty vytvárali fundament slovenského i slovenského kultúrneho nacionalizmu. Dostával sa do konfliktu s maďarskými vzdelancami, lebo Slovákov vyčleňoval z tradičného uhorského kontextu a posilňoval širšie československé a slovanské etnické a národné povedomie. Mladšia generácia slovenských romantických vzdelancov tento Kollárov koncept neodmietla, ale korigovala. Češtinu nahradila novou spisovnou slovenčinou a hľadala aj nové formy „návratu“ Slovákov do uhorského/krajinského právneho systému. Jazykovedci poukazujú na to, že tzv. slovenskosť v názoroch J. Kollára sa prejavovala najmä cez jeho dynamické relácie medzi češtinou a slovenčinou a najmä v hľadaní možností vzniku „nového“ jednotného jazyka na báze vzájomnej dohody a kompromisu. Jeho názory sa formovali v troch obdobiach: 1) 1818 – 1824 (zdôrazňovanie tradičnej „cirkevnej“ bibličtiny), 2) 1824 – 1839 (obdobie neúspešnej slovakizácie češtiny a jazykových kompromisov, spolupráca a zbližovanie s katolíckmi a vznik slovenského spolku v Pešti), 3) 1839 – 1852 (návrat k češtine, otvorené spory s generáciou romantikov).

Ďalší slovenský vzdelanec, Pavel Jozef Šafárik, prezentoval slovenské i slovenské spoločenstvo voľnejšie a tolerantnejšie. V diele *Dejiny slovanských jazykov a literatúr vo všetkých nárečiach* vyčlenil samostatnú kapitolu s názvom *O jazyku a literatúre Slovákov*, kde postavil rovnocenne vedľa seba češtinu a slovenčinu. Písal o slovenskom jazyku a slovenčine ako osobitom nárečí, ktoré je najviac podobné českému nárečiu (Šafárik 1991, s. 223). Možno ani netušil, že touto systematizáciou jazykov a literatúr otvoril cestu novej kodifikácii, hoci vznik nového, štúrovského, jazyka o necelé dve dekády neskôr z praktických dôvodov odmietol.

Vzťahy medzi „starými a mladými“ boli dlhé roky bezkonfliktné. Kollár, ako rešpektovaná autorita, morálne podporoval romantické študentské hnutia a spolky a jeho verše mali v týchto kruhoch iniciačný charakter. Situácia sa zmenila v roku 1845, keď vyšlo prvé číslo slovenských politických novín a nový slovenský jazyk vstupuje do verejnej komunikácie aj v slovenskom evanjelickom prostredí. Kollár otvorene protestuje a vystupuje proti romantickým novátorom. Odpoveďou je vydanie agitáčačného a propagandistického diela *Hlasové o potrebe jednoty spisovného jazyka pro Čechy, Moravany a Slováky* (1846), ktorým sa vyhrotil nielen spor o jazyk, ale aj o budúci charakter modernej kolektívnej identity Slovákov a ich vzťah k češtine a českej kultúre.

Kniha obsahuje 33 veľmi rôznorodých príspevkov. Kollárov príspevkov, ktorý má kompilatívny charakter, sa nachádza v prvej polovici knihy. Je deviaty v poradí a nasleduje za príspevkami dvoch osobností: Čecha Františka Palackého a Slováka P. J. Šafárika. Je to najrozsiahlejší text, ktorý má 82 strán, čo je tretina knihy.

Kollárov text vyvolal ostrú polemiku, ktorá mala etnický i generačný charakter a súvisela s novým spisovným jazykom, ktorý v slovenskom etnickom priestore a vo verejnej komunikácii mal postupne nahradiť češtinu a zjednotiť slovenské nárečové formy. Táto zmena ovplyvnila ideové rámce vo verejnom živote, menila politické názory a komunikáciu medzi konfesiami a sociálnymi vrstvami. Z jednej strany vyvolávala nadšenie i optimizmus, ale aj odmietavé a kritické hlasy, ktoré spochybňovali praktický

a politický rozmer tohto obratu. Vznikali obavy z destabilizácie tradičných a relatívne stabilných sociálnych štruktúr, ktoré takmer tri storočia vymedzovali aj vzťahy medzi Slovákami a Čechmi. Aktivity slovenskej národne orientovanej elity boli síce v mnohých smeroch nadštandardné a netypické, realizovali sa aj v okolitých kultúrach, ale v princípe to bola len radikálnejšia a razantnejšia podoba jazykovej reformy. Odohrávali sa zväčša v politicky exponovanej a hektickej dobe, v predvečer stupňujúcich sa občianskych a politických protestov, petícií, ale aj demonštrácií vojenských operácií a neskôr občianskej vojny v uhorskej časti rakúskej ríše.

Hlavnými aktérmi sporu okolo *Hlasové* boli nepochybne J. Kollár a J. M. Hurban, ktorí reprezentujú z jednej strany generačné antipódy „konzervatívni tradicionalisti versus liberálni pragmatici“, ale v mnohých smeroch symbolizujú aj kontinuitu formovania slovenského národného hnutia, ktoré bolo plné paradoxov a ruptúr. Obaja razantne vstúpili do sporu o jazyk, ale ani jeden z tejto dvojice sa v národnom hnutí odborne a systematicky nevenoval úzko špecializovaným jazykovedným otázkam. Obaja však boli výrazne angažovaní evanjelickí farári, ktorí pod vplyvom nemeckého protestantizmu a v duchu nemeckých romantikov prezentovali jazyk ako zásadný a v mnohých smeroch určujúci prostriedok formovania národnej jednoty a nových sociálno-politických štruktúr.

Generácia slovenských romantikov cez tzv. štúrovskú kodifikáciu literárneho a verejného jazyka vytvorila jasný a nespochybniteľný fundament modernej slovenskej národnej identity. Nezmenili to ani pokračujúce menšie či väčšie spory o charakter a podobu slovenského spisovného jazyka, ale ani dynamické a politicky nie vždy korektné a empatické susedské vzťahy v ostatnom storočí.

Bibliografia:

- BANÍK, Anton, (2000). *O dialektickej podstate slovenského konfesionalizmu*. Martin: Matica slovenská. ISBN: 80-7090-566-2.
- BERNOLÁK, Anton, (1964). *Gramatické dielo*. Bratislava: SAV. ISBN 238-345-808-9.
- DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, Júlia, (2008). *Kapitoly zo slavistiky II*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove. ISBN 978-80-8068-899-8.
- DUDÁŠOVÁ, Júlia, (2017). Slovenské nárečia ako základ pre výskum najstarších dejín slovenského jazyka z metodologického hľadiska. In: *Rozprawy Komisji Językowej LTN*, t. LXIV, s. 31–42.
- ĎUROVIČ, Ľubomír, (2004). Vývin kodifikácie spisovnej slovenčiny pred Bernolákom. In: *O slovenčine a Slovensku*. Bratislava: VEDA. ISBN 978-80-224-0806-9.
- HAMADA, Milan, (1995). *Zrod novodobej slovenskej kultúry*. Bratislava: Slovenská akadémia vied. ISBN 80-88746-05-1.
- HURBAN, Jozef Miloslav, (1973). *Životopisy a články*. Bratislava: Tatran.
- KARPINSKÝ, Peter, (2024). Kultúrna východoslovenčina a jej zástoj pri rozvoji kultúry a písomníctva na východnom Slovensku. In: Peter Káša, Marek Mitka a Ivana Slivková (eds.) *Východné pomedzie strednej Európy (Priestory literatúry a kultúry)*. ISBN 978-80-555-3298-1.
- KÄFER, István, (2012). *Magyar szlovákságismeret*. Budapest: Szent István Társulat. ISBN 978-963-277-335-3.

- KIRÁLY, Péter, (1953). *A kelet-szláv nyelvjárás nyomtatottemlékei*. Budapest: Akadémia Kiadó.
- KIRÁLY, Péter, (2003). *A kelet-közép-európai helyesírások és irodalmi nyelvek alakulása*. Nyíregyháza: Nyíregyházi Főiskola. ISBN 963-9385-33-6.
- KIRÁLY, Péter, (2006). Vznik a zánik kalvínskej východoslovenčiny. In: *Studia Slavica Hungarica*, 51/1 – 2, s. 31–64.
- KOLLÁR, Ján, (1846). *Hlasové o potrebe jednoty spisovného jazyka pro Čechy, Moravany a Slováky*. Praha: Spisy Muzejní XXII.
- ONDREJOVIČ, Slavomír, (2008). *Jazyk, veda o jazyku, societa. Sociolingvistické etudy*. Bratislava: Veda. ISBN 978-80-224-0994-0.
- PAULINY, Eugen, (1964). Úvod. In: Bernolák, Anton: *Gramatické dielo*. Bratislava: SAV, s. 5–10. ISBN 238-345-808-9.
- ŠAFÁRIK, Pavol Jozef, (1991). *Spisy Pavla Jozefa Šafárika 1. Dejiny slovanskej reči a literatúry všetkých nárečí*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo. ISBN: 80-234-0054-1.

DYNAMICKÉ PROCESY V SÚČASNEJ JAZYKOVEDNEJ SLAVISTIKE

Editori:

prof. Mgr. Marta Vojteková, PhD.
doc. PhDr. Peter Karpinský, PhD.

Autori:

PhDr. Jozef Bilský, PhD.
PhDr. Alexandra Brestovičová, PhD.
prof. PhDr. Mária Čižmarová, CSc.
doc. PhDr. Miroslava Gavurová, PhD.
Mgr. Marek Chovanec, PhD., univ. docent
doc. PhDr. Peter Karpinský, PhD.
prof. PhDr. Peter Káša, CSc.
prof. PhDr. Marta Pančíková, CSc.
Mgr. Gabriel Rožai, PhD., univ. docent
prof. PhDr. Daniela Slančová, CSc.
Mgr. Zuzana Slobodová, PhD.
Mgr. Paulina Stawarz
Mgr. Michal Vašíček, Ph.D.
prof. Mgr. Marta Vojteková, PhD.
prof. PhDr. Peter Žeňuch, DrSc.
Mgr. Svetlana Žeňuchová Šašerina, PhD.

Rozsah: 160 strán

Náklad: 200 ks

Vydanie: prvé

Fotografia na obálke: Gabriel Poľanský

Jazyková korektúra:

prof. Mgr. Marta Vojteková, PhD.
doc. PhDr. Peter Karpinský, PhD.

Mgr. Lucia Prokopová

Sadzba: Ing. Jaroslav Havrila

Vydala: Prešovská univerzita v Prešove vo Vydavateľstve Prešovskej univerzity
Prešov, 2025

ISBN 978-80-555-3595-1

